

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**РОҲНАМОИ ФАНИИ
ЗАБОНИ ТОҶИКӢ
СИНФИ 9-УМ**

**Барои омӯзгорони
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ**

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ТАСДИҚ КАРДААСТ**

**ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2017**

УДК 373.167.1(072)
ББК Я72+74.261.4
Д-57

Д-57. **Хочаев Д.. Роҳнамои фанни забони тоҷикӣ, синфи 9-ум.** Барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. Душанбе; Маориф, 2017, 80 саҳ.

ISBN 978-99947-1-490-2

© Маориф, 2017

Сарсухан

Дастури «Роҳнамо барои омӯзгор аз фанни забони тоҷикӣ дар синфи 9» ба он мақсад навишта шудааст, ки омӯзгор моҳияту ҳадафҳои таълими салоҳиятноки ин фанро дар синфи 9 кушода, маводи таълимии дар синфҳои 5 – 8 омӯхтаи хонандагонро мустаҳкам намояд. Таълими салоҳиятноки хонанда аз фанни забони тоҷикӣ дар стандарти давлатии забони модарӣ барои синфҳои 5 – 9 шарҳ дода шудааст.

Таълими салоҳиятноки хонанда тақозо менамояд, ки хонандагон қоидаҳои грамматикиро камтар аз бар карда, бештар малакаҳои мустақилона амалан истифода кардани воҳидҳои забонро дар худ такмил диҳанд.

Таълими забони тоҷикӣ дар синфи 9 бахши ҷумлаҳои мураккабро дарбар мегирад. Дар таълими ин бахш, салоҳияти коммуникативӣ ҷойгоҳи махсус дорад. Салоҳияти коммуникативӣ ба қорбасти матнҳо иртибот дошта, таҳия ва дарку тағйири матнро аз ҷониби хонанда дар назар дорад. Аз ин рӯ таълими забони тоҷикӣ дар синфи 9 барои такмилу раванқи малакаи мустақилонаи мубодилаи афкори хонандагон заминаи мусоид фароҳам меорад, зеро ҷумлаи мураккаб воҳиди нисбатан сатҳи баланди забон буда, дар ташкили матн нақши муҳим дорад.

Пеш аз шурӯи таълими ҷумлаҳои мураккаб дар синфи 9 дар барномаи таълимӣ барои такрори маводи синфҳои 5 – 8 4 соат ҷудо карда шудааст. Дар ин ҷаҳор соат бо роҳнамоии омӯзгор хонандагон воҳидҳои асосии забон: **овоз, морфема, калима, ибора ва ҷумла; ҳиссаҳои нутқ, вазифаҳои нахви онҳо, қоидаҳои асосии имлои забони тоҷикиро**, ки дар синфҳои 5 – 8 омӯхта буданд, ба ёд оварда, мустаҳкам менамоянд.

Мувофиқи барномаи таълимӣ хонандагон дар синфи 8 нахви ҷумлаҳои сода: ибора, ҷумлаи сода (анвои ҷумлаи сода), аъзои ҷумла (сараъзою аъзои пайрав), аъзои иловагӣ истисноии ҷумла, ҷумлаи ҷидааъзоро омӯхтаанд ва ба хотир овардани ин маводи омӯхташуда барои беҳтар аз бар намудани нахви ҷумлаҳои мураккаб ёрии қалон мерасонад.

Дарсҳои такрориро омӯзгор бояд чун воситаи муҳими инкишофи малакаи нутқи хаттию шифоҳии хонандагон истифода кунад.

Маводи таълимие, ки ба китоби дарсии забони тоҷикӣ дар синфи 9 ворид шудааст, идомаи мантиқии мавзӯҳои китоби дарсии синфи 8 мебошад.

Дар таълими ҷумлаҳои мураккаб дар синфи 9 омӯзгор бояд диққати хонандагонро бештар ба хусусиятҳои сохторию маъноии ҷумлаи мураккаб, тарзу воситаҳои алоқамандии ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаб рағона созад. Дар хонандагон салоҳияти дарки моҳияти ҳодисаи муродифоти воҳидҳои нахво такмил дода, аҳамияти амалии онро – ҳодисаи нахво, дар муҳобирот ба онҳо фаҳмонад.

Бо ҳалли машқҳое, ки дар китоби дарсӣ оварда шудаанд, аҳамияти амалии воҳидҳои сатҳи баланд, яъне ҷумлаи мураккабу матнро, ба хонандагон фаҳмонида, дар онҳо салоҳияти ба тариқи шифоҳӣ нақл кардани мазмуни матни омӯхташуда ва ё мухтасар навиштани мазмуни он матнҳоро инкишоф диҳад.

Дар заминаи таълими ҷумлаҳои мураккаб дар хонандагон салоҳиятнокии дуруст гузоштани аломатҳои китобати марбут ба ҷумлаҳои мураккабро роҳнамо такмил медиҳад.

Дар роҳнамо барои такмили муназзами фаъолияти мақсадноки хонандагон, маводи зарурӣ ҷой дода шудааст.

Нақшаи тақвими-мавзӯии фанни забони тоҷикӣ дар синфи 9
(ҳафтае – 2 соат, ҳамагӣ – 68 соат)

	Фасл ва номи мавзӯҳо	Миқдори соат	Натиҷаи таълим, салоҳиятҳо
	Фасли 1. Забон ва суҳан (1+1=2соат)		

• **Салоҳият:** Хонанда нақши забони модариро ҳамчун воситаи муомилаю муошират, василаи ба даст овардани дониш дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон ва аз худ кардани меъёрҳои ахлоқии ҷомеа дарк менамояд.

1.1.	Забон яке аз муҳимтарин рамзҳои миллӣ	1	Яке аз муҳимтарин рамзҳои миллӣ будани забонро донанд; шоҳаҳои забони умумихалқӣ ва тобеи забони миллӣ будани шеваҳои дарк кунанд; ҳамеша дар инкишоф будани забонро бар асоси далелҳо шарҳ диҳанд.
1.2.	Нутқи мураттаб. Иншои тасвирӣ: «Душанбе симои ҳудро дигар мекунад»		Кӯчаю гулгаштҳо, коху биноҳои шаҳро ба мушоҳида гирифта, оид ба ободониҳои шаҳри Душанбе аз радио, телевизион, рӯзномаю маҷаллаҳо маълумот гирд оварда тавонанд.
	Фасли 2. Маълумоти умумӣ дар бораи ҷумлаҳои мураккаб (2+2=4соат)		

• **Салоҳият:** Хонанда таърифи ҷумлаҳои мураккабро донанд ва тарзи тартиб додани ҷумлаҳои мураккабро шарҳ диҳанд, дар нутқаш аз ҷумлаҳои мураккаб истифода кунанд.

2.1.	Мафҳуми ҷумлаи мураккаб. Фарқи он аз ҷумлаи сода. Асосҳои грамматикӣ ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаб	1	Навъҳои ҷумларо аз ҷиҳати сохтор донанд; нисбат ба ҷумлаи сода ахбори бештар фаро гирифтани ҷумлаи мураккабро дарк намояд; дорои кадом асосҳои грамматикӣ будани онро донанд; ҷумлаи мураккабро дар матн муқаррар намояд ва дар нутқи шифоҳию хаттӣ дуруст истифода барад.
2.2.	Нутқи мураттаб: навиштани нақли муфасссал аз рӯи матни адабии муосир	1	Махсусияти нақли муфасссалро риоя кунанд; дар нақлаш аз ҳар ду навъи ҷумла: сода ва мураккаб истифода барад.
2.3.	Воситаи алоқии ҷумлаи мураккаб	1	Донанд, ки ҷумлаи содаи таркиби ҷумлаи мураккаб ба якдигар бо

			ёрии воситаҳои гуногун алоқаманд мешаванд; аз рӯи мавҷудияти воситаҳои алоқа кадом навъи ҷумлаи мураккаб: пайвандакдор ва бепайвандак будани онро муқаррар созад; ҷумлаҳои мураккаби матнҳоро аз рӯи воситаҳои алоқа муайян карда, худ ҷумлаҳои мураккаб тартиб дода тавонад.
2.4.	Диктанти санҷишӣ	1	Матни бадеие интихоб мешавад, ки дар он ҷумлаҳои мураккаб бештаранд.
	Фасли 3. Ҷумлаҳои мураккаби пайваст (7+2=9соат)		

• **Салоҳият:** Хонанда ҷумлаҳои мураккаби пайвастро барои ифодаи фикрҳои алоқаманд истифода бурда, дар онҳо аломатҳои китобати мувофиқ (вергул, дунукта, тире)-ро мегузорад.

3.1.	Маълумоти умумӣ дар бораи ҷумлаи мураккаби пайваст. Навъҳои асосии ҷумлаи мураккаби пайваст аз рӯи маъно ва пайвандакҳо	1	Оид ба ҷумлаи мураккаби пайваст маълумот дода, хусусиятҳои онро шарҳ медиҳад, нақши пайвандакҳои пайвасткунандаро месозад ва муносибати маъноии онҳоро муайян мекунад; аз матнҳо чунин ҷумлаҳоро пайдо карда, дар нутқаш чунин ҷумлаҳоро дуруст истифода мебарад.
3.2.	Ҷумлаи мураккаби пайваст бо пайвандакҳои пайиҳам	1	Пайвандакҳои пайиҳамро муайян сохта, дар муқоиса бо ҷумлаҳои ҷидааъзо вазифаҳои онҳоро дар ҷумлаи мураккаб дарк мекунад; тобишҳои гуногуни маъноиро ифода кардани пайвандакҳоро шарҳ медиҳад; аз матнҳо чунин ҷумлаҳоро ёфта, шарҳ медиҳад; дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ аз онҳо бамавқеъ истифода бурда, дар хониш оҳанг ва дар хат аломатҳои китобатро риоя менамояд.
3.3.	Ҷумлаи мураккаби пайваст бо пайвандакҳои ҷудой	1	Пайвандакҳои ҷудоиро аз пайвандакҳои ҳилофӣ бар асоси муқоиса фарқ мекунад; тобишҳои маъноии онҳоро дар ҷумла шарҳ медиҳад; аз матнҳо чунин ҷумлаҳоро ҷудо карда, шарҳ дода метавонад; дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ аз онҳо истифода бурда, дар

			хониш оҳанг ва дар навишт аломатҳои китобатро риоя менамояд.
3.4.	Нутқи мурааттаб: матн ва хусусияҳои он	1	Бо хусусиятҳои матн пурратар ошно гардида, хусусиятҳои матнро шарҳ медиҳад; мавзӯи асосиро муайян сохта, матнҳои бадеиро таҳлил мекунад ва худ матнҳо таҳия менамояд.
3.5.	Ҷумлаи мураккаби пайваст бо пайвандакҳои ҳилофӣ	1	Пайвандакҳои ҳилофии дар ҷумлаи мураккаби пайваст истифодашавандаро медонад ва тобишҳои маъноии онҳоро дар ҷумла шарҳ медиҳад; бо ҷумлаҳои чидааъзо муқоиса намуда, вазифаҳои пайвандакҳоро тавзеҳ дода метавонад; мавқеи ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва баъзан дар аввали ҷумла омадани пайвандакро дар баъзе асарҳои бадеӣ ба мушоҳида мегирад; дар нутқи худ бамаврид истифода менамояд.
3.6.	Аломатҳои китобат дар ҷумлаи мураккаби пайваст. Оҳанги махсус доштани ҷумлаи мураккаби пайваст	1	Медонад, ки ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби пайваст дар нутқи ҳаттӣ бо аломати вергул ҷудо ва баъзан бо тире карда мешаванд; шартӣ гузоштани вергулро дар ин навъ ҷумла шарҳ медиҳад; ҷумлаҳои чидааъзоро аз ҷумлаи мураккаб фарқ мекунад; сабаби гузоштани вергулро маънидод карда метавонад.
3.7.	Нутқи мурааттаб: тартиб додани матн дар бораи «Ватан – Модар».	1	Андешаи ватандӯстии худро дар бораи Ватан озодона изҳор менамояд. Аз осори манзум порчаҳои мувофиқ оварда, фикрашро тақвият мебахшад. Дар баён тартиби матнсозиро риоя менамояд.
3.8.	Диктанти санҷишӣ	1	Матне интихоб шавад, ки маълумоти оид ба ҷумлаи мураккаб ва ҷумлаи мураккаби пайваст гирифтаи хонандагонро нишон диҳад.
3.9.	Таҳлили наҳвӣ ва аломатҳои китобати ҷумлаи мураккаби пайваст	1	Тартиби таҳлили наҳвии ҷумлаи мураккаби пайваст ва ҷойи аломатҳои китобати ҷумлаи мураккаби пайвастро медонад; ин

			навъ чумлаҳоро шифоҳӣ ва хаттӣ таҳлил менамояд; ғалат гузоштани аломати вергулро фаҳмида метавонад.
	Фасли 4. Чумлаҳои мураккаби тобеъ ($26+7 = 33$ соат).		

• **Салоҳият:** Хонанда оид ба чумлаҳои мураккаби тобеъ маълумот мегирад ва дар муқоиса бо чумлаҳои мураккаби пайваст фарқи онҳоро муайян мекунад; чумлаҳои мураккаби тобеъ тартиб дода, навъҳои чумлаи пайрави онҳоро муқаррар месозад; дар нутқи шифоҳию хаттӣ аз хели чумла дуруст истифода мебарад; бо назардошти дарки маъноӣ чумла ва матнҳо аломатҳои китобати мувофиқ (вергул, дунукта, тире)-ро бамавқеъ мегузорад. Воситаҳои алоқии чумлаи мураккаби тобеъро медонад ва саҳми онҳоро дар ташкили чумлаи мураккаби тобеъ гуфта метавонад.

4.1.	Маълумоти умумӣ дар бораи чумлаи мураккаби тобеъ	1	Чумлаи мураккаби тобеъро дар муқоиса бо чумлаи мураккаби пайваст муайян карда метавонад; медонад, ки чумлаи пайрав метавонад сараъзо ва ё аъзои пайрави сарчумларо, яъне чумлаи асосиро, муайян кунад ва ё тамоми сарчумларо шарҳ диҳад; сарчумла ва чумлаи пайравро муайян карда метавонад; муайян месозад, ки чумлаи пайрав кадом ҷузъи сарчумларо шарҳ медиҳад, воситаҳои алоқии чумлаи пайравро бо сарчумла муайян мекунад; аз матнҳо мустақилона чунин чумлаҳоро меёбад.
4.2.	Пайвандакҳои тобеъкунанда ва калимаҳои ҳамнисбат дар чумлаи мураккаби тобеъ	1	Муносибати маъноии байни чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккаби тобеъро медонад ва нақши пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбатро дар ташкили чумлаи мураккаби тобеъ муайян карда метавонад.
4.3.	Мавқеи калимаҳои ҳамнисбат ва ё ишоратӣ дар чумлаи мураккаби тобеъ	1	Ба воситаи пайвандакҳо ва калимаи ҳамнисбат алоқаманд шудани чумлаи пайрав бо чумлаи асосиро медонад; пайвандакҳо ва калимаҳои ҳамнисбатро шинохта метавонад. Аломатҳои китобатро дар байни ҷузъҳои чумлаи мураккаби тобеъ дуруст мегузорад; чунин чумлаҳои мураккабро сохта метавонад ва нақшаи онҳоро тартиб медиҳад; кадом аъзои

			чумлаи пайрав шудани калимаҳои ҳамнисбатро дар чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави мушаххас муайян карда метавонад.
4.4.	Нутки мураттаб: «Фразеологизмҳо – намаки забон»	1	Доир ба моҳияти фразеологизмҳо мавод ҷамъ карда, суҳбат менамояд. Ин машғулиятро дар шакли семинар гузаронидан беҳтар аст.
4.5.	Маълумот дар бораи ҷойи чумлаи пайрав ва аломатҳои китобат дар чумлаи мураккаби тобеъ	1	Чумлаи асосӣ (сарчумла)-ро бо калимаҳои ишоратӣ ва бе он муайян мекунад; дар аввал, мобайн ва пас аз сарчумла омадани чумлаи пайравро медонад ва дар ҳар гуна ҳолат чумлаҳои мураккаби тобеъ тартиб медиҳад; кадом ҳиссаи нутқ будани калимаҳои ҳамнисбатро шарҳ дода метавонад.
4.6.	Навъҳои чумлаи пайрав	1	Ба яке аз аъзои сарчумла, ё ба гурӯҳи аъзои он ва ё ба тамоми сарчумла тобеъ шудани чумлаи пайравро медонад; аз рӯи вазифа ва муносибати нахвӣ ба аъзои чумлаи сода хусусияти муродифӣ доштани чумлаҳои пайравро дарк мекунад ва шарҳ медиҳад; ҳамзамон фарқи чумлаҳои пайравро аз аъзои чумлаи сода медонад; дар баъзе ҳолат муродиф шудан ва ё нашудани онҳоро муайян карда метавонад.
4.7.	Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави мубтадо	1	Чумлаи пайрави мубтадоро аз матн ҷудо карда метавонад; воситаҳои алоқаи чумлаи пайрави мубтадоро шарҳ медиҳад; дар нутқҳои шифоҳӣ ва хаттӣ аз чумлаҳои мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави мубтадо озодона истифода мекунад.
4.8.	Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави хабар	1	Чумлаи пайрави хабарро аз матн ҷудо менамояд; воситаҳои алоқаи чумлаи пайрави хабар бо сарчумларо шарҳ медиҳад; ҷойи онро дар чумла муайян карда метавонад; аз матнҳои бадеӣ чумлаҳои пайрави хабарро ҷудо мекунад; дар нутқ озодона аз ин хели чумла истифода мебарад.
4.9.	Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави пуркунанда	1	Вазифаи чумлаи пайрави пуркунандаро медонад ва бар эзоҳи

			кадом аъзои сарчумла омадани чумлаи пайравро шарҳ медиҳад, воситаи алокаи онро муайян месозад; аз матнҳо чунин чумлаҳоро меёбад; дар нутқи худ аз он истифода мебарад.
4.10	Нутқи мураттаб: навиштани тавсифнома бо истифода аз чумлаҳои мураккаби тобеъ	1	Бо истифода аз чумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ нутқи мураттаб сохта метавонад.
4.11	Маълумоти умумӣ дар бораи чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави муайянкунанда	1	Навъҳои асосии чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда ва нишонаҳои чумлаи пайрави муайянкунандаро медонад; бо чумлаи пайрави муайянкунанда хусусияти муродифӣ доштани ибораҳоро медонад. Хонандагон ҳудашон чумлаҳои содаро ба чумлаи мураккаб ва баръакс баргардонда, дар нутқашон аз ин воҳидҳои муродифии нахв озодона истифода карда метавонанд.
4.12	Таҳлили сохтор ва моҳияти чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави муайянкунанда	1	Сохтори чумлаи мураккаби тобеи чумлаи пайрави муайянкунандаро медонад; ҷойи чумлаи пайрави муайянкунандаро муайян мекунад; мавқеи аломатҳои китобатро дар ин навъ чумлаи мураккаби тобеъ доништа, чунин чумлаҳоро мустақилона сохта метавонад.
4.13	Воситаҳои алокаи чумлаи пайрави муайянкунанда ба сарчумла. Хусусияти муродифии чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи сода	1	Сарчумла ва чумлаи пайрави муайянкунандаро ҷудо мекунад; воситаҳои алокаи онро муайян менамоянд; чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунандаро ба чумлаи сода ва баръакс баргардонда, хусусияти муродифӣ доштани онҳоро мефаҳмонанд.
4.14	Нутқи мураттаб: навиштани маъруза бахшида ба ҷашни «Ваҳдати миллӣ»	1	Дар навиштани кори хаттӣ аз чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави мубтадо, хабар, пуркунанда ва муайянкунанда истифода мебаранд.
4.15	Маълумоти умумӣ дар бораи чумлаи пайрави ҳол. Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави ҳоли тарзи амал	1	Навъҳои чумлаҳои пайрави ҳолро медонад; аломатҳои чумлаҳои пайрави ҳоли тарзи амалро муайян мекунад; воситаҳои алоқаашро нишон дода, дар нутқи шифоҳӣ ва

			хаттӣ аз ин хели ҷумлаи мураккаб дуруст истифода мебарад.
4.16	Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави замон ва макон	1	Аломатҳои ҷумлаи пайрави замонро макон ва бар шарҳи ҷӣ омадани онро медонад; имконоти муродифотии ҷумлаи пайрави замонро мефаҳмонад; тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави замон ва маконро муайян мекунад; воситаҳои алоқаи ҷумлаи пайрави замон ва маконро медонад; аз матнҳо ин хели ҷумлаҳоро ҷудо карда, аломатҳои китобатро дар онҳо гузошта метавонад.
4.17	Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави шарт	1	Ҷумлаи пайрави шарт ва аломату нишонаҳои онро медонад; маънои ҷумлаи пайрави шартро муайян карда, воситаҳои алоқа ва калимаҳои ҳамнисбати онро нишон медиҳад; саволи мувофиқ мегузорад; аз дигар ҷумлаҳои пайрави ҳол онро фарқ мекунад; аз ду ҷумлаи сода ҷумлаи мураккаб бо пайрави шарт тартиб медиҳад; аломатҳои китобатро дуруст гузошта, аз матнҳои бадеӣ ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави шартро ҷудо мекунад.
4.18	Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави микдору дараҷа	1	Оид ба ҷумлаи пайрави микдору дараҷа маълумот дода метавонад; бар асоси савол муқоиса мекунад; ба шарҳи кадом калима омадани онро муайян месозад; воситаҳои алоқаи ҷумлаи пайравро дақиқ муайян мекунад; ҷойи ҷумлаи пайрави микдору дараҷаро медонад; ҷумлаҳо тартиб дода, аломатҳои китобатро дар ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави микдору дараҷа дуруст мегузорад.
4.19	Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави сабабу мақсад	1	Савол гузошта, ҷумлаҳои пайрави сабабу мақсадро ҷудо карда метавонад; воситаҳои алоқаи онҳоро муайян карда, пайвандакҳоро дурусту беғалат истифода менамояд; ҷойи ҷумлаҳои пайрави сабаб ва мақсадро медонад; ба ҷумлаҳои сода ҷумлаи мураккаби тобеъро баргардонда,

			тафовути онҳоро нишон медиҳад; дар нутқ аз онҳо истифода бурда метавонад.
4.20	Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави натиҷа	1	Махсусияти чумлаи пайрави натиҷа, яъне бар шарҳи тамоми сарчумла омадани онро медонад; ҷой ва воситаҳои алоқаи ин чумлаи пайравро муайян карда метавонад; онро бо чумлаҳои пайрави сабаб, мақсад ва миқдору дараҷа муқоиса намуда, фарқашро шарҳ медиҳад.
4.21	Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави ҳилоф	1	Барои ифодаи кадом тобиши маъноӣ омадани чумлаи пайрави ҳилофро медонад; маъно ва вазифаи сарчумлаю чумлаи пайравро муайян мекунад; аз чумлаи пайрави шарт ҷи фарқ доштани чумлаи пайрави ҳилофро шарҳ медиҳад; воситаҳои алоқаи чумлаи пайрави ҳилофро муайян мекунад; ҷойи онро дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ муқаррар карда, дар нутқи худ истифода мекунад ва аз матн ин хели чумлаи пайравро ҷудо карда, метавонад.
4.22	Ҷамъбасту санҷиши до-ниш, малакаю маҳорат ва таҳлили наҳвии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави ҳол	1	Таҳлили наҳвии ҷумлаҳои мураккаби тобеъро медонад; ба тарзи шифоҳӣ ва хаттӣ ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави ҳолро таҳлил карда метавонад.
4.23	Нутқи мураттаб: Навиштани тавсиянома	1	Дар бораи ҳамдарси худ тавсиянома навишта, аз ҷумлаҳои содаю мураккаб истифода мебарад.
4.24	Диктанти санҷишӣ	1	Матнеро барои навиштани диктанти санҷишӣ интихоб бояд кард, ки ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайравҳои гуногун дошта бошад.
4.25	Маълумоти умумӣ дар бораи чумлаи мураккаби тобеи сертаркиб	1	Сабаби сертаркиб шудани чумлаи мураккаби тобеъро фаҳмонда метавонад; навиҳои алоқаи тобеъро дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб медонад; ҷумлаҳои ҳампайрав (ҳампайрави ҷида ва ғайриҷида) ва ҷумлаҳои пайрави пайдарпайро аз матн ҷудо карда метавонад.

4.26	Таҳлили ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб	1	Медонад, ки ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб дорои ҷумлаҳои ҳампайрави чида, ғайричида ва пайдарпай мешаванд; савол гузошта ҷумлаҳои пайрави таркиби ҷумлаҳои мураккаби сертаркибро муайян мекунад; воситаҳои алоқаро муайян месозад; дар сохтани чунин ҷумлаҳо худро санчида, аломатҳои китобатро бамавҷеъ истифода мебарад.
4.27	Ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиби ҳампайрави чида	1	Хусусияти ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиbero, ки ҷумлаҳои пайрави чида дорад, муайян мекунад; алоқаи байни ҷумлаҳои пайрави чида ва байни ҷумлаҳои пайрави чидаю сарҷумларо шарҳ медиҳад; Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои ҳампайрав ва сарҷумларо муайян менамояд; аломатҳои китобатро дуруст гузошта, аз матнҳои бадеӣ, чунин ҷумлаҳоро ҷудо карда метавонад; дар нутқи хаттӣ, аз рӯйи имкон, аз онҳо истифода мебарад.
4.28	Ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиби ҳампайрави ғайричида	1	Хусусият ва роҳҳои ташкилҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои ҳампайрави ғайричидаро медонад; ҷойи ҷумлаҳои ҳампайрави ғайричидаро муайян мекунад ва шарҳ медиҳад; воситаҳои алоқаи чунин ҷумлаҳоро дуруст муайян месозад, аз нигоҳи сохтор таҳлил менамояд, дар он аломатҳои китобатро дуруст мегузорад; дар матнҳои бадеӣ чунин ҷумлаҳоро шинохта ва дар нутқ аз онҳо истифода мебарад.
4.29	Нутқи мураттаб: Навиштани аннотатсия	1	Тарзи навиштани аннотатсияро донад; оид ба навиштани аннотатсия маҳорату малака ҳосил кунад.
4.30	Диктанти санчишӣ	1	Барои навиштани диктанти санчишӣ матнро интихоб бояд кард, ки ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб дошта бошад.
4.31	Ҷумлаи мураккаби омехта	1	Хусусиятҳои ҷумлаи мураккаби омехтаро медонад; ин навъи ҷумлаи мураккабро аз ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб фарқ мекунад;

			воситаҳои алоқаи онро шарҳ медиҳад; аломати китобатро дуруст гузошта, аз матн бадеӣ чунин ҷумлаҳоро ҷудо карда метавонад; дар нутқи хаттӣ аз ин ҷумлаҳо истифода бурда метавонад.
4.32	Таҳлили ҷумлаҳои мураккаби омехта	1	Аз матнҳои бадеӣ ҷумлаҳои мураккаби омехтаро муайян месозад; вижагиҳои онҳоро шарҳ медиҳад; муносибати сарҷумлаи ҷумлаи пайравро муайян месозад; фарқи ҷумлаи мураккаби омехтаро аз ҷумлаи мураккаби сертаркиб шарҳ медиҳад.
4.33	Нутқи мураттаб: Навиштани нақли хаттии муфассал дар бораи фаъолияти забоншиносии профессор Д. Т. Тоҷиев	1	Оид ба фаъолияти забоншиносии профессор Д. Т. Тоҷиев, аз рӯи осор ва мақолаҳои ӯ дар рӯзномаи маҷаллаҳо андешаҳои ӯро ба таври хаттӣ баён менамояд.
	Фасли 5. Ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак (5+2 = 7 соат)		

• **Салоҳият:** Хонанда ҷумлаҳои мураккаби бепайвандакро медонад; хусусиятҳои сохтори маъноии онҳоро муқаррар менамояд ва шарҳ медиҳад; барои ифодаи фикр дар нутқаш истифода мебарад, бо назардошти дарки маъноии ҷумла аломатҳои китобат (вергул, дунукта, тире)-ро дурусту бамавқеъ мегузорад.

5.1.	Маълумот дар бораи ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак	1	Оид ба ҷумлаи мураккаби тобеи бепайвандак маълумот ба даст меорад; ҷумлаҳои мураккаби бепайвандакро муқаррар месозад; аз матнҳои бадеӣ чунин ҷумлаҳоро пайдо карда, шарҳ медиҳад; дар нутқи хаттӣ аз чунин ҷумлаҳо бамавқеъ истифода мебарад;
5.2.	Муносибатҳои гуногуни маъноиро ифода кардани ҷумлаи мураккаби бепайвандак. Оҳанги ғӯиш дар ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак	1	Муносибати маъноии байни ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби бепайвандакро муайян мекунад; ин гуна ҷумлаҳоро бо риояи оҳанги ғӯиш қироат карда, дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ аз онҳо истифода мебарад.
5.3.	Диктанти санҷишӣ	1	Омӯзгор барои диктанти санҷишӣ матнро интихоб менамояд, ки

			ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак дошта бошад.
5.4.	Нутқи мураттаб: Навиштани иншо дар мавзӯи «Дониш ба инсон нерӯ мебахшад»	1	Нақши дониш дар ҳаёти инсон; шароит барои гирифтани дониш дар кишвари мо; чӣ тавр ман донишро ба даст меорам; соҳаи илми дӯстдоштаи ман; дониш ба инсон нерӯ мебахшад.
5.5.	Мавқеи аломатҳои кито-бат (вергул, нуқтавергул, тире) дар ҷумлаи мураккаби бепайвандак	1	Мавридҳои гузоштани аломатҳои китобат (вергул, дунукта, тире)-ро медонад; қоидаи гузоштани аломатҳои китобатро дар байни ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби бепайвандак риоя мекунад; ҷумлаҳои тартиб медиҳад, ки дар байни ҷузъҳои он дунукта гузошта шавад.
5.6.	Таҳлили ҷумлаҳо оид ба амалан омӯхтани сохтори ҷумлаи мураккаби бепай- вандак	1	Тартиби таҳлили нахвӣ ва гузоштани аломатҳои китобатро медонад; ҷумлаи мураккаби бепайвандакро таҳлили шифоҳӣ ва хаттӣ карда метавонад.
5.7.	Нутқи мураттаб: «Касби дуруст интихобшуда касро ба мақсад мерасонад».	1	Муҳимияти интихоби дурусти касбро мефаҳмад ва дар бораи касби дӯстдоштааш иншо навишта метавонад.
	Фасли 6. Маълумоти умумӣ дар бораи забон (6+2 = 8 соат)		

• **Салоҳият:** Дар бораи масъалаҳои умумии забон, оилаҳои забонҳои дунё ва оилаи забонҳои эронӣ маълумоти зарурӣ пайдо мекунад. Хонанда ғановату шевоии забонро ҳис мекунад ва гуфторҳои бузургонро оид ба забон шарҳ дода, ҳамеша дар рушду такмил будани забонро пай мебарад, ҳодисоти забониро таҳлилу муқоиса менамояд ва шарҳ медиҳад.

6.1.	Нақши забон дар ҳаёти ичтимоӣ; забон чун воситаи муошират, забон ва тафаккур; нақши забон дар ҷомеаи инсонӣ	1	Воситаи муошират будани забонро медонад; нақши онро дар ҳаёти ҷамъиятӣ дарк менамояд; муносибати тафаккур ва забонро шарҳ дода метавонад.
------	---	---	---

6.2.	Забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ва асолати он	1	Мафҳуми забони адабӣ ва меъёрҳои онро медонад; шевоӣ, бойгарӣ ва ифоданокии забони тоҷикиро дар асоси порчаҳои бадеӣ шарҳ медиҳад.
6.3.	Нутқи мураттаб: таҳияи тезиси баромад оид ба «Нақши забон дар ҷомеа»	1	Роҳҳои омода кардани тезиси суҳанронӣ ва маърузаро медонад. Дар тезис лаҳзаҳои муҳимму муассирро ҷудо карда метавонад.
6.4.	Таҳлил ва баррасии мақолаи устод Айнӣ «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ»	1	Аз маводи хондааш хулоса бароварда метавонад; нуктаҳои асосии мақоларо муайян карда, шарҳ медиҳад; нисбат ба андешаҳои дар мақола баёншуда нуктаи назари хешро баён месозад.
6.5.	Таҳлил ва баррасии мақолаи устод Айнӣ «Забони тоҷикӣ»	1	Нуктаҳои асосии мақоларо дақиқ месозад; муҳтавои ин мақоларо шифоҳӣ баён карда метавонад.
6.6.	Номаи устод Айнӣ «Мактуби кушод ба рафиқ Толис»	1	Моҳияти мақоларо дарк карда, сабаби ба Толис навиштани номаро шарҳ медиҳад; ҷумлаҳои муайян менамояд, ки фикри асосиро ифода кардаанд; назари худро нисбат ба мақолаи устод Айнӣ баён месозад.
6.7.	Нутқи мураттаб: иншо дар мавзӯи «Нависандаи дӯстдоштаи ман»	1	Масъалаҳои ошноии аввалин бо нависанда; оид ба ӯ бештар маълумот ба даст овардан, барои ҷӣ асарҳои ӯ диққатро ҷалб кардаанд, вохӯрӣ бо қаҳрамонони ӯ шодиовар аст.
6.8.	Диктанти санҷишӣ	1	Омӯзгор матнро интиҳоб намояд, ки дар он ҳама навиҳои ҷумлаи мураккаб бошад.
	Фасли 7. Маълумоти умумӣ дар бораи таърихи хат, навиҳои хат ва давраҳои инкишофи он (4+1 = 5 соат)		

• **Салоҳият:** Хонанда дар бораи пайдоиши хат, вазифаи он дар ҷомеа маълумот пайдо мекунад, бо навъҳои хат ошно мегардад; аҳамияти хатро дар ташаккули забон ва муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ шарҳ дода метавонад.

7.1.	Хат чист? Маълумоти мухтасар дар бораи хат ва пайдоиши он. Дар қадим дар чӣ менавиштанд?	1	Дар бораи хат маълумоти умумӣ мегирад; чӣ будани хатро медонад; медонад, ки дар даврони пеш дар чӣ менавиштанд; аҳамияти хатро шарҳ медиҳад; бо намунаҳои хат ошно мешавад.
7.2.	Хат ва навъҳои он: ҷумлавӣ, калимавӣ, ҳиҷоӣ ва овозӣ	1	Доир ба хат ва навъҳои он маълумоти зарурӣ мегирад; хатти ҷумлавӣ, калимавӣ, ҳиҷоӣ ва овозиро шарҳ дода метавонад.
7.3.	Маълумоти мухтасар оид ба хатти меҳӣ, авестӣ, монавӣ, арабӣ	1	Дар бораи хатҳои меҳӣ авестӣ, монавӣ, арабӣ маълумот мегирад; ин хатҳоро шарҳ медиҳад ва онҳоро фарқ мекунад.
7.4.	Нутқи мураттаб: иншо дар мавзӯи «Китоб дар ҳаёти ман»	1	Нуктаҳои «аввалин бор ошно шудам», «чӣ тавр китоб дӯсти ман шуд», «барои чӣ ман китобро дӯст медорам», «китоб дӯсти ҳамешагии инсон аст»-ро шарҳ медиҳад.
7.5	Хатти лотинӣ. Сабабҳои гузариш ба хатти лотинӣ ва аз лотинӣ ба кириллӣ. Паҳлуҳои мусбат ва манфии гузариш ба алифбои кириллӣ	1	Дар бораи сабабҳои ба хатти лотинӣ ва аз лотинӣ ба кириллӣ гузаштан маълумот ҳосил мекунад, сабабҳои онро дарк карда, паҳлуҳои мусбат ва манфии ба алифбои кириллӣ гузаштанро шарҳ дода метавонад.

Шарҳи мухтасари нақшаи тақвимӣ мавзӯӣ

Нақшаи тақвимӣ-мавзӯии мазкур бо назардошти салоҳиятҳои хонанда, ки бояд донад ва тавонад, таҳия шудааст. Салоҳиятҳои мазкур ба ҳеҷ вачҳ таҳминӣ набуда, балки аз моҳияти ҳар як фаслу мавзӯи фанни забони тоҷикӣ (-и синфи 9) бар меояд. Дар ин нақшаи тақвимӣ-мавзӯӣ ҳалли маҷмӯи вазифаҳои зайли забони тоҷикӣ, ки стандарти таҳсилот дар синфи 9 муқаррар кардааст, ба ҳисоб гирифта шудааст:

- миқдори соатҳо ба ҳаҷми муқарраркардаи нақшаи таълим ва барномаи фаннӣ комилан мувофиқ аст;

- масъалаҳои нутқ (шифоҳӣ, хаттӣ, нутқи муколамавӣ ва яқа); фаъолияти нутқ (хондан, навиштан, нақл кардан, гап задан, хат), мафҳуми матн (хусусиятҳои матн, воситаҳои алоқаи матн), услубҳои нутқ (бадеӣ, публисистӣ, расмӣ коргузорӣ ва илмӣ) ва ҳусни баён – одоби муошират салоҳиятҳои иртиботиро ташаккул медиҳанд;

- маълумоти умумӣ дар бораи забон, овошиносӣ ва талаффузи дуруст (орфоэпия), хат, калимасозӣ, луғат ва фразеология, сарф, наҳв, ҳусни баён ва фарҳанг;

- такрори мавзӯҳои гузашта ба хотири ин ки:

а) хонанда дониши пеш гирифтаашро барқарор кунад, то барои аз худ кардани маводи нав шароити мусоид муҳайё гардад;

б) барои ба низом даровардану ҷамъбасти маводи фаслу мавзӯҳои пештар омӯхта;

в) мустаҳкам кардани малакаҳои имлоӣ;

– таҳкими малакаҳои истифодаи дурусти аломатҳои китобат.

Ҷойгоҳи забони тоҷикӣ

Равиши дарс:

1. Такрори маълумоте, ки хонандагон оид ба мақому ҷойгоҳи забони тоҷикӣ доранд.

Дар ин маврид омӯзгор ба хонандагон саволҳои зеринро пешниҳод менамояд:

а) Шумо дар бораи таърихи забони модариатон чӣ медонед?

б) Бо забони адабии тоҷикӣ кадом асарҳои оламшумул навишта шудаанд?

в) Кадом суханони бузургонро дар бораи ҷойгоҳи забони тоҷикӣ медонед?

г) Дар бораи ҷойгоҳи забони тоҷикӣ дар байни забонҳои оилаи забонҳои эронӣ чӣ гуфта метавонед?

II. Намунаҳо аз фармудаҳои бузургон барои кироат ва шарҳу тавзеҳ:

а) Ҳамчун номи тоҷик забони тоҷик ҳам таърихи ғанӣ ва рангин дорад ва барои муҳофизати қаламрави ҳастии худ бо забонҳои бегона ҳамеша дар набард будааст.

(Эмомалӣ Раҳмон)

б) Ман онам, ки дар пойи ҳукон нарезам,

Мар ин қиммати дурри лафзи дариро.

(Носири Хусрав)

в) Гарчи ҳиндӣ дар узубат шаккар аст,

Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

(Иқболи Лоҳурӣ)

г) Забони мо хеле устувор аст, мо имрӯз ҳам

ашъори Рӯдакиро аз нусхаи аслаш мутолиа мекунем.

(Мирзо Турсунзода)

д) Дар ҳаду сарҳадшиносии ҷаҳон

Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст.

То забон дорад, ватандор аст ӯ,

То забондор аст, бисёр аст ӯ.

(Бозор Собир)

III. Кор бо саволномаҳо:

Саволномаи 1

Аз мазмуни байти поён кадом сифати забонро мефаҳмед?

То мард сухан нагуфта бошад,

Айбу хунараш нухуфта бошад.

(Саъдии Шерозӣ)

Саволномаи 2

Маънии ин байти зайлро дар иртибот бо забон чӣ тавр мефаҳмед?

Забоне, ки орад сухан носавоб,

Ба хомӯшиаш дод бояд ҷавоб.

(Низомии Ганҷавӣ)

Саволномаи 3

Дар маънии ин байт чӣ шарҳе оварда метавонед?

Сухан бифканад минбару дорро,

Зи сӯрох берун кашад морро

(Абушакури Балхӣ)

IV. Кори эҷодӣ. Хонандагон бо истифодаи калимаю ибораҳои зерин бояд ҷумла созанд: Забон, тавоно, ғасеҳ, тоҷикӣ, неруи тавоно, ҳастӣ, ҷаҳон, ҷойгоҳ, бузургон, адибон, олимон...

V. Мустаҳкамкунӣ: Омӯзгор бо роҳи саволу ҷавоби мушаххас мавзӯро ҷамъбасту мустаҳкам мекунад.

VI. Супориши вазифаи хонагӣ. Иҷрои машқҳои 3 ва 4.

Такрор ва ҷамъбасти маводи дар синфҳои 5 – 8 омӯхташуда

Фонетика (овошиносӣ)

Равиши дарс:

I. Саволу супоришҳо барои такрори мавзӯҳо аз фонетика (овошиносӣ)

1. Бахши фонетика чиро меомӯзад?

2. Дар тавлиди овозҳо кадом узвҳои нутқ иштирок меkunанд?

3. Саҳми садопардаҳо дар ҳосилшавии овозҳо аз чӣ иборат аст?

4. Овозҳои садоноку ҳамсадоро номбар кунед ва фарқи онҳоро гӯед.

II. Матни зеринро ифоданок хонда, овозҳои таркиби калимаҳои ишорашударо ҷудо намоед ва шарҳ диҳед, ки аз онҳо кадом садоноку ҳамсадоҳо иборатанд? Бидон, ки шарафи одамм ба нутқ аст ва ҳар ки дар нутқ адаб риоя накунад, аз ин шараф бебаҳра бошад. Барои он ки **нутқ** ба савоб бояд ва **илло** хомӯшӣ беҳ аз он бувад, ҷунон ки **Шайх** фармуда:

Баҳоим хамӯшанду гӯё **башар**,

Забон баста беҳтар, ки гӯё ба шарр.

(Хусайн Воизи Кошифӣ)

III. Кор бо саволномаҳо

Саволномаи 1

Садонокҳои дарозу кӯтоҳ кадомҳоянд ва фарқи онҳо аз чӣ иборат аст?

Саволномаи 2

Дар бораи имлои «ӯ» ва «ӣ» чӣ гуфта метавонед?

Саволномаи 3

Дар бораи саҳми ҳарфи «ъ» дар калимаҳои алоҳида чӣ медонед?

Кори мустақилона. Ҷумлаҳои зеринро нависед ва калимаҳои ишорашударо ба ҳиҷоҳо ҷудо карда, таркиби овозиашонро шарҳ диҳед.

Мо ба **Наврӯзи** оламафрӯз **тайёри** мебинем.

Як китоби хуб – беҳ аз ҳазинаи **бузург**.

Душанбе – **пойтахти Тоҷикистон**.

IV. Саволҳо барои ҷамъбасту мустаҳкамкунӣ

а) Овозҳои нутқро кадом баҳши илми забон меомӯзад?

б) Зада дар калима чӣ саҳм дорад?

в) Овозҳои нутқ чанд хел мешаванд?

VI. Супориши вазифаи хонагӣ. Такрори баҳши фонетика (овошиносӣ) ва иҷрои машқи 5.

Калима (луғат)

Равиши дарс:

I. Саволу супоришҳо барои такрори мавзӯҳо аз баҳши калима (луғат).

а) Калима гуфта чиро мефаҳмед?

б) Калимаҳои маъмул аз калимаҳои номаъмул чӣ фарқ доранд?

в) Фарқи калимаҳои сермаъно аз калимаҳои муқаррарӣ дар чист?

г) Дар бораи калимаҳои куҳна ва нав чӣ медонед?

ғ) Калимаҳои ҳаммаъно, зидмаъно, сермаъно ва ҳамшаклҳо дар нутқ чӣ аҳамият доранд?

д) Мавридҳои истифодаи калимаҳои соҳавӣ ва шевагиро гӯед.

е) Воҳидҳои фразеологӣ чӣ тавр пайдо мешаванд ва чӣ аҳамият доранд?

II. Маънии калимаю ибораҳои «сахтӣ», «барно», «тавоно», «абри сиёҳ», «оби сафед», «даст гир» ва «дастгир»-ро дар байтҳои зерин шарҳ диҳед:

Касеро, ки дастат расад, **даст гир**,

Ки фардо ҳамон бошадат **дастгир**.

(Ҳофизи Шерозӣ)

Ба ҳангоми **сахтӣ** машав ноумед,

Ки **абри сияҳ** борад оби сафед.

(Низомии Ганҷавӣ)

Тавоно бувад, ҳар ки доно бувад,

Зи дониш дили пир **барно** бувад.

(Абулқосим Фирдавӣ)

III. Матнро ба дафтаратон навишта, маънии калимаҳои ишорашударо гӯед:

Марде аз ҳукамои пешин чандин сол гирди ҷаҳон мегашт ва ин шаш суҳанро меомӯхт ва мегуфт: «Ҳар киро **ҳилм** нест, ўро иззати ду ҷаҳон нест ва ҳар киро **илм** нест, ўро аз амали хеш манфиат нест ва ҳар киро **парҳез** нест, ўро ба наздики Худой **қаромат** нест ва ҳар киро **саховат** нест, ўро аз моли хеш баҳра нест ва ҳар киро насиҳат нест, ўро ба наздики Худой таоло **ҳуҷҷат** нест» (Муҳаммад Ғазолӣ).

IV. Кори мустақилона. Ин порчаи шеърро ифоданок хонед ва калимаҳои маъноӣ луғавидошта ва маъноӣ луғавӣ надоштаро ҷудо карда, онҳоро шарҳ диҳед.

Ҳар касеро баҳри коре сохтанд,

Майли онро дар дилаш андохтанд.

Дасту по бе майл чунбон кай шавад?!

Хору хас бе обу боде чун равад?!

(Ҷалолуддини Балхӣ)

V. Саволҳо барои ҷамъбасту мустаҳкамкунӣ:

- а) Кадом соҳаи илми забон калима ва воҳидҳои фразеологиро меомӯзад?
- б) Чаро баъзе калимаҳо аз истеъмол мебароянд?
- в) Кадом луғатҳои тафсири медонед?
- г) Калимаҳои ибораҳои кӯҳна, шевагӣ ва воҳидҳои фразеологиро нависандагон чаро истифода мебаранд?

VI. Супориши вазифаи ҳонагӣ. Машқҳои 7-10.

Морфология (сарф)

Равиши дарс:

I. Саволу супоришҳо барои такрори мавзӯҳо аз бахши морфология (сарф).

- а) Морфология (илми сарф) чиро меомӯзад?
- б) Ҳиссаҳои мустақилмаъно ва ёридиҳандаи нутқро номбар карда, фарқи онҳоро гӯед?
- в) Имлои исмҳои хосро шарҳ диҳед.
- г) Гӯед, ки исм дар ҷумла ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?
- ғ) Дарачаҳои сифатро бо мисолҳо фаҳмонед.
- е) Феъл чӣ хел ҳиссаи нутқ аст?
- ё) Феъл чанд замон дорад?
- и) Асосҳои феълро номбар ва бо мисолҳо шарҳ диҳед.
- ж) Вазифаи ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ аз чӣ иборат аст?

II. Ҳикояи зеринро хонед, мазмунашро нақл кунед ва ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқро аз он ҷудо карда, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед:

Ҳикоя

Мардумозореро ҳикоя кунанд, ки санге бар сари солаҳе зад. Дарвешро маҷоли интиқом набуд. Сангро ҳаме дошт то замоне ки маликро бар он лашкари ҳашм омад ва дар ҷоҳаш кард. Дарвеш андар омад ва санг дар сараш куфт:

Гуфто:

– Ту кистӣ ва маро чаро задӣ?

Гуфт:

– Ман фалонам ва ин ҳамон санг аст, ки дар фалон таърих бар ман задӣ.

Гуфт:

– Чандин рӯзгор кучо будӣ?

Гуфт:

– Аз ҷоҳат меандешидам, акнун ки дар ҷоҳат дидам, фурсат ғанимат дониستم.

(Саъдии Шерозӣ)

III. Пурсиши байни қаторҳо (мусобиқа). Омӯзгор супориш медиҳад, ки хонандагон доир ба сохти калимаҳо мисолҳо биёранд; калимаҳои сохта бо ёрии пешвандҳо (қатори якум); калимаҳои сохта бо ёрии пасвандҳо (қатори дуюм); калимаҳои сохта бо ёрии ҳам пешвандҳо ва ҳам пасвандҳо (қатори сеюм).

IV. Кор бо саволномаҳо:

Саволномаи 1

- а) Кадом роҳҳои калимасозиро медонед?
- б) Сохти калимаҳои зеринро муайян кунед: дониш, донишгоҳ, донишманд, ҳамсинф, ҳамкор, бомаърифат.

Саволномаи 2

- а) Фарқи пешванд аз пешоянд дар чист?
- б) Аз калимаҳои зерин калимаҳои ҳамреша созед: кор, бор, адаб, ақл, илм, гул.

Саволномаи 3

- а) Мавридҳои якҷо ва ҷудо навиштани бандаки хабарии «аст»-ро гӯед.

б) Ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доштани ҳар калимаи ҷумлаи зеринро муайян кунед.

Зиннати шахс ба илму ҳунар аст!

V. Саволҳо барои ҷамъбасту мустаҳкамкунӣ:

- а) Хусусиятҳои гармматикии исмро номбар кунед.
- б) Вазифаи нахвӣ сифатро бо чанд мисол фаҳмонед.
- в) Хусусиятҳои дастурии феълро номбар кунед.
- г) Бо чанд мисол вазифаҳои нахвӣ зарфро гӯед.

VI. Супориши вазифаи хонагӣ. Иҷрои машқҳои 12-13.

Синтаксис (наҳв)

Равиши дарс:

I. Саволу супоришҳо барои такрори мавзӯҳо аз бахши синтаксис (наҳв).

- а) Наҳв чиро меомӯзад?
- б) Ибора чӣ хел воҳиди наҳв аст?
- в) Ҷумла чист?
- г) Ҷумлаи содаи яктаркиба аз ҷумлаи содаи дутаркиба чӣ фарқ дорад?
- ғ). Сараъзою аъзои пайрави ҷумларо номбар кунед, фарқи онҳоро гӯед.
- д). Ҷумлаи чидааъзо чист ва воҳидҳои хулосакунанда дар он чӣ нақш доранд?
- е). Воҳидҳои туфайлӣ ва истисноии ҷумларо шарҳ дода, нақши онҳоро дар ҷумла фаҳмонед.
- ё). Вазифаҳои аломатҳои китобат дар ҷумлаи сода аз чӣ иборат аст?

II. Пурсиши байни қаторҳо (бо шакли мусобиқа). Омӯзгор ба хонандагон супориш медиҳад, ки оид ба хелҳои гуногуни ҷумлаи сода мисолҳо биёранд: ҷумлаи содаи яктаркиба (қатори якум); ҷумлаи содаи дутаркиба (қатори дуум); ҷумлаи содаи чидааъзо (қатори сеум).

III. Кор бо саволномаҳо:

Саволномаи 1

- а) Як ҷумлаи содае гӯед, ки дар он мубтадо чида шуда бошад.
- б) Шарҳ диҳед, ки чаро дар ҷумлаҳои зерин бандаки хабарии «аст» дар як маврид чудо ва дар мавриди дигар якҷо навишта шудааст?
Бародарам китоб хонда истодааст. Бародарам коргар аст. Сухроб донишҷӯ аст. Сухроб китоби «Одамони ҷовид»-ро хондааст.

Саволномаи 2

- а) Ҷумлаи содаи зерин аз нигоҳи сохт чӣ хел ҷумлаи сода аст?
«Баҳори пурфайз ба диёри мо омад».
- б) Як ҷумлаи сода гӯед, ки пуркунанда дар он чида шуда бошад.

Саволномаи 3

- а) Аз калимаҳои зерин ибора созед: шоир, хонанда, шеър, мактаб, боғ, хона, зебо, соф.
- б) Аз ҷумлаи зерин сараъзо ва аъзои пайравро ёбед:
«Насими форами боғ ба дил фараҳ мебахшид».

IV. Ҷумлаи зеринро пурра кунед:

Хонандагони мактаби мо...

V. Саволҳо барои такрор ва мустаҳкамкунӣ:

- а) Мубтадо аз чиҳати сохт чанд хел мешавад?
- б) Хабарӣ номӣ аз хабарӣ феълӣ чӣ фарқ дорад?
- в) Муайянкунандаи изофии аломат аз муайянкунандаи изофии соҳибӣ чӣ фарқ дорад?
- г) Ҳол чанд хел аст?
- VI. Супориши вазифаи хонагӣ. Иҷрои машқҳои 26-30.

Љумлаҳои мураккаб (2 соат)

Маълумот дар бораи ҷумлаи мураккаб ва фарқи он аз ҷумлаи сода

Равиши дарс:

I. Такрори маълумоти доир ба ҷумлаҳои мураккаб доштаи хонандагон.

II. Ҷумлаҳо барои таҳлил:

1. Халқи мо тарафдори сулҳ аст, чунки он хушбахтии модарон ва шакарханди лаби кӯдакон мебошад.

2. Ман хона мерӯфтам, Соро гулҳоро об медод, Ҳалима дегу табакҳоро мешуст, Замира либосҳоро дарзмол мекард.

Саволҳо:

1. Ҷумлаи якум аз чанд ҷумлаи сода иборат аст?

2. Ҷумлаи дуюм чанд ҷумлаи сода ва чанд мубтадою хабар дорад?

3. Чаро ин ҷумлаҳоро мураккаб меномем?

III. Кор бо саволномаҳо.

Саволномаи 1

1. Ҷумлаи мураккаб чист?

2. Ҷумлаҳои содаи таркиби ин ҷумлаи мураккабро муайян карда, воситаҳои алоқаи онҳоро гӯед:

Мепарам рӯ ба ҷанубу ба шимол,

То ки орам ба сари хасм завол.

(Мирзо Турсунзода)

Саволномаи 2

1. Ҷумлаи мураккаб аз ҷумлаи сода чӣ фарқ дорад?

2. Муайян кунед, ки ҷумлаи мураккаби зерин аз чанд ҷумлаи сода иборат аст?

Фарзанди нағз - боғи падар,

Фарзанди бад - доғи падар.

Саволномаи 3

1. Фарқи ҷумлаи мураккаб аз ҷумлаи чидааъзо дар чист?

2. Мураккаб ё сода будани ҷумлаи зеринро муайян намоед:

Вазифаи мо хондан ва ба Ватан хизмат кардан аст.

IV. Кори эҷодӣ аз рӯи расм: Расме, ки дар он манзараи тирамоҳ тасвир карда шудааст, манзури хонандагон карда мешавад.

Хонандагон аз рӯйи мазмуни манзараи тасвиршуда ду-се ҷумлаи мураккаб месозанд ва сохту таркиби он ҷумлаҳоро шарҳ медиҳанд.

V. Диктанти эҷодӣ: ҷумлаҳоро пурра намоед.

1. Тирамоҳ расид ва ...

2. Пахта шукуфт,...

3. Кор кунӣ, ...

VI. Мустаҳкам ва ҷамъбаст намудани мавзӯ бо роҳи саволу ҷавоб.

VII. Супориши вазифаи хонагӣ: хондани §12. (сах. 20-21), навиштани 5 ҷумлаи мураккаб аз асарҳои бадеӣ (бо назму наср).

Хелҳои асосии ҷумлаи мураккаб (пайвандакдор ва бепайвандак)

Равиши дарс:

I. Саволҳо барои пурсиш:

1. Мо фикрамонро чӣ тавр ифода мекунем?

2. Ҷумлаҳо чанд хел мешаванд?

3. Ҷумлаҳои мураккаб аз чӣ гуна ҷумлаҳо таркиб меёбанд?

4. Ҷумлаи мураккаб аз ҷумлаи сода аз кадом ҷиҳатҳо фарқ мекунад?

II. Пурсиш аз рӯйи супориши вазифаи хонагӣ.

III. Баёни мавзӯи нав: Хелҳои асосии ҷумлаи мураккаб.

а) Сухбати муқаддимаӣ доир ба ҷумлаи мураккаб ва фарқи он аз ҷумлаи сода.

б) Ду ҷумлаи сода дода шудааст: Занг зада шуд. Хонандагон ба синф даромаданд.

Аз ин ду ҷумла бо тарзҳои гуногун, бо истифодаи воситаҳои мухталифи алоқа ҷумлаи мураккаб сохта мешавад:

Занг зада шуд, хонандагон ба синф даромаданд.

Занг зада шуд ва хонандагон ба синф даромаданд.

Занг зада шуду хонандагон ба синф даромаданд.

Вақте ки занг зада шуд, хонандагон ба синф даромаданд.

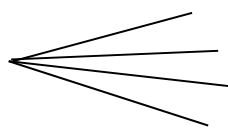
Азбаски занг зада шуд, хонандагон ба синф даромаданд.

Пайвандакҳои **чун, ҳангоме ки, даме ки, ҳамин ки, бинобар он ки, аз сабаби он ки, барои он** ва ғайраҳо низ барои алоқаи ин ҷумлаҳо истифода бурдан мумкин аст.

Таваҷҷуҳ кардан лозим аст, ки пайвандакҳо чӣ гуна ба мазмуни ҷумлаи мураккаб таъсир мерасонанд.

Аз нуқтаи назари он ки пайвандакҳо барои робита ва муносибати ҷумлаи мураккаб таъсир мерасонанд, ҷумлаҳои мураккаб ду хел мешаванд: пайвандакдор ва бепайвандак.

в) Нақшае пешниҳод мешавад, ки дар он ҷумлаҳои зерин сабт ёфтаанд:

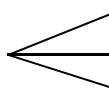

Мо дар саҳни мактаб машқ кардем.

Ҳаво софу гарм буд Мо ба саёҳат баромадем.

Дар саҳро кор ҷӯш мезад.

Борон монд.

Ҳаво якбора равшан шуд.

Абрҳо пароканда шудаанд Офтоб баромад.

Хуршеди оламоро намоён шуд.

Пайвандакҳои – у, ва, вақте ки, азбаски, ҳангоме ки, чунки-ро истифода бурда, нақши воситаи алоқаи ҷумларо муайян кардан мумкин аст.

Омӯзгор метавонад чунин нақшае сохта, тавассути он доир ба хелҳои ҷумлаи мураккаб маълумот диҳад:

Чумлаҳои мураккаб

Пайвандакдор
Мураккаби тобеъ
Воситаҳои алоқа
1. Пайвандакҳои
тобеъкунанда
2. Калимаҳои нисбӣ
3. Таркибҳои пайвандакӣ
4. Интонацияи тобеъ
Мураккаби пайваст.
Воситаҳои алоқа:
1. Пайвандакҳои
пайвасткунанда;
2. Интонация.

Бепайвандак
Мураккаби тобеъ
Воситаи алоқа
1. Интонацияи тобеъ
2. Калимаҳои нисбӣ
Мураккаби пайваст
Воситаҳои алоқа:
Интонацияи пайваст

IV. Диктант бо супориши грамматикӣ:

Дар шуъбаи ҳайвонотпарварии маркази табиатшиносони ҷавони шаҳри Душанбе товуси тиллоранг ҳаст..., вай дар зебӣ ҳар як бинандаро дар тааҷҷуб менад. Ин товус ҷунон калон шудааст..., дарозии думаш ба якуним метр мерасад.

... товусҳо сер шаванд, қанотҳои худро ҳамчун бодбезак боз менамоянд.

Воситаҳои алоқаи чумлаҳои муайян карда, пайвандакҳои даркорино гузоред.

V. Мустақамкунӣ ва ҷамъбасти мавзӯ бо роҳи саволу ҷавоб.

VI. Супориши вазифаи ҳонагӣ: аз осори манзуми мансур 4 ҷумлаи мураккаби пайвандакдор ва 4 ҷумлаи мураккаби бепайвандак ёфта, ба дафтаратон нависед.

Диктанти санҷиш

Варианти I.

Воҳӯрӣ бо устод

Ба конференсия аз Душанбе, Хучанд, Самарқанд, Бухоро ва шаҳрҳои дигар олимон, адибон, ходимони матбуот ва нашриётҳо, омӯзгорон омада буданд. Гуфтанд, ки устод Айни ҳам меояд. Ҳама дар зал ҷамъ шуда буданд, мо, хонандагон, долону раҳравҳоро пур карда ба омадани устод Айни интизорӣ мекашидем.

Ниҳоят, устод Айни ҳамроҳи якчанд вакилон, дар ҳолате ки бо як нафари онҳо гарму ҷӯшон гуфтугӯ мекард, ба бино дохил шуд. Вай як шахси миёнақадри босалобат буда, риши кӯтоҳи мошӯ биринҷ дошт ва ба сараш тоқии сабзи маҳмалин, ба танаш палтои сабуки сиёҳ пӯшида буд. Мо ӯро аз рӯи сурати дар “Намунаи адабиёти тоҷик” дарҷшудааш зуд шинохта, дар баробари намоён шудани ӯ қарсак задем. Зоҳиран, устод мунтазир набудаст, ки вайро ҷунин истиқбол хоҳанд кард, бинобар ин аввал ба кӣ ва ба чӣ қарсак задани моро нафаҳмида, андак саросема шуда монд, аммо вақте ки ба ҳудаш нисбат доштани қарсакҳои моро донист, ба ҳаяҷон омада, даст ба сина гузоштаву сар ҷунбонда изҳори ташаккур намуд. (Сотим Улуғзода)

Варианти II.

Одаму олам донӣ...

Китоб наздиктарин дӯсти ҳар шахс аст. Ҳар гаҳ ки китоб меҳонӣ, бо як олами нав шинос мешавӣ. Некро аз бад ҷудо карда метавонӣ. Дар олам аз китоб зӯртар чист? Ҳеҷ чиз, ҷунки китоб тӯро меҳандонад, мегиринад, ба ракс мебарорад, ба қаҳрамонӣ водор месозад...

Рӯзе ман ҳамроҳи дӯгонаҳоям Бону ва Раъно ба китобхонаи районӣ рафтем. Ҳар кас китобҳои дӯстдоштаи худро мегирифт. Ман китоби “Ҳар беша гумон мабар, ки холист...”-и Фотеҳ Ниёзиро гирифтам. Вақте ки ин китобро хондам, он яке аз китобҳои

дӯстдоштаи ман гардид. Кахрамонони асосии ин асар Бибигул, Султон Сафоев, Давлат Сафоев, Шокарим Шораҳимов, Максим Мочалов, Оксана Алексеевна, Наталя Максимовна, Мансур Мардонов ва дигарон мебошанд. Бисёр меҳостам, ки Бибигул як бори дигар Давлатро бинад, аммо афсус, ки ин ба ӯ танҳо ба воситаи расм муяссар мегардад. Ба ҳамаи ин танҳо Шокарими сангдил сабабгор шуд, ки на раҳме дошту на вичдоне. Аз тарафи дигар, – саршавии ҷанги лаънатӣ...

Давлат Сафоев бо ҳамаи хислатҳояш ба ман маъқул шуд, аммо афсус, ки ҳалок гардид...

Кахрамонон намемиранд. Онҳо зиндаанд ва то абад зинда хоҳанд монд. Номи онҳо, қорнамоии онҳо, хотираю муҳаббати онҳо ҳамеша бо мо аст.

“Китоб хонӣ – ҷаҳон донӣ”. На танҳо ҷаҳон, инчунин хислатҳои неку бади инсонро хоҳӣ донист...

Инкишофи нутқи мураттаб: навиштани мақола ба рӯзнома

Равиши дарс:

I. Сухбати муқаддимавии омӯзгор. Омӯзгор дар аввали дарс доир ба мавзӯҳои тахминии мақоланависӣ суҳбат намуда, тарзи навишти мақоларо мефаҳмонад.

II. Кор бо луғати имло: хонандагон тарзи дурусти навишти баъзе калимаҳоро, ки дар мақола истифода мешаванд, мепурсанд ва омӯзгор онҳоро шарҳ медиҳад.

III. Навиштани мақола. Хонандагон доир ба мавзӯҳои мухталиф (монанди хониши аълои ҳамсинфон, иштироки ғаълона дар мавсими ниҳолшинонӣ, ҷамъомади мактабӣ, таассурот аз саёҳат, ёрии хонандагон ба одамони куҳансол ва бедастёр, концерти ҳаваскорони мактаб, рафтори хуб ё нохуби рафиқон, маҳфилҳои ғанӣ, машғулиятҳои варзишӣ ва ғ.) мақола менависанд.

IV. Хондани мақола: якчанд хонанда (интихобан) матни мақолаи навишташонро меخوانанд ва аҳли синф онро таҳлил менамоянд.

V. Кор бо хатоҳо. Омӯзгор бо кумаки хонандагони дигар хатоҳои лафзӣ ва имловии содиршударо ислоҳ намуда, тарзи дурусти онҳоро шарҳ медиҳад.

VI. Супориши вазифаи хонагӣ: доир ба ягон мавзӯи дигари дилхоҳ дар ҳаҷми 1-2 саҳифа навиштани мақола.

Ҷумлаи мураккаби пайваст (6 соат)

Ҷумлаи мураккаби пайваст ва муносибати маъноии ҷумлаҳои таркиби он

I. Такрор ва ба хотир овардани мавзӯҳои омӯхтаи хонандагон доир ба ҷумлаи мураккаби пайваст.

II. Ҷумлаҳо барои таҳлил:

1. Тобистон рафту тирамоҳи пурнозу неъмат омад.

2. Ҳама кайҳо интизор буданд, вале пардаи сахна кушода намешуд.

3. Имрӯз дар мактаб ё ҷамъомад мешавад ва ё ҳаваскорон концерт нишон медиҳанд.

4. Нафаси боди сабо мушқфишон хоҳад шуд,

Олами пир дигарбора ҷавон хоҳад шуд.

(Ҳофизи Шерозӣ)

Саволҳо: 1. Ҷумлаи якуми мураккаб аз чанд ҷумлаи сода иборат аст?

Воситаи алоқаш чист?

2. Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи дуюм кадомҳоянд ва бо воситаи алоқаманд шудаанд?

3. Ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷумлаи сеюм чӣ тавр алоқаманд шудаанд?

4. Муносибати байни ҷумлаҳои сода дар мисоли ҷаҳорум чӣ гуна аст?

III. Маълумот додан доир ба ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар асоси мисолҳои зикр шуда ва фарқи онҳо аз дигар хели ҷумлаҳои мураккаб.

Ба аломату хусусиятҳое, ки ҷумлаҳои мураккаби пайвасту тобеъ аз ҳам фарқ мекунонанд, диққати махсус дода мешавад: қисмҳои ҷумлаи мураккаби пайваст: 1) аз ҷиҳати грамматикӣ мустақил ва баробархукуқанд (аз як қисми ҷумла ба қисми дигари он савол гузоштан мумкин нест); 2) бо пайвандҳои пайвасткунанда алоқаманд мешаванд.

IV. Кор бо саволномаҳо:

Саволномаи 1

1. Фарқи ҷумлаи мураккаб аз ҷумлаи сода дар чист?
2. Муносибати маъноии байни ҷумлаҳои содаи муайян кунед:

Паррандаҳо дар шохҳои дарахтони ғарқи гули боғча нағмасароӣ доштанд ва насими форами боғ ба ҷисму рӯҳи одам фараҳ мебахшид.

Саволномаи 2

1. Ҷумлаи мураккаби пайваст аз ҷумлаи мураккаби тобеъ чӣ фарқ дорад?
2. Хели ҷумлаи мураккаб ва муносибати ҷумлаҳои содаи таркиби онро муайян кунед:

Мешавад дар пойтахт имрӯз барпо анҷуман,
Беҳтарин фарзандҳои халқ маҷлис мекунонд.

(Муҳиддин Фарҳат)

Саволномаи 3

1. Муносибати ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби бепайвандак чӣ гуна ифода мешавад?
2. Дар байни ҷумлаҳои сода кадом пайвандакро гузоштан мумкин аст?

Як ангушт танҳо ангушт аст, панҷ ангушт мушт мешавад (Аминҷон Шукӯҳӣ).

V. Диктанти имло.

Мо халқ ҳастем, мо қувваи бузург ҳастем. Шӯрои деҳаро ҳурмат кардан даркор аст. (Садриддин Айни). Анбори ширкат пур аз мол мешавад, дар ҳавлии ширкат тӯй болои тӯй мешавад. (Ҷалол Иқромӣ).

VI. Кор бо машқи 38: ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайиҳам, ҳилофӣ ва ҷудоиро муайян карда, муносибаташонро шарҳ диҳед.

Дар як вақт ба вукӯъ омадани амал	Паси ҳам ба вукӯъ омадани амал
-----------------------------------	--------------------------------

VII. Сохтани ҷумлаҳо. Супориш: калимаҳои зерро истифода бурда ҷумлаҳои мураккаби пайваст созед, ки калимаҳои додашуда ба вазифаи мубтадо оянд: Омӯзгор – хонандагон; саҳна, қарсақ, сулҳ, ҷанг, дӯстӣ, душманӣ, пахта, пахтачинӣ.

VIII. Супориши вазифаи ҳонагӣ: хондани §13, иҷрои машқи 40.

Ҷумлаи мураккаби пайваст бо пайвандҳои пайвасткунандаи пайиҳам (ва, -у, -ю).

Равиши дарс:

- I. Пурсиши вазифаи ҳонагӣ бо роҳи саволу ҷавоб ва санҷиши иҷрои машқи 40.
- II. Ҷумлаҳо барои баёни мавзӯ:

1. Оби Варзоб дар пешкӯҳҳо ҷараёни худро суфт карда, ба оби Лучоб ҳамроҳ мешавад ва аз ҳар дуи онҳо дарёи Душанбе ташкил меёбад.

2. Ҳаво рӯз то рӯз хунуктар мешуду паррандагон ба мамлакатҳои гарм парвоз карда мерафтанд.

3. Субҳ дамид ва дар пахтазор садои ғурриши мошинҳои пахтачинӣ баландтар мегардид.

4. Абр гирёну лолаҳо хандон,

Бод ларзону сабзаҳо раксон. (Мирзо Турсунзода)

Саволҳо:

1. Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи якҷумла кадомҳоянд ва бо кадом восита алоқаманд шудаанд?
2. Воситаи алоқии ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷумлаи мураккаби дуҷумла кадом аст?
3. Дар ҷумлаи сеҷумла пайванди пайвасткунандаи “ва” чӣ вазифа дорад?
4. Дар байт чанд ҷумлаи сода мавҷуд аст ва воситаи алоқии онҳо чист?
5. Пайвандҳои пайвасткунандаи пайиҳам кадомҳоянд?

III. Кор бо саволномаҳо.

Саволномаи 1

1. Ҷумлаи мураккаб чанд ҳел мешавад?
2. Воситаи алоқа ва муносибати ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи зеринро муайян кунед:

Латиф дар лаби ҷӯй нишаста буд ва насими фараҳбахш мӯйи ӯро гӯё шона мекард.

Саволномаи 2

1. Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст бо кадом пайвандҳои алоқаманд мешаванд?
 2. Дар байни ин ҷумлаҳои сода кадом пайвандҳои гузоштан мумкин аст?
- Ҳамаи колхозчиён ҳозир шуданд. Маҷлиси умумӣ сар шуд.

Саволномаи 3

1. Пайвандҳои пайвасткунандаи пайиҳам кадомҳоянд ва онҳо чӣ вазифа доранд?
 2. Ба ҷойи аломатҳои китобат кадом пайвандҳоро гузоштан мумкин аст?
- Рӯз шуд, офтоб баромад, вақти кор расид; мардум ба сӯи канал раҳсипор шуданд.

IV. Диктант бо супориши грамматикӣ. Ба ҷойи лозимӣ пайвандҳои пайвасткунандаро гузоред. Шарҳ диҳед: Кадом пайвандҳо – аъзоҳои ҷумлаҳо ва кадомашон ҷумлаҳои содаҳо пайвастаанд.

Дар мамлакати мо паланг ҳайвони каммонда... кампаҳншуда аст... мо онро бо хирс... ҷонвари дигар қиёс карда наметавонем. Паланги амурӣ дар бешазорони Шарқи дур зиндагӣ мекунад.

V. Маҷқи шифоӣ. Хонед, мулоҳиза кунед ва гӯед, ки пайванди “у” пайиҳам воқеъ гардидани амалро ифода мекунад ва ё тобиши дигарро?

1. Тамоми занони маҳалла ба тӯй даъват карда шуданду Баҳринисо монд.
2. Дурр шиканаду сухан нашиканад.
3. Ҳофиз манами бародарам меҳонад. (зарбулмасал)

VI. Тартиб додани ҷумлаҳои мураккаб.

Супориш. Калимаҳои ибораҳои зеринро ба вазифаи хабар истифода бурда ҷумлаҳо соzed:

Хондам, гӯш мекард, рафтам, буд, тарафдори сулҳанд, тарафдорӣ мекунам, шукуфт, мечинанд, баромадем, намоён буд.

VII. Супориши вазифаи хонагӣ: хондани §14.

**Чумлаи мураккаби пайваст бо пайвандакҳои хилофӣ
(аммо, вале, лекин, балки)**

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути саволу ҷавоб ва иҷрои супориши вазифаи хонагӣ.

II. Кори эҷодӣ аз рӯи расм. Омӯзгор ба хонандагон супориш медиҳад, ки аз рӯи расми манзаравии зерин ҳикояи хурде нависанд.

Чумлаҳо барои таҳлили мавзӯи нав:

1. Соат ба ҳашт наздик шуда буд, ҳаво хеле сард буд.
2. Борон монд, аммо офтоб ханӯз дар зери абрҳо пинҳон буд.
3. Ҳамаи омӯзгорон Пӯлодро барои хониши аъло ва рафтори намунавиаш таҳсин мекарданд, аммо Пӯлод аз муваффақиятҳо саргарм намешуд.

III. Саволҳо барои муайян кардани вазифаи пайвандакҳои пайвасткунандани хилофӣ:

1. Пайвандакҳои хилофӣ чӣ вазифа доранд?
2. Муносибати маъноии чумлаҳои болоӣ чӣ гунаанд?
3. Кадом пайвандак (ба ғайр аз пайвандакҳои болоӣ) барои ифодаи муносибати хилофӣ омада метавонад? Мисол оред.
4. Пеш аз пайвандакҳои хилофӣ кадом аломатҳои китобат гузошта мешавад.

IV. Кор бо саволномаҳо:

Саволномаи 1

1. Пайвандакҳои пайвасткунанда чанд хел мешаванд ва онҳо кадомҳоянд?
2. Сохти чумларо муайян карда пайвандакҳои заруриро гузоред:
Дар он ҷо ... пӯсти одам дигар мешавад, ... шуур ва ҷаҳонбинии он тағйир меёбад (Аминҷон Шукӯҳӣ).

Саволномаи 2

1. Пайвандакҳои хилофӣ кадомҳоянд ва онҳо чӣ вазифа доранд?
2. Аз ҷумлаҳои содаи зерин ба воситаи пайвандакҳои хилофӣ ҷумла созад: Дарс ба охир расид. Ҳеч кас аз ҷой намерунбид.

Саволномаи 3

1. Вазифаи пайвандаки (феъли ёридохандаи) “бошад” аз чӣ иборат аст?
2. Ба ҷумла пайвандаки даркориро гузоред:

Соат аз 10 гузашт... аз ӯ дарак нест.

V. Диктанти эҷодӣ. Матн хонда мешавад, хонандагон ба ҷойи пайвандакҳои дар матн буда пайвандакҳои муродишанро истифода бурда менависанд.

1. Ман рафиқи шумо барин нависанда ва шеърдон нестам, лекин ман табибам, табъ ва рӯҳи инсонро мешиносам. (Ҷалол Иқромӣ)

2. Аз ғалабаи инқилоби Бухоро ҳафтаю моҳҳо гузаштаасту вай ҳанӯз ҳавлию хонаи дуруст надорад. (Ҷалол Иқромӣ)

VI. Кор бо машқи 43.

Аз ҷумлаҳои сода ба воситаи пайвандакҳои хилофӣ ҷумлаҳои мураккаби пайваست созад.

Намуна: Бача ором ва осуда меҳобид. Дили Соро осоиш ва ором надошт.

Бача ором ва осуда меҳобид, аммо дили Соро осоиш ва ором надошт.

VII. Тартиб додани ҷумлаҳо бо пайвандакҳои хилофӣ. Супориш: калимаҳои зерро истифода бурда, ҷумлаҳои мураккаби пайваст созад.

План, коргарон, борон, колхозчиён, хондам, намефаҳмид, шамол, барф, соат, самолёт.

VIII. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани §15.

Инкишофи нутқи мураттаб. Навиштани иншо дар мавзӯи

«Одобу ахлоқи ҷавонон»

Равиши дарс:

I. Суҳбати муқаддимаии омӯзгор.

II. Саволу ҷавоб ва муҳокимаронӣ доир ба одобу ахлоқ:

1. Шумо таҳти мафҳуми одобу ахлоқ чиро мефаҳмед?
2. Кадом ҷиҳатҳои одобу ахлоқро меписандед?
3. Шумо ба хулқу атвори ҳамсолонатону ҷавонон чӣ гуна баҳо дода метавонед?
4. Идеали шумо дар шахси ҷавонони имрӯза кадом аст?
5. Кадом омилҳо ба фикри шумо боиси вайронии одобу ахлоқ мегарданд?
6. Барои сазовори ҳурмату эҳтироми рафиқону ҳамсолон шудан кадом сифатҳо заруранд?

III. Тартиб додани нақшаи иншо ба унсури муҳокима:

1. Муқаддима.

2. Қисми асосӣ: пунктҳоро хонандагон мувофиқи фаҳмишу донишашон пур меkunанд).

3. Хулоса ва ҷамъбаст.

IV. Навиштани иншо дар мавзӯи «Одобу ахлоқи ҷавонон» (мустақилона).

V. Хондани матни иншои навишташуда:

Се-чор нафар хонанда (интихобан) иншои навиштаашро меҳонад ва аҳли синф навиштааро муҳокима менамоянд.

VI. Кор бо хатоҳо. Аҳли синф бо кумаки омӯзгор хатоҳои имлоӣ, услубӣ ва лафзӣ дар матнҳо содиршударо ислоҳ менамоянд.

VII. Супориши вазифаи хонагӣ. Такрори пайвандакҳои пайхам ва хилофӣ дар ҷумлаи мураккаби пайваст, иҷрои машқҳои 44 ва 45.

**Ҷумлаи мураккаби пайваст бо пайвандакҳои ҷудой
(ё..., ё...; ё ки, ё ин ки)**

Равиши дарс:

I. Пурсиши вазифаи хонагӣ бо роҳи санҷиши машқҳои дар хона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори эҷодӣ. Супориш. Ба ҷумлаҳои мураккаби бепайвандаки зерин пайвандакҳои муносиб гузошта нависед ва муносибати байни ҷумлаҳои содаро муайян кунед.

1. Доно ба иморати сухан машғул аст, нодон ба иморати бадан (Зарбулмасал).

2. Дар берун барф меборид, дар хона гули садбарг ханда мекард.

3. Аз мо итбу сиёсат, аз шумо панду насихат. (Сотим Улуғзода)

4. Мактаби нав дорои китобхонаи калон аст, мо аз он ҷо китоби дилхоҳамонро гирифта мутулиа мекунем.

5. Дарахт аз об месабзад, одам аз тарбия (зарбулмасал).

III. Диктанти эҷодии озод. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ба ҷумлаҳои ҳаммазмунӣ мураккаби пайваст баргардонед.

1. Дарахтони мевадори ин чорбоғ кам бошад ҳам, мева доштанд. (Садриддин Айний)

2. Гарчанде фасли тирамоҳ дохил шуда бошад ҳам, ҳаво аз рӯзҳои тобистон чандон фарқ надошт. (Фотеҳ Ниёзӣ)

IV. Баёни мавзӯи нав. Ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо пайвандакҳои ҷудой.

Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

1. Китобҳои кӯҳна ҳастанд, лекин онҳо ё дастраси мо набуданд, ё ки мо ҳоло онҳоро хонда наметавонистем. (Сотим Улуғзода)

2. Дарахтон баргҳояшонро кайҳо партофта, шоху танаҳояшонро гоҳ борон шуста мегузафт, гоҳ барф паҳш мекард. (Пӯлод Толис)

3. Ҳар ҳафта ду рӯз ё ман ба назди ӯ рафта дарс тайёр мекардем, ё ӯ барои дарстайёркуни ба пешӣ ман меомад.

4. Ё мавсими сабри ман хазон шуд,

Ё нахли умед бар надорад. (Абулқосим Лоҳутӣ)

Саволҳо: 1. Дар ҷумлаи якум кадом пайвандакҳо истифода шудаанд ва вазифаи онҳо чист?

2. Пайвандаки “гоҳ-гоҳ” дар ҷумлаи дуюм барои ифодаи чӣ гуна муносибат истифода шудааст?

3. Дар ҷумлаи сеюм чаҳорум пайвандаки “ё” дар кадом шакл ва барои ифодаи чӣ хел муносибатҳое омадааст?

4. Боз кадом пайвандакҳои ҷудоиро медонед?

V. Хондан, муқоиса кардан, аз худ намудани қоидаи ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо пайвандакҳои ҷудой.

VI. Кор бо саволномаҳо:

Саволномаи 1

1. Хелҳои пайвандакҳои пайваस्तкунандаро номбар кунед.

2. Дар байни ҷумлаҳои сода пайвандаки мувофиқро гузоред:

Табиатро бисёр одамон дӯст медоранд. ... ин барои мухофизати шукуфоии он кифоя нест.

Саволномаи 2

1. Вазифаи пайвандакҳои пайваस्तкунанда аз чӣ иборат аст?

2. Ҷумларо давом дода пурра кунед ва ба он пайвандаки мувофиқро гузоред.

Дехқонон ба сахро баромаданд...

Саволномаи 3

1. Пайвандакҳои ҷудой кадомҳоянд ва онҳо чӣ вазифа доранд?

2. Калимаҳои зеринро истифода бурда, ҷумлаи мураккаби пайваст созад: ҷамъомад, хонандаҳо, китоб, дониш.

VII. Мустаҳкам намудани мавзӯи омӯхташуда бо роҳи саволу ҷавоб ва иҷрои машқҳо аз китоби дарсӣ.

VIII. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондан ва аз худ намудани қоидаи додашуда доир ба мавзӯ.

Иҷрои машқҳо доир ба ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо гузоштани пайвандакҳои пайвасткунанда ва аломатҳои китобат

Мақсади дарс: мустаҳкам ва ҷамъбаст намудани маводи омӯхташуда доир ба ҷумлаҳои мураккаби пайваст, инкишоф додани малакаи нутқи хаттию шифоҳии хонандагон.

I. Пурсиши мавзӯи гузашта бо роҳи саволу ҷавоб.

II. Кори эҷодӣ аз рӯйи расм. Дар тахтаи синф расме овехта мешавад. Хонандагон мазмунӣ онро бо ҷумлаҳои мураккаби пайваст баён мекунанд. Омӯзгор таъкид мекунад, ки хонандагон пайвандакҳои мувофиқро дар сохтани ҷумлаҳои мураккаб истифода баранд. Ба гунаи намуна мо расми зеринро тавсия медиҳем. Ба хонандагон омӯзгор дастур медиҳад, ки дар бораи рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон нақли шифоҳӣ кунанд ва аз манзараи дар расм инъикосёфта истифода намуда, иншои мухтасар нависанд.

III. Иҷрои хаттии машқ. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдорро ҷудо карда, вазифаи пайвандакҳоро фаҳмонед.

Диктанти эҷодӣ бо супориши грамматикӣ. Омӯзгор аз матни интихобшуда ҷумлаҳоро бе пайвандакҳои пайвасткунанда меҳонад. Хонандагон ба ҷойҳои даркорӣ пайвандакҳои мувофиқро мегузоранд ва ба зерӣ онҳо хат кашида, хели онҳоро муайян менамоянд.

Дар баҳорон лолаҳо мешукуфанд ва дар тобистон меваҳо мепазанд. (Аминҷон Шукӯҳӣ)

IV. Иҷрои хаттии машқи 49.

V. Супориши вазифаи хонагӣ. Такрори §14. Тайёр шудан ба диктанти санҷишӣ.

Диктанти санчишӣ

Варианти I.

ГУСЕЛКУНӢ

Охири рӯз буд. Офтоби гарм поёнтар хамида, рӯи платформаро сояи бинои вокзал гирифта буд. Дар сахни вокзал мардуми бисёр мегаштанд. Баъзе аз онҳо саросема роҳ гашта, дар фикри сафар ва билет, дигаре ба тамошои вокзал машғул, сеюмин бо рафикаш ҷаҷ-ҷаҷ карда мегашт. Дар пеши дари вағони мулоим Рашидовро ҷӯраҳояш ихота карда, суҳбат мекарданд, фурсатро ғанимат шумурда, аз рафиқи ҷони худ хуб сер шудан меҳостанд.

Рашидов ҳамин тавр ҳис мекард, ки дар вокзал як хурсандӣ ва фараҳ ҳукумрон аст. Вай дар симои ҳар кас як шодмонӣ, як табассуми мамнунонаро медид. Худаш ҳам хурсанд буд, аз ҳаҷ зиёд хурсанд буд... (Ҷ. Иқромӣ).

Супориш:

Аз сарҳатти аввал ҷумлаҳои мураккаби пайвастро бо ҳатти рост ишора кунед.

Варианти II.

ХАТ ВА ХУШНАВИСӢ

Бачаҳо, оё медонед, ки дар асрҳои миёна ё ҳамагӣ сад сол пеш гузаштагони мо бо чӣ менавиштанд?

Шумо асари устод Садриддин Айни “Мақтаби кӯҳна”-ро, ки дар он тарзи таълим ва сабақомӯзии бачаҳо дар гузашта тасвир шудааст, хондаед. Медонед, ки Айни ҳам мисли дигар ҳамзамонони босаводаш машқи хатро бо найқалам, ки муддати беш аз ҳазор сол бо он менавиштанд, сар карда будааст.

Найқалам аз нави маҳсули пайлаф сохта мешуд. Агар вай саҳт ё мулоим бошад, хат нақӯ намеомад.

Ҳатти бостониамон, ки дар асоси алифбои арабӣ бино ёфта буд, мисли алифбои имрӯза ҳарфҳои калону хурд надорад. Хатро фақат аз рӯи андозааш фарқ мекарданд. Хатти майдаро ҳафӣ ва хатти калон-калонро ҷалӣ меномиданд. Бо хатти ҳафӣ матни асосии асарҳо навишта мешуд. Вобаста ба ҳамин нӯги қаламро бо асбоби маҳсус, ки қаламқат меномиданд, борик ё ғафс карда мебуриданд...

Китобҳо мисли имрӯза ҳуруфчинӣ ва ҷоп намешуданд, бинобар он шахсони маҳсус бо рӯйнавис кардани онҳо машғул буданд. Соҳибқасбони ин пешаро хаттот ё хушнавис меномиданд. Ҳамин хушнависон буданд, ки осори безаволи Рӯдакиву Фирдавсӣ, Хайёму Ҳофиз, Ҷомиву Ҳилолӣ барин бузургони адабиётмон паҳн шуда, то ба рӯзҳои мо омада расидааст.

Инкишофи нутқи мурағаб: “Дӯстии ҳақиқӣ чӣ гуна мешавад?”

(ба тариқи мувоҳида)

I. Суҳбати муқаддимаии омӯзгор.

II. Саволу ҷавоб ва муҳокимаронӣ доир ба мавзӯи дӯстӣ.

1. Шумо мафҳуми “дӯстӣ”-ро чӣ гуна мефаҳмед?

2. Ба фикри шумо дӯстии ҳақиқӣ бояд чӣ гуна ҳислатҳоро доро бошад?

3. Шумо доир ба дӯстии ҳақиқӣ аз ҳаёт ва ё аз асарҳои бадеӣ мисолҳо оварда метавонед?

4. Қадом шоирону нависандагони муосири тоҷик дӯстиро бештар васф кардаанд?

5. Шумо қадом порчаҳои шеърӣ ба васфи дӯстӣ бахшидашударо аз ёд медонед?

III. Хондани порчаҳои назмию насрӣ доир ба мавзӯи дӯстӣ (мувофиқи интиҳоби омӯзгор).

Намуна: Барои дӯстон чонро фидо кун,
 Валекин дӯст аз душман чудо кун.
 Ки бошад дӯст он ёри фидой,
 Дилаш равшан ба нури ошноӣ.
 Ба кори нек гардад ёвари ту,
 Ба кӯйи некномӣ – роҳбари ту.
 Чунин ёре чу ёбӣ, хоки ӯ шав,
 Асири халқаи фитроки ӯ шав.
 (Абдурраҳмони Ҷомӣ)

IV. Хулосабарорӣ ва ҷамъбасти мавзӯ.

V. Супориши вазифаи хонагӣ. Доир ба мавзӯи “Дӯстии ҳақиқӣ чӣ гуна мешавад?” навиштани иншои ҳаҷман начандон калон.

Такрори ҷумлаи мураккаби пайваст ва пайвандакҳои он

Равиши дарс:

I. Саволҳо барои такрор:

1. Ҷумлаи мураккаб аз ҷумлаи сода чӣ фарқ дорад?
2. Ҷумлаи мураккаб чанд хел аст?
3. Ҷумлаи мураккаби пайваст чӣ гуна аст ва аз ҷумлаи ҷидааъзо чӣ фарқ дорад?
4. Пайвандакҳои ҷумлаи мураккаби пайваст чанд хел мешаванд ва онҳо кадомҳоянд?
5. Пайвандакҳои пайвасткунандаи пайиҳам кадомҳоянд ва онҳо чӣ гуна ҷумлаҳоро алоқаманд менамоянд?

6. Вазифаи пайвандакҳои ҳилофӣ чист?

7. Ба воситаи пайвандакҳои ҷудой кадом ҷумлаҳо алоқаманд мегарданд?

II. Кори эҷодӣ. Ҷумлаҳоро давом дода, аз онҳо ду хел ҷумла созад:

1). Ҷумлаи ҷидааъзо; 2) Ҷумлаи мураккаби пайваст.

Намуна: Офтоб баромад... 1. Офтоб баромад ва кӯҳу дашту саҳроро бо нури худ мунаввар сохт. 2. Офтоб баромад ва олам аз нури он равшан гашт. 3. Ҳаво то рафт соф мешуд... 4. Насими субҳгоҳӣ ба димоғ бӯйи гиёҳҳои хушбӯйро мерасонд... 5. Наврӯзи дилафрӯз ба диёри мо файзу баракати нав меорад... 6. Ҷавонони эҷодкор ҳамеша дар пайи ҷустуҷӯанд...

III. Диктант бо супориши грамматикӣ:

Омӯзгор машқро меҳонад ва хонандагон онро навишта ба ҷойҳои даркорӣ пайвандакҳои мувофиқро мегузоранд.

IV. Кор бо саволномаҳо (намунаҳои он дар дарсҳои пешина тавсия шуда буданд).

V. Иҷрои машқҳои 46 ва 47.

VI. Супориши вазифаи хонагӣ. Такрори боби “Ҷумлаи мураккаби пайваст”, иҷрои машқи 48.

Ҷумлаи мураккаби тобӣ (25 соат)

Маълумот дар бораи ҷумлаи мураккаби тобӣ

Равиши дарс:

I. Такрор ва ба хотир овардани ҷумлаи мураккаби тобӣ.

II. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

1. Мо Ватани худро дӯст медорем, зеро ки дар оғӯши он ба воя расидаем.
2. Деҳқонони тоҷик имсол меҳнати босамар карданд, ки нақшаи пахтасупорӣ барзиёд иҷро шуд.

3. Чун ниҳодам пой худро бар сари хоки Ватан, Борҳо бӯсидам аз рухсориҳои поки Ватан (Мирзо Турсунзода).

III. Кори эҷодӣ аз рӯйи расм. Аз рӯйи мазмуни расм матне нависед, ки ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дошта бошад (расмро омӯзгор интихоб мекунад). Метавонад чунин тасвири истифода кунад.

IV. Кор бо саволномаҳо (саволномаҳо аз тарафи омӯзгор тайёр карда мешаванд).

V. Диктанти эҷодӣ бо супориши грамматикӣ. Ба ҷойҳои лозимӣ пайвандакҳои мувофиқро гузоред.

Азимҷон мақсади олии зиндагиро некӣ кардан ба инсон медонист. Падараш аксар вақт ба ӯ насиҳат карда мегуфт, ... ҳар як одам ба дунё омада, бояд се кори нақӯро ба ҷой оварад: аввалан, фарзандони шоистаи давраи замони тарбия карда, ба камол расонад, ... ба тӯфайли онҳо номи падар ба некӣ ёд карда мешавад; сониян, ба қадри қувват ва қобилияти худ дарахт шинонад, ... аз самарайи он дигарон баҳравар бошанд; сипас одами донишманд бошад, китобе бинависад, ... дар дилҳои мардум ҷароғи маърифат афрӯзад.

VI. Кори мустакилонаи хонандагон. Машқи 51.

VII. Муштаҳам намудани мавзӯи нав бо роҳи саволу ҷавоб ва ҷамъбасти он.

VIII. Супориши вазифаи хонагӣ: §16; аз матни ҳикоя ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо карда, ҷумлаҳои пайравро муайян намоед.

Ҳикоя

Яке дар санъати гуштии гирифтани сар омада буд, сесаду шаст банди фохир бидонистӣ ва ҳар рӯз ба навъе аз он гӯштӣ. Магар гӯшаи хотираш ба ҷамоли яке аз шогирдон майле дошт, сесаду панҷоху нӯх бандаш даромӯхт магар як банд, ки дар таълими он дафъа андохтӣ ва таҳовун кардӣ. Филҷумла, писар дар қуввати санъат сар

омад ва касеро бо ӯ маҷоли муқовимат набуд, то ба ҳадде, ки пеши малики он рӯзгор гуфта буд: “Устодро фазилате, ки бар ман аст, аз рӯйи бузургист ва ҳаққи тарбият, вагарна ба қувват аз ӯ камтар нестам ва ба санъат бо ӯ баробар”.

Маликро ин тарки адаб нописанд омад, фармуд, то мусораат кунанд. Мақоме муттасеъ тартиб карданд ва аркони давлату аъёни ҳазрат ва зӯроварони иқлим ҳозир шуданд.

Писар чун пили маст даромад ба садамате, ки агар кӯҳи оҳанин будӣ, аз чой баркандӣ. Устод донист, ки ҷавон ба қувват аз ӯ бартар аст. Бад-он банди ғариб, ки аз вай ниҳон дошта буд, бо ӯ даровехт. Писар дафъи он надонист. Устод ба ду даст аз заминаш болои сар бурд ва фуру кӯфт. Ғирев аз халқ бархост.

Малик фармуд, то устодро хилъату неъмат доданд ва писарро заҷру маломат кард, ки бо парварандаи хеш даъвои муқовимат кардӣ ва ба сар набурдӣ.

Гуфт:

- Эй подшоҳи рӯйи замин, ба зӯроварӣ бар ман даст наёфт, балки маро аз илми гӯштӣ дақиқае монда буд ва аз ман дарег ҳамедошт. Имрӯз бад-он дақиқа бар ман даст ёфт.

Устод гуфт:

- Бале, аз баҳри чунин рӯзе, ки ҳукамо гуфтаанд: “Дӯстро чандон қувват мадеҳ, ки агар душман гардад, бар ту ғолиб шавад. Нашунидаӣ, ки чӣ гуфт, он ки аз парвардаи хеш ҷафо дид:

Ё вафо худ набувад дар олам,
Ё магар кас дар ин замона накард.
Кас наёмӯхт илми тир аз ман,
Ки маро оқибат нишона накард”?

Луғат:

сар омада буд – бартару комил шуда буд
банди фохир – фанни олий
дафъ андохтӣ – имрӯзу фардо мекард
таховун кардӣ – кӯтоҳиву сустӣ мекард
мусораат кардан – гӯштӣ гирифтани
мақоме муттасеъ – чойгоҳи кушод

Воситаҳои алоқаи ҷумлаи мураккаби тобеъ

Равиши дарс:

I. Пурсиши вазифаи хонагӣ ба воситаи санҷиши машқи дар хона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори эҷодӣ. Пайвандакҳои тобеъкунандаи “ки”, “азбаски”, “вакте ки”, “чунки”, “то ки”-ро истифода бурда 5-то ҷумлаи мураккаби тобеъ созед.

Намуна: Вакте ки дарсҳоямон тамом шаванд, мо ба тамошои осорхона хоҳем рафт.

III. Ҷумлаҳо барои баёни мавзӯ:

1. Мо орзу дорем, ки дар рӯйи ҷаҳон сулҳу амонӣ пойдор бошад.

2. Ҳуррият ҳамин будааст, ки касе ба касе зулм карда наметавонистааст.
(Садриддин Айний)

3. Шамсӣ хислати аҷоиб дошт: ба сахл гап зуд меранҷид.

4. Агар бераҳбалад бошӣ,

Ба роҳи рост роҳӣ шав,

Ба кӯйи дӯст рӯзе мерасӣ, эй дӯст. (Лоик Шералӣ)

IV. Диктанти эҷодӣ. Ба ҷумлаҳои сода пайвандҳои тобеъкунанда илова карда, ҷумлаҳои мураккаби тобеъ созед.

1. Ҳамаи мактаббачагон ба синфхонаҳо ворид гаштанд, ... занги даромад зада шуд. 2. ... Офтоб баромад, ҳама ба кор шурӯъ намуданд. 3. ... хуб хонӣ, олим мешавӣ. 4. Ман боодоб хоҳам шуд, ... одоб нақӯтарин хислати инсон аст.

V. Кор бо машқи китоби дарсӣ: Машқи 52.

VI. Супориши вазифаи ҳонагӣ: Хондан ва аз худ намудани маводи саҳифаҳои 34 ва 35, иҷрои машқи 54.

Инкишофи нутқи мураттаб. Нақли мақоламонанд бо унсурҳои муҳокима. Муҳаббат ба Ватан чиро мефаҳмонад?

Равиши дарс:

I. Пурсиши вазифаи ҳонагӣ бо роҳи саволу ҷавоб ва санҷиши машқи дар ҳона иҷрошуда.

II. Кори мустақилонаи хонандагон. Иҷрои машқи 53. Аз ҷумлаҳо калимаҳои ҳамнисбатро ёфта, вазифаашонро муайян кунед.

III. Сухбати муқаддимаии омӯзгор доир ба Ватан.

IV. Саволу ҷавоб ва муҳокимаронӣ доир ба Ватан ва муҳаббат ба он.

1. Шумо таҳти мафҳуми “Ватан” чиро мефаҳмед?

2. Ватанро гоҳо Модар-Ватан мегӯянд, ин чӣ маъно дорад?

3. Ватандӯсти ҳақиқӣ кист?

4. Кадом адибон бештар Ватанро васф кардаанд ва онҳо дар васфи ватан чӣ гуфтаанд?

5. Меҳру муҳаббат доштан ба Ватан чиро мефаҳмонад?

6. Кадом шеърҳои ба Ватан бахшидаи шоирони классик ва муосирро медонед? Онҳоро муқоиса кунед.

V. Навиштани нақли мақоламонанд дар мавзӯи “Муҳаббат ба Ватан чиро мефаҳмонад?”

VI. Хондани матнҳои нақли навишташуда (интихобан) ва муҳокимаи онҳо.

VII. Кор бо хатоҳо.

VIII. Супориши вазифаи ҳонагӣ. Такрори ҷумлаи мураккаби тобеъ ва воситаҳои алоқаи он.

Сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, ҷойи сарҷумла ва ҷумлаи пайрав

Равиши дарс:

I. Пурсиши вазифаи ҳонагӣ бо роҳи саволу ҷавоб ва санҷиши машқи дар ҳона иҷрошуда.

II. Кори эҷодии мустақилона: Ҷумлаҳои зеринро давом дода, ҷумлаи мураккаби тобеъ созед ва ҷумлаи асосии он, сарҷумларо, муайян намоед.

1. Омӯзгор ба Аҳмад фармуд...

2. Вақте ки супориш иҷро шуд...

3. Карим ваъда дод...

4. Ҳар кас ки боинтизом ва росқавл аст...

5. Пешқадамони синфамон қарор доданд...

III. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

1. Ман, ки аз ҳама хурд будам, бозии калонсолонро бо шавқу завқ тамошо мекардам.

2. Карим ваъда дод, ки минбаъд ҳамаи супоришҳои омӯзгорро бе каму кост иҷро мекунад.

3. Гар як нафасат зи зиндагонӣ гузарад,

Мағзор, ки ҷуз ба шодмонӣ гузарад. (Умари Хайём)

4. Агар дар чаҳон набвад омӯзгор,

Шавад тира аз беҳирад рӯзгор. (Абдурраҳмони Ҷомӣ)

5. Ҳайдар рафикашро, ки ғолиби мусобиқа гардид, табрик кард.

IV. Кор бо машқи китоби дарсӣ. Машқи 55. Аз машқи додашуда 5 ҷумлаи онро интихобан нависед ва ба зерӣ ҷумлаҳои пайрав хатти мавҷнок кашед, ҷойи сарҷумла ва ҷумлаи пайрав ва пайвандакҳои онро гуфта диҳед.

IV. Диктанти эҷодӣ: Якчанд ҷумлаи мураккаби пайваст оварда онҳоро ба ҷумлаҳои мураккаби тобеъ табдил диҳед.

Намуна: Пагоҳӣ борон борид, ҳама ҷо тар шуд.

Ҳама ҷо тар шуд, чунки пагоҳӣ борон борид.

Азбаски пагоҳӣ борон борид, ҳама ҷо тар шуд.

1. Ҳаво ниҳоят гарм буд, паррандагон ба зӯр нафас мегирифтанд.

2. Занг зада шуд, хонандагон ба синф даромаданд.

3. Пахта шукуфт, деҳқонон ба саҳро баромаданд.

V. Саволу ҷавоб ва мустақкамкунии мавзӯ.

VI. Супориши вазифаи хонагӣ. §17; иҷрои машқи 56.

**Мавқеи вергул дар ҷумлаи мураккаби тобеъ,
усули таҳлили синтаксисии ҷумлаи мураккаби тобеъ
Равиши дарс:**

I. Пурсиши вазифаи хонагӣ.

II. Кори эҷодӣ аз рӯи машқи 57: шеърро ифоданок хонед ва аз он ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҷудо карда, навъи онҳоро муайян кунед.

III. Кор бо саволномаҳо (Омӯзгор мувофиқи салоҳиди худ саволнома месозад).

IV. Ҷумлаҳо барои таҳлил:

1. Ҳабиба орзу мекард, ки мактабро бо медали тилло тамои кунад.

2. Пахтаи маҳиннах, ки ояндаи дурахшон дорад, бояд афзояд.

3. Гар ба чашми мо наметӯшид модар шири хеш,

Кӯри модарзод дар айём мемондем мо. (Мирзо Турсунзода)

4. То мард сухан нагуфта бошад,

Айбу ҳунараш нухфта бошад. (Саъдии Шерозӣ)

5. Вақте ки ман дар қуллаи кӯҳ месароям, дили кӯҳ нарма мешавад (Сорбон).

6. Мо намегузорем, ки сулҳу озоиш, бахту шодии одамони озодидӯст аз нав вайрон ва поймол гардад. (Фотех Ниёзӣ)

Дар ҷумлаи якум “Ҳабиба орзу мекард” сарҷумла буда, ҷумлаи пайрав “мактабро бо медали тилло тамои кунад” ба воситаи пайвандакӣ тобеъкунандаи “ки” бар сарҷумла алоқаманд шудааст. Дар он сарҷумла дар аввал ва сипас ҷумлаи пайрав омада, хабари сарҷумларо эзоҳ додааст. Аломати вергул пас аз сарҷумла, пеш аз пайвандак гузошта шудааст. Дар сарҷумла “Ҳабиба” мубтадо буда, “орзу мекард” хабар аст ва сарҷумла аз ҷумлаи содаи ҳулас иборат аст.

Дар ҷумлаи дуюм “Пахтаи маҳиннах бояд афзояд” сарҷумла буда, ҷумлаи пайрав (“ояндаи дурахшон дорад”) дар байни сарҷумла омада, исми дар сарҷумла бударо эзоҳ медиҳад. Азбаски ҷумлаи пайрав дар байн омадааст, он аз ду тараф бо вергул ҷудо карда мешавад. Агар сарҷумларо таҳлил намоем, “пахта” – мубтадо, “афзояд” – хабар, “маҳиннах” – муайянкунанда, “бояд” калимаи модалист.

Ҳамин тавр ҷумлаҳои дигар низ таҳлил карда мешаванд.

Усули таҳлили синтаксисии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар саҳифаҳои 103 ва 108 нишон дода шудааст ва омӯзгор тавассути он бо ҳамроҳии шогирдон ҷумлаҳоро таҳлили синтаксисӣ мекунад.

V. Кори эҷодӣ аз рӯи машқи 59. Шартӣ машқро иҷро намуда, ба саволҳои додашуда ҷавоб гардонед.

VI. Мустаҳкам ва ҷамъбаст намудани мавзӯ бо роҳи саволу ҷавоб.

VII. Супориши вазифаи хонагӣ: § 18; Ҷумлаҳоро навишта ба ҷойи нуқтаҳо пайвандҳои мувофиқ гузошта, ба зерин ҷумлаҳои пайрав хат кашед.

Намуна: Агар ягон маҷлиси умумӣ шуда монад, ман худам инро баромада меғӯям.

Хели ҷумлаҳои пайрав, ҷумлаи пайрави пуркунанда Равиши дарс:

I. Пурсиши вазифаи хонагӣ бо роҳи саволу ҷавоб ва санҷиши машқи дар хона иҷрошуда.

II. Кори эҷодӣ. Аз матни ҳикояи зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави пуркунандаро ҷудо карда, воқеаҳои алоқаашонро нишон диҳед:

Дарвешеро шунидам, ки ба ғоре дар нишаста буд ва дар ба рӯи ҷаҳониён баста ва мулуку агниёро дар ҷашми ҳиммати ӯ шавкату ҳайбат монда.

Ҳар ки бар худ дари савол кушод,
То бимирад ниёзманд бувад.
Оз бигзори подшоҳӣ кун,
Гардани бетамаъ баланд бувад.

Яке аз мулуки он тараф ишорат кард, ки таваккуъ ба қарами ахлоқи мардон чунин аст, ки ба намак бо мо мувофиқат кунад. Шайх ризо дод – ба ҳукми он, ки иҷобати даъват суннат аст. Дигар рӯз малик ба узри қудумаш рафт, обид аз ҷой, барҷасту дар қанораш гирифт ва талаттуф қарду сано гуфт. Чун ғоиб шуд, яке аз асҳоб гуфт шайхро, ки қандин мулофат имрӯз бо подшоҳ, ки ту қардӣ, ҳилофи одат буд ва дигар надидам. Гуфт:

Нашунидаӣ, ки гуфтаанд:
Ҳар қиро ба бисот биншастӣ
Воқиб омад ба хидматаш бархост.

Гӯш тавонад, ки ҳама умр вай
Нашнавад овози дафу қангу най.
Дида шикебад, ки тамошои боғ
Бе қулу наsrин ба сар орад димоғ.
В-ар набувад болиши оғандапар,
Хоб тавон қард сифат зерин сар.
В-ар набувад қилбари ҳамхоба пеш,
Даст тавон қард дар оғӯши ҳеш.
В-ин шиками беҳунари печ-печ
Сабр надорад, ки бисозад ба ҳеч.

Луғат:

шавқат – қоҳ ва қалол, шукӯҳ ва бузургӣ

шикаста – дар ин ҷо яъне беарзиш ва беэтибор шуда

оз бигзор – хирсу тамаъро раҳо кун

гардани бетамаъ... – он қасе, ки қирифтори тамаъ нест, сарбаланд аст

ба намак бо мо – ба ҳам намак шудан ва қабули даъвати мо
суннат – роҳ, равиш, гуфтору кирдори Пайғамбар (с)
ба ҳукми он ки иҷобат – ба воситаи он ки пазируфтани даъват шеваи писандидаи мусулмонон аст.

талаттуф – нармаӣ, некӯӣ
сано гуфт – ситойиш кард
бисот – хон, суфра
даф – созе, ки дар сурҳо навозанд, доира
чанг – номи асбоби мусиқӣ
шикебад – шикебой кунад
сафат – сандукча

III. Чумлаҳо барои маънидод ва баёни мавзӯ:

1. Падарам мегуфт, ки одами хуб ҳама вақт ба мардум некӣ мекунад.
2. Китобхоро, ки аз китобхона гирифта будам, сари вақт хонда баргардонидам.
3. Ҳар ки нон аз амали хеш хӯрад,
4. Миннати Ҳотами Тойӣ набарад.
4. Орзуи мо ҳамин аст, ки дар рӯи олам сулҳу дӯстӣ барқарор бошад.
5. Гар намедидем мо аз кӯдакӣ оғӯши гарм,
Аз муҳаббат беҳабар, ноком мемондем мо. (Мирзо Турсунзода)

Омӯзгор чумлаҳои болоиро бо ҳамроҳии шогирдон таҳлилу маънидод карда, мавқеи чумлаҳои пайрав ва вазифаю муносибати онҳоро ба сарчумла муайян намуда, қайд мекунад, ки чумлаҳои пайрав ба гурӯҳҳои зерин чудо мешаванд: чумлаи пайрави пуркунанда, муайянкунанда, мубтадо, хабар ва чумлаҳои пайрави ҳол.

IV. Чумлаҳои зеринро маънидод кунед ва мулоҳизаатонро гӯед:

1. Ҳунармандии Саломат аз ҳаракати дасташ ҳис карда мешуд.

Чумларо таҳлил намоед, мубтадо ва хабари онро ёбед. Сохти чумларо муайян кунед.

2. Аз ҳаракати дасташ ҳис карда мешуд, ки Саломат ҳунарманд аст.

Сарчумла ва чумлаи пайравро муайян кунед. Чумлаи пайрав ба кадом савол ҷавоб мешавад? Сарчумларо таҳлили синтаксисӣ кунед. Мубтадои сарчумла кадом аст?

3. Ҳар ки бо бадон нишинад, некӣ набинад.

Сарчумла ва чумлаи пайравро муайян кунед. Дар таркиби сарчумла кадом аъзо намерасад? Чумлаи пайрав ба кадом савол ҷавоб мешавад? Мубтадои сарчумларо барқарор кардан мумкин аст ё не?

4. Ба ман маълум шуд, ки Қодир дар мусобиқа ғолиб баромадааст.

Сарчумла кадом аст? Онро таҳлили синтаксисӣ кунед. Чумлаи пайрав ба кадом савол ҷавоб шудааст? Чумлаи пайравро ба ибораи масдарӣ баргардонида гӯед, ки чӣ тағйирот рӯй дод.

Дар мусобиқа ғолиб баромадани Қодир ба ман маълум шуд.

Дар ин чумла мубтадо кадом аст ва ба кадом савол ҷавоб мешавад? Пас дар чумлаи мураккаби боло чумлаи пайрав вазифаи мубтадои сарчумларо иҷро мекунад ё не?

- V. Кори эҷодӣ аз рӯи машқи 65.

VI. Омӯзгор бояд доир ба ҷой ва мавқеи чумлаи пайрави пуркунанда ва рӯи нишондоди китоби дарсӣ маълумот диҳад.

- VII. Супориши вазифаи хонагӣ: §.20; иҷрои машқи 70.

Инкишофи нутқи мураттаб. Навиштани ариза ва тарҷумаи ҳол
Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта бо роҳи саволу ҷавоб ва санҷиши машқи дар хона иҷрошуда.

II. Кори эҷодӣ аз рӯйи расм. Хонандагон аз рӯйи расми пешниҳодкардаи омӯзгор матнро менависанд, ки дар дохили он ақаллан 1-2 ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мубтадо бошад. Ба ин мақсад омӯзгор ба хонандагон дастур медиҳад, ки дар бораи кӯҳи Чилдухтарон аз тасвири зерин истифода намуда, ҳикояи хурде нависанд.

III. Кор бо саволномаҳо.

IV. Диктанти эҷодии озод. Ҷумлаҳои пайравро омӯзгор меҳонад, шогирдон онро давом дода пурра мекунанд, яъне сарҷумлаи онро менависанд.

1. Ҳар кас ки бештар кор кунад...
 2. Ҳар ки хубтар хонад,...
 3. Ҳар он кас ки ватанашро дӯст дорад,...
- Ҳар чи ки падарам мегуфт,...

V. Суҳбати муқаддимагии омӯзгор доир ба ҳуҷҷатҳои расмӣ, тарзи пур кардан ва аҳамияти онҳо.

VI. Намунаи навишти ариза:

Ба директори мактаби миёнаи
№ 30-и ноҳияи Фирдавсии
шаҳри Душанбе
Раҳимзода Мансури Карим
аз хонандаи синфи 7-уми “А”-и
мактаби мазкур Хочаева Нилуфар

Ариза

Хоҳишмандам ба ман барои иштирок кардан ба факултативи фанни забони тоҷикӣ иҷозат диҳед.

Аризадиханда: Ҳоҷаева Н. (имзо)

5 сентябри соли 1991.

VII. Намунаи навишти тарҷумаи ҳол:

Тарҷумаи ҳол

Ман – Каримов Сухроб Собирович, 2-юми январи соли 2002 дар шаҳри Душанбе, дар оилаи омӯзгор таваллуд ёфтаам. Падарам Каримов Собир Каримович ва модарам Каримова Зулфия Сангиновна омӯзгорони мактаби миёна мебошанд. Ман 1-уми сентябри соли 2008 дар гурӯҳи тайёрии мактаби миёнаи № 18, ш. Душанбе таҳсили мактабамро оғоз намудам. Ҳоло дар синфи 8-уми “А” бо баҳои хубу аъло таҳсил дорам.

Каримов Сухроб (имзо)

30 октябри соли 2017.

VIII. Хондани ариза ва тарҷумаи ҳол (интихобан).

IX. Ислоҳи хатоҳо ва маслиҳатҳои омӯзгор.

X. Супориши вазифаи ҳонагӣ. Аз рӯйи намунаи ғавқ навиштани намунаҳои дигари ариза ва тарҷумаи ҳол (якнусахагӣ).

Ҷумлаи пайрави муайянкунанда

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути санҷиши машқи дар ҳона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори эҷодӣ: Иҷрои машқи 70. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ба ҷумлаи сода табдил дода нависед ва таҳлили синтаксисӣ кунед.

Намуна: Донист, ки бобояш аз масъала бохабар аст. Аз масъала бохабар будани бобояшро донист.

I. Кор бо саволномаҳо (барои пурсиши мавзӯи гузашта).

II. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

1. Яке аз самараҳои ширине, ки Ваҳдат ба мо ато кард, сулҳу амният аст.

1. Барфе, ки ба рӯйи борони яхбаста мефуромад, заминро сафед карда буд. (Садриддин Айнӣ)

2. Мирзо Турсунзода ҳамсафари ҳамин гуна қасонест, ки дорои сарвати бузурги маънавӣ ва шарафу саодати инсонӣ буданд.

Омӯзгор бо кумаки шогирдон ҷумлаҳои ғавқро таҳлил намуда, аз сарҷумла ва ё аъзои сарҷумла ба ҷумлаи пайрав савол мегузорад.

Аз ҷиҳати саволгузорӣ ҷумлаи пайрави муайянкунанда монанди муайянкунандаҳост ва ба саволҳои чӣ хел?, чӣ гуна?, кадом? ҷавоб мешавад.

Омӯзгор бояд ғайриҷумла, ки ҷумлаи пайрави муайянкунанда сараъзо ва аъзои пайрави сарҷумларо эзоҳ медиҳад.

Муайян карда мешавад, ки дар мисоли якум ҷумлаи пайрав ба саволи кадом? (кадом: самараҳо?) ҷавоб шуда, бар эзоҳи сараъзо – мубтадо омадааст. Дар мисолҳои дуюм низ ҷумлаи пайрави муайянкунанда бар эзоҳи сараъзо – мубтадо омада, ба саволҳои чӣ хел?, кадом? ҷавоб мешавад. Дар мисоли сеюм бошад, ҷумлаи пайрави муайянкунанда бар эзоҳи сараъзо – хабар, омадааст. Инчунин мисолҳои низ овардан зарур аст, ки ҷумлаи пайрави муайянкунанда бар эзоҳи аъзоҳои пайрави ҷумла омада бошад.

Бар эзоҳи муайянкунанда:

Каланд кардани пахтае, ки дастӣ кишта шудааст, низ душвор аст. (Садриддин Айнӣ) – кадом пахта?

Бар эзоҳи пуркунандаи бевосита:

Гулрӯ дар сари оташдон ғазалеро, ки аз китоби «Ғазалиёт»-и Ҳофизӣ ширинкалом ёд кардааст, дар дил тараннум мекард (Раҳим Ҷалил) – кадом ғазалро?.

Бар эзоҳи пуркунандаи бавосита:

Бо офтобае, ки дар он ҷо буд, дасту рӯяшро шуст (Садриддин Айнӣ) – кадом офтоба?

Бар эзоҳи ҳолҳои гуногун:

Одина дар заводе, ки шумо дарун ва берунашро тамошо кардед, кор мекунад (Садриддин Айнӣ) – кадом завод? (ҳоли макон).

Ҳамин тариқ омӯзгор ба шогирдон мефаҳмонад, ки ҷумлаи пайрави муайянкунанда дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба таври фаровон истифода шуда, вазифаи возеҳ кардани сифату аломат, ҳолату вазъияти предмет, ҳодисаву воқеаҳоро ба ҷой меорад. Ин типӣ ҷумлаи пайрав ягон аъзо ё гурӯҳи аъзои сарҷумларо муайян менамояд. Ҷумлаи пайрави муайянкунанда аъзоеро шарҳу эзоҳ медиҳад, ки бо исм ё калимаҳои исмгардида ифода ёфтааст.

Дар байни ҷумлаи пайрави муайянкунанда ва сарҷумлаи он алоқаи мустақами грамматикӣ мушоҳида мешавад. Ба омӯзгор зарур аст, ки бо ёрии кадом воситаҳои тобеъкунанда сурат гирифтани алоқаи ҷумлаи пайрави муайянкунандаю сарҷумларо нишон диҳад.

Алоқаи ҷумлаи пайрави муайянкунанда ба сарҷумла бо ёрии воситаҳои зерин сурат мегирад.

Пайвандаки «ки» воситаи асосии алоқаи ин навъи ҷумлаи пайрав ба шумор меравад. Дар алоқаи ҷумлаи пайрави муайянкунанда бо сарҷумла воситаҳои дигар: калимаҳои нисбӣ (ишораҷонишинҳо), морфемаи -е, калимаи «як» ҳам иштирок мекунад.

Барои шарҳи ин воситаҳо омӯзгор бо мисолҳо мурочиат карда, ҳар кадоме аз ин воситаҳоро дар матн нишон медиҳад.

Ин сурате буд, ки барои Пӯлод олами нав мекушод. (Раҳим Ҷалил)

Омӯзгор пас аз ин диққати хонандагонро ба ҷои ҷумлаи пайрави муайянкунанда ҷалб намуда, қайд менамояд, ки ҷумлаи пайрави муайянкунанда, пеш аз ҳама, баъди аъзо ё гурӯҳи аъзои сарҷумла ҷой мегирад:

Мусичае, ки дар шоҳи бед нишаста буд, аз садои баланди қаҳқаҳа як қад парид, парӯ болзанон парвоз карда рафт. (Раҳим Ҷалил)

Ҷумлаи пайрави муайянкунанда пас аз сарҷумла ҳам меояд:

Ин суҳанҳое буданд, ки пӯлодро сӯроҳ ва сангро об мекарданд. (Аминҷон Шукӯҳӣ, Ҳилолиён Аскар).

І. Кори эҷодӣ аз рӯи машқи 76. Аз ҷуфти ҷумлаҳои додашуда ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда созад.

Намуна: а) Ин китоб дар бораи одамони наҷиби диёрамон навишта шудааст; б) Ин китоб, ки ба шумо тақдим намудам, дар бораи одамони наҷиби диёрамон навишта шудааст.

ІІ. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани §77, иҷрои машқи китоби дарсӣ.

Иҷрои машқҳо доир ба ҷумлаи пайрави муайянкунанда ва ба ибораи сифати феълӣ баргардонидани он
Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути санчиши машқи дар хона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

Саволҳо:

1. Вазифаи ҷумлаи пайрави муайянкунанда аз чӣ иборат аст?
2. Ин ҷумлаи пайрав ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Ҷумлаи пайрави муайянкунанда бар эзоҳи кадом аъзои сарҷумла меояд?
4. Дар алоқаи ҷумлаи пайрави муайянкунанда бо сарҷумла кадом воситаҳои тобеъкунанда иштирок мекунанд?
5. Қойи ҷумлаи пайрави муайянкунанда дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ чӣ гуна аст?

III. Кори эҷодии мустақилона. Ба қойи нутқ ҷумлаи пайрави мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро пурра намоед, қойи сарҷумла ва ҷумлаи пайравро эзоҳ диҳед.

1. Газетаи деворие, ки ..., қойи аввалро гирифт.
2. Китобе, ки ..., ба ҳама маъқул шуд.
3. Китобе, ки ..., бисёр шавқовар будааст.
4. Ӯ омӯзгоре буд, ки ...

II. Иҷрои машқи 135.

Ҷумлаи пайрави муайянкунандаро ба ибораи сифати феълӣ баргардонед ва гӯед, ки он ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?

Намуна:

Суруде, ки бо дили соф сароида шудааст, дур парвоз мекунад. (Мирзо Турсунзода)

Суруди бо дили соф сароидашуда дур парвоз мекунад.

Омӯзгор тавассути иҷрои ин машқ диққати хонандагонро ба наздикию ҳаммаъноии ҷумлаи пайрави муайянкунанда ва ибораи сифати феълӣ ҷалб мекунад. Дар забон ду тарзи ифода мавҷуд аст, бинобар он нависаида ё гӯянда аз ин тарзҳои ифода баробар истифода мебарад, дар мавқеи муносиб онҳоро ба ивази якдигар кор мефармояд.

I. Иҷрои машқи 136.

Ҷумлаҳои содаро ба ҷумлаи мураккаб баргардонид, онҳоро нависед.

Омӯзгор мефаҳмонад, ки барои ибораи сифати феълиро ба ҷумлаи пайрави муайянкунанда табдил додан: 1) ба қойи бандаки изофӣ пайвандаки «ки» меояд; 2) шакли сифати феълӣ ба шакли феъли тасрифӣ бармегардад; 3) ба исми эзоҳшаванда морфемаи -е илова мешавад; 4) агар сифати феълӣ бо пасоянди -ро омада бошад, он ба охири сифати феълӣ кӯчонда мешавад.

Намуна: Суханҳои гуфтагии шуморо фаромӯш намекунам. Суханҳоеро, ки шумо гуфта будед, фаромӯш намекунам.

V. Кори мустақилона. Ҷумлаҳои пайрави муайянкунандаро ба ибораи сифати феълӣ баргардонда нависед.

1. Хабаре, ки рафикамон навишт, дар рӯзнома чоп шуд.
2. Хонандагоне, ки ба саёҳат рафта буданд, баргашта омаданд.
3. Супоришero, ки роҳбари синфамон дода буд, иҷро кардем.

VI. Супориши вазифаи хонагӣ. Аз асари бадеӣ якчанд ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунандаро ҷудо карда нависед ва онҳоро ба ибораи сифати феълӣ баргардонед.

Ниҳолҳое, ки мо шинонда будем, кайҳо сабзидаанд. Ниҳолҳои мо шинондагӣ кайҳо сабзидаанд.

Чумлаи пайрави мубтадо

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта. Омӯзгор супориши вазифаи хонагиро, ки шарҳи хусусиятҳои маъноию сохтори чумлаи пайрави муайянкунанда мебошад, аз хонандагон меурсад, иҷрои машқи 77 месанҷад.

II. Кори мустақилона. Дар ин лаҳзаи дарс омӯзгор иҷрои хаттии машқи 78 аз хонандагон талаб менамояд.

III. Баёни мавзӯи нав. Омӯзгор барои баёни мавзӯи нав чумлаҳои зеринро ба тахтаи синф менависад:

а) Ҳар кас, ки меҳнати хуб кард, дили дӯстнро марғуб кард. (Фотех Ниёзӣ)

б) Давлати ҷовид ёфт, ҳар ки накуном зист (Саъдии Шерозӣ).

в) Он ки рутбаи баландтар дошт, ба тарзи низомӣ салом дод. (Фотех Ниёзӣ)

г) Аз қиёфаи нафарони ин даста маълум мешуд, ки инҳо савдогарони Бухороанд. (Садриддин Айнӣ)

ғ) Ҳар кас бо донотар аз худ баҳс кунад, нодон аст. (Саъдии Шерозӣ)

Пас аз навиштани чумлаҳо омӯзгор қоидаи чумлаи пайрави мубтадоро ба хонандагон мефаҳмонад.

Чумлаи пайрави мубтадо дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ мубтадои бо ҷонишинҳо ифодаёфта ё ифоданаёфтаи сарҷумлаҳо эзоҳ медиҳад.

Дар чумлаҳои, ки ба сифати мисол дар тахтаи синф навишта шудаанд, мубтадои сарҷумла ифода нашудааст, аммо онро барқарор кардан, яъне овардан мумкин аст, ҷунончи:

а) Ҳар кас ки меҳнати хуб кард, ӯ (вай, он) дили дӯстн марғуб кард.

б) Давлати ҷовид ёфт, ҳар ки накуном зист.

в) Он ки рутбаи баландтар дошт, ба тарзи низомӣ салом дод.

г) Аз қиёфаи нафарони ин даста маълум мешуд, ӯ (вай, он) ки инҳо савдогарони Бухороанд.

ғ). Ҳар кас бо донотар аз худ баҳс кунад, ӯ (вай, он) нодон аст.

Ин усули фаҳмонидан хеле манфиатбахш аст: аввал, ин ки хонандагон сарҷумлаю чумлаи пайравро бо осонӣ ва беғалат ҷудо менамоянд, зеро дар қолаби аслӣ, яъне намунаи дар тахтаи синф навишташуда хонандагон сарҷумла ва чумлаи пайравро бо душворӣ ва ба баъзе ғалатҳо ҷудо мекунанд. Ин душворӣ ба ҷиҳати он аст, ки муносибати маъноию дастурии байни сарҷумлаю чумлаи пайрав хеле мураккабу омехта аст. Байни ҷузъҳои ин навъ чумлаи мураккаби тобеъ муносибати шарт, пуркунандагӣ ва муайянкунандагӣ мушоҳида мешавад, бинобар ин ҳамчун чумлаи пайрави мубтадо ҷудо кардани ҳиссаи пайрав душвор аст. Дигар ин, ки хонандагон бо ин усул мустақилона чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави мубтадо сохта метавонанд ва нутқи хаттӣ шифоҳиашон истифода мекунанд.

Омӯзгор барои пурра намудани таърифи чумлаи пайрави мубтадо таъкид менамояд, ки баъзан ҷонишини чун мубтадои сарҷумла тасаввуршаванда дар таркиби сарҷумла ифода мешавад ва муносибати эзоҳии чумлаи пайрави мубтадо равшантар мегардад, ҷунончи:

а) Касе ки ҷафрову ситам мекунад, ӯ беҳи худро меканад. (Саъдии Шерозӣ)

б) Ҳар кас ки ҳар кадоми онҳоро даст гирифта диҳад, **вай** ба сари ҳар ғулом як тилло мегирад. (Садриддин Айнӣ)

в) Ҳар кас ки ҷавоб дода наметавонад, **вай** бой додагӣ ҳисоб меёбад. (Садриддин Айнӣ)

г) Ҳар ки бо мардумон хиёнат кард,

Нарасад ҳаргиз ӯ ба неъмату ноз.

(Абдуллаҳмонӣ Ҷомӣ)

IV. Кори эҷодӣ. Омӯзгор бо нийяти мустаҳкамкунии мавзӯи нав метавонад ба хонандагон супориш диҳад, ки аз рӯйи усули фавқ ҷумлаҳои зеринро аз «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ таҳлил карда, мубтадои сарҷумлаҳоро гузоранд:

а) Ҳар ки дар ҳоли тавоноӣ накуӣ накунад, дар вақти нотавонӣ саҳтӣ бинад.

б) Ҳар ки бо бадон нишинад, некӣ набинад.

в) Ҳар ки бо зердастон набахшояд, бо ҷаври забардастон гирифтор ояд.

г) Ҳар ки нон аз амали хеш хӯрад,

Миннат аз Ҳотами Тоӣ набарад.

V. Иҷрои машқи 82

VI. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 22, иҷрои машқи 83.

Ҷумлаи пайрави хабар

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути санҷиши вазифаи хонагӣ ва саволу ҷавоб.

II. Кори мустақилона. Иҷрои хаттии машқи 85.

III. Ҷумлаҳо барои баёни мавзӯи нав.

1. Як сабаби аз алифбои кӯҳна даст кашидани мо **ин** аст, ки он душвор ва мураккаб буд. (Садриддин Айни)

2. Мард **он** аст, ки ба саҳтиҳо ва мушкилиҳо мубориза барад. (Ҷалол Иқромӣ)

3. Орзуи ягонаи Одина **ҳамин** буд, ки ҳар чӣ зудтар аз дасти Арбоб-Қамол ҳалос шавад (Садриддин Айни).

4. Инсон **ҳамон** аст, ки фақат ғами хеш не, балки ғами дигаронро низ хӯрад.
(Ҷазлиддин Муҳаммадиев)

Саволҳо:

1. Қалимаҳои ишорашуда кадом ҳиссаи нутқанд?

2. Онҳо ба вазифаи кадом аъзои сарҷумла омадаанд?

3. Ҷумлаҳои пайрав чӣ вазифаро адо кардаанд?

4. Ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла чӣ тавр алоқаманд шудаанд?

5. Ҷаро ҳамаи ҷумлаҳои пайрав пас аз сарҷумла омадаанд?

6. Ҷумлаи пайрави хабар ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?

Хонандагон, ки бо аксари ин саволҳо шиносанд, ба зудӣ ба саволҳо ҷавоб тайёр мекунанд. Омӯзгор ҷавоби хонандагонро ҷамъбаст намуда ва қисмеро ислоҳу саҳеҳ карда ба таври ҳулоса чунин натиҷаҳо мебарорад.

Дар ҷумлаҳои таҳлилшаванда қалимаҳои «ин», «он», «ҳамин», «ҳамон» ишорачонишинанд, ки ба вазифаи ҷузъи номии хабари сарҷумла омадаанд.

Ҷумлаи пайрави хабар дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ, эзоҳдиҳандаи ҳамон ишорачонишинҳои ба вазифаи ҷузъи номии хабари сарҷумла омада мебошад.

Ҷумлаҳои пайрави хабари боло ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки «ки» алоқа бастаанд. Азбаски ҷумлаи пайрави хабар бар эзоҳи хабари бо ишорачонишинҳо ифодашудаи сарҷумла меояд, ҳамеша пас аз сарҷумла ҷой мегирад.

Ҷумлаи пайрави хабари мисоли яқум ва сеюм ба саволи чист? Ҷумлаи пайрави хабари мисоли дуум ва ҷаҳорум ба саволи кист? Ҷавоб мешаванд.

IV. Кори эҷодӣ аз рӯйи машқи китоби дарсӣ. Ҷумлаҳоро пурра карда нависед ва ба зерин ҷумлаи пайрави хабар хат кашед.

Н а м у н а : Мақсади мо ҳамин, ки дар ҷаҳон сулҳу амонӣ пойдор бошад.

V. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 23, иҷрои машқи 89.

**Инкишофи нутқи мураттаб. Нақли мақоламонанд:
«Хушмуомилағ чист?»**

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути саволу ҷавоб ва санчиши машқи дар хона иҷрошуда.

II. Кори эҷодӣ аз рӯи матн. Ба ҷойи нуқтаҳо ҷумлаҳои пайрави мувофиқ гузошта, мисолҳоро нависед.

Н а м у н а : Китобе, ки бисёр шавқовар будааст.

Китобе, ки шумо тавсия карда будед, бисёр шавқовар будааст.

III. Кор бо саволномаҳо (доир ба ҷумлаи пайрави муайянкунанда).

IV. Диктанти эҷодӣ. Омӯзгор ҷумлаҳои содаро меҳонад, хонандагон эҷодкорона онҳоро ба ҷумлаи мураккаби тобеъ баргардонда менависанд. Ман мақолаҳои дар маҷаллаи «Садои шарқ» ҷопшударо меҳонам. Мо ниҳолҳои дирӯз овардагиамонро дар боғи мактаб шинондем. Китоби шумо овардагӣ хеле шавқовар будааст.

Н а м у н а : Мо ниҳолҳои дирӯз овардагиамонро дар боғи мактаб шинондем.

Мо ниҳолҳоеро, ки дирӯз оварда будем, дар боғи мактаб шинондем.

V. Сухбати муқаддимаии омӯзгор доир ба мавзӯи «Хушмуомилағ чист?».

VI. Саволу ҷавоб ва муҳокимаронӣ доир ба муошират.

1. Муошират чист?

2. Муоширати байни одамон чӣ тавр сурат мегирад?

3. Шумо дар кадом мавридҳо шохиди муоширати байни шахсони алоҳида гардидаед?

4. Муоширати хуш чи ро мефаҳмонад?

5. Доир ба муоширати бад ва зарари он мисолҳо оред ва шарҳ диҳед.

6. Хушмуомилағ дар ҳаёт чӣ бартарихо дорад?

7. Барои беҳбудии муоширати байни одамон чӣ хел орзуҳо ё чӣ пешниҳодҳо карданиед?

VII. Навиштани нақли мақоламонанд:

«Хушмуомилағ чист?».

VIII. Супориши вазифаи хонагӣ. Такрори ҷумлаи пайрави муайянкунанда, иҷрои машқи 78. Ҷумлаҳои содаро ба ҷумлаи мураккаби тобеъ баргардонда, онҳоро нависед.

Н а м у н а : Мақтуби фиристодагӣатонро гирифтаам.

Мақтуберо, ки фиристода будед, гирифтаам.

Матнҳо барои истифода ҷиҳати инкишофи нутқи мураттаб

1. БАЎДИ БОРОН

Абрҳое, ки фақат якчанд дақиқа пеш аз ин заминро сероб намуда буданд, порча-порча аз ҳам ҷанда шуда, ба сӯйи ғарб медавиданд, то ки боз дар ҷое ҷамъ оянд ва он ҷоро ҳам аз оби шифобахши худ хуррамтар созанд. Офтоб, ки мунтазири пароканда шудани абрҳо, дар паси онҳо пинҳон гашта буд, аз нав пайдо шуд ва дурахшид. Сабзаву гулҳо, ки гуё хуни наво дар танашон давида буд, мағрурона қад рост намуда, сӯйи офтоби ҳаётбахш сар кашида буданд. Борони баҳорӣ аз рӯйи ҳама ҷиз ҷангу ғуборро шуста буд ва ҷи сабзаву лола, ҷи дарахту бутта, ҳама тару тоза, нафис ва беандоза дилкашу зебо шуда буданд. Офтоб бо ҳарорати худ аз рӯйи баргҳо абрҷаҳои печ дар печи нозук ва базур намоёни оби бухор гардидаро мебардошт. Насими нозуке, ки салқинии пирияхҳои дар уфуқ тобандаро бо худ гирифта меомад, шохаву сабзаҳоро ҳаму рост менамуд, хиш-хиши нозукеро ба гӯш мерасонд. (Пӯлод Толис).

2. КИТОБДҶҮСТ ШУДАН

Боре рафиқам Абдуллоҳ аз ман хоҳиш кард, ки ҳамроҳаш ба китобхона равам. Аввал рад кардам, чунки китобхониро нағз намедидам. Вале Абдуллоҳ ба ҷону ҳолам намонду маро ҳамроҳаш бурд. Ба рафҳои пур-пури китоб нигариста ҳайрон будам, ки одамон чӣ хел тоқат карда нишаста китобҳои бисёро меҳонанд. Барои он ки китобдор маро ҳам мисли Абдуллоҳ китобдӯст гумон кунад, аз рафе як китоби ғафс гирифтам. Китоб «Гвардияи ҷавон» ном дошт, муаллифаш — А. Фадеев. «Китоби хуб, — таъриф кард китобдор. — Хон ва ба қаҳрамонони он монанд шав...».

Дар хона китобро кушода чун пештара хостам расмҳояшро тамошо кунам, вале китоб ҳамагӣ ду-се расм дошту ҳалос, нохоҳам варақи аввали китобро ба хондан сар кардам... он рӯз чӣ тавр ними китобро хондам, худам ҳам надониста мондам. Китоб ба ман хеле маъқул шуд. Ман аз ин китоб бисёр чизҳои бароям лозимӣ — ватандӯстиву рафоқат, далериву нотарсири омӯхтам.

Баъди ин китоб китобҳои дигарро гирифта хондам. Навақас охири саҳифаи романи нависандаи итолиёӣ Љованьоли «Спартак»-ро хондам. Озодипарастиву ватандӯстӣ, заковатмандиву далерии қаҳрамони асосии асар Спартак ба ман таъсири қалон бахшид. (аз маҷалла)

3. КОРИ БУЗИНА НЕСТ НАҚҚОРИ

Ин масал аз он қост, ки бузинае хост кори аррақашро анҷом диҳад, вале думаш ба ҷойи буридаи ҷӯб, ки наққор меҳро ба он ҷойи бурида ҷо карда буд, то ки суроҳии ҷӯб нигоҳ дошта шаваду арра бедушворӣ ҷӯбро бурад, дармонд. Бузина меҳро аз он ҷо бар қашид, бе он ки меҳи дигари ғафстарро ба он ҷо гузорад.

Пас аз ин амал бузина менолиду меғуфт:

Кори ман мева ҷидан аст, на арра қашидан, пешаи ман тамошои беша аст, на задани табару теша.

Ин масал барои он овардам, то бидонӣ, ки ҳар қас бояд кори ҳудахро кунад ва қадам аз андоза берун наниҳад. («Қалила ва Димна»)

**Такрори ҷумлаҳои пайрави пурқунанда, муайянқунанда, муҷтадо, ҳабар
Равиши дарс:**

I. Саволҳо барои тақрор.

1. Қадом хусусиятҳои асосию фарққунандаи ҷумлаи мураккаби тобеъро медеф?

2. Ҷумлаи мураккаби тобеъ аз қадом қисматҳо иборат аст?

3. Ҷумлаи пайрав дар ҳаёти ҷумлаи мураккаби тобеъ қадом маъносҳо ро ишғол менамояд?

4. Ҷумлаи пайрав ҷиро эзоҳ медиҳад?

5. Ҷумлаи пайрави муҷтадо ҷиро эзоҳ медиҳад?

6. Ҷумлаи пайрави ҳабар бар эзоҳи чӣ меояд?

7. Ҷумлаи пайрави пурқунанда ба қадом саволҳо ҷавоб мешавад ва вазифаи он ҷист?

8. Ҷумлаи пайрави муайянқунанда чӣ вазифа дорад ва ба қадом саволҳо ҷавоб мешавад?

9. Востҳои алоқии ин ҷумлаҳо бо сарҷумла қадом аст?

II. Кори эҷодӣ аз рӯи машқи китоби дарсӣ. Мисолҳо нависед, дар байни

сарҷумла ва ҷумлаи пайрав вергул ва пайвандак гузоред.

Намуна:

Мо намегузорем, ки сулҳу озоиш, бахту шодии одамони озодидӯст аз нав вайрон ва поймол гардад (Фотех Ниёзӣ).

III. Кор бо саволномаҳо.

IV. Диктант бо супориши грамматикӣ.

Пайвандак ва вазифаи ҷумлаҳои пайравро муайян намоед ва ба зери онҳо хат кашед.

Ҳар кас ки меҳнати хуб кард, дили дӯстонаро шод кард (Фотех Ниёзӣ).

Ғолиб он аст, ки бо ҳариф ҳалол мусобиқа кунад. Дехқонон медонанд, ки муваффақият худ ба худ ба даст намеояд. Мақолаеро, ки дар рӯзномаи «Адабиёт ва санъат» дар мавзӯи «Наврӯзи дилафрӯз» чоп шуда буд, хонандагон бо мароқ хонданд.

V. Иҷрои машқ. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо, хабар, пуркунанда ва муайянкунандаро ҷудо карда, ботартиб нависед.

VI. Супориши вазифаи ҳонагӣ. Такрори §§ 20, 21, 22, 23.

Хелҳои ҷумлаи пайрави ҳол

Ҷумлаи пайрави тарзи амал

Равиши дарс:

I. Пурсиши вазифаи ҳонагӣ тавассути санҷиши машқи дар ҳона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори эҷодӣ аз рӯи расм. Омӯзгор расми сужетнокеро манзури хонандагон гардонид, супориш медиҳад, ки онҳо аз рӯи мазмун расм ҳикоячае нависанд, ки дар матн ҳикоя ҷумлаҳои мураккаби тобеъ корбаст шуда бошанд. Ба сифати намуна расми ҳайкали ёдгори ба хотираи шахидони Ҷанги Бузурги Ватанӣ пешниҳод кардан мумкин аст.

III. Кор бо саволномаҳо.

IV. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави ҳол.

Омӯзгор шарҳ дода мефаҳмонад, ки ҷумлаҳои пайрави ҳол гурӯҳи калону махсуси ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ташкил медиҳанд.

Ҷумлаҳои пайрави ҳол дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аксаран ҳамон вазифаеро адо мекунанд, ки аъзои ҷумла дар ҳаёти ҷумлаҳои сода иҷро менамоянд. Аз ин рӯ, ҷумлаҳои пайрави ҳол айнан ба саволҳои ҳалшарҳку-

нандаҳои ҷумлаҳои сода ҷавоб мешаванд.

Таълими ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави ҳолро аз ҷумлаи пайрави тарзи амал сар кардани омӯзгор ба мақсад мувофиқ аст.

V. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

Об ба тарзе баста шуд, ки як қатрааш ҳам аз замин боз пас намеомад. (Садриддин Айни)

Шодигул бо диққат ба ангуштони худ чашм дӯхт – ба тавре ки гӯё онҳоро бори аввал медид. (Сотим Улугзода)

Ман дар зер байрақ, дар ҳолате ки солдате аз таги бағалам медошт, рост истода будам. (Садриддин Айни)

Ӯ тарзе гап мезад, ки гӯё шуморо то ин вақт ҳеҷ гоҳ надида бошад. (Раҳим Ҷалил)

Омӯзгор ба шогирдон мефармояд, ки мисолҳои додашударо таҳлил намуда, ҷойи сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, воситаҳои алоқаи онҳоро муайян намоянд ва аз сарҷумла ба ҷумлаи пайрав саволи муносиб гузоранд. Муайян карда мешавад, ки ҷумлаи пайрави яқум ба саволи «чӣ тарз?», ҷумлаи пайрави дуҷум ба саволи «чӣ тавр?», ҷумлаи пайрави сеҷум ба саволи «дар кадом ҳолат?», ҷумлаи пайрави чорҷум ба саволи «чӣ тарз?» ҷавоб мешаванд.

Ғайр аз ин ба хонандагон супориш дода мешавад, ки пайвандҳои тобеъкунандаро ҷудо карда ба дафтарашон нависанд.

Хонандагон пайвандҳои «ки», «ба тавре ки», «дар ҳолате ки», «ки гӯё»-ро муайян месозанд. Дигар пайвандҳои ҷумлаи пайрави тарзи амал дар рафти дарс муайян карда мешаванд.

Ба тариқи саволгузори хонандагон таърифи ҷумлаи пайрави тарзи амалро муайян мекунанд: ҷумлаи пайрави тарзи амал дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ тарзу тариқи воқеъ шудани амалу ҳолати сарҷумларо нишон дода, ба саволҳои «чӣ? хел?», «чӣ гуна?», «чӣ тавр?», «чӣ тарз?», «дар кадом ҳолат?» ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ҷумлаи пайрави тарзи амал тарзу тариқи амалу ҳолати сарҷумларо баъзан ба воситаи эзоҳи калимаю таркибҳои ҳамнисбат, ки дар таркиби сарҷумла меоянд, эзоҳ медиҳад. Ба гунаи мисол ҷумлаи зеринро овардан мумкин аст:

Мо тавре рафтор мекунем, ки ба дигарон намунаи ибрат гардем.

Дар ҷумлаи ғавқ калимаи «тавре» воҳиди ҳамнисбат аст.

VI. Диктанти эҷодӣ. Ба ҷойи нуқтаҳо ҷумлаи пайрави тарзи амал гузоред ва ба зер пайвандҳои он хат кашед:

Падарам, бе он ки хатои маро фаҳмонд... Қодир тавре рафтор кард, ки...

VII. Кор бо матн. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ба ҷумлаи сода баргардонед.

Намуна: Асп, дар ҳолате ки ба ҳар тараф лағад ҳаво медод, девонавор медавид.

Асп дар ҳолати ба ҳар тараф лағад ҳаво додан девонавор медавид.

Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 28; иҷрои машқи 111.

Ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути санчиши машқи дар хона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори мустақилонаи эҷодӣ. Матнро хонда мазмунӣ онро мухтасар нақл намоед ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави миқдору дараҷаро навишта, сарҷумла ва ҷумлаи пайравро бо аломатҳои шартӣ ишора кунед.

III. Кор бо саволномаҳо.

IV. Баёни мавзӯи нав. Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави миқдору дараҷа.

Омӯзгор таълими ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави миқдору дараҷаро аз нақшаи зерин, ки пешакӣ тайёр кардаасту баъзе қисмҳои онро барои кори

мустақилонаи хонандагон холи мондааст, сар мекунад. Омӯзгор ва хонандагон ҳама сутунҳои онро пур мекунанд, ки дар натиҷа нақша чунин шакл мегирад:

Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа	пайвандак	Калимаҳои нисбӣ	Ҷойи ҷумлаи пайрав	Саволи ҷумлаи пайрав	Муносиба-ти маъно
---	-----------	-----------------	--------------------	----------------------	-------------------

1. Ҳақим мазмуни мактубҳоро, ҳар қадаре ки дар ёдаш монда буд, ба мо нақл кард. (Садриддин Айни).

ҳар қадаре ки

—

байн

чӣ қадар?

миқдор

2. ...Дар он гуна ҷоҳо борон чӣ қадар ки зиёдтар бошад, ҳамон қадар беҳтар аст. (Садриддин Айни).

чӣ қадар ки

ҳамон қадар

пеш аз сар-ҷумла

чӣ қадар?

миқдор

3. Ҳар қадам чашмаҳои дар ин чашмасор буда ба қадре сероб аст, ки як санг ё ним санг осебро ме-гардонад. (Садриддин Айни).

ки

ба қадре

пас аз сар-ҷумла

чӣ қадар?

миқдор

4. Риштаро аз сӯроҳи сӯзан чунон устакорона гузаронидам, ки ӯ дар ҳайрат монд. (Раҳим Ҷалил).

ки

чунон ҷумла

пас аз сар-ҷумла

ба қадам андоза

андоза

Хонандагон пас аз иҷрои ин супориш оид ба аломату нишонаҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа маълумоти зарурӣ пайдо намуда, нутқашон аз ҳисоби ҷумлаи мураккаб такмил меёбад.

Омӯзгор аз рӯи нишонаҳои нақша ба хонандагон ба тариқи ҷамъбаст мефаҳмонад, ки ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ миқдору дараҷа ва миқёсу андозаи воқеъ гардидани амалу ҳолати амали сарҷумларо мефаҳмонад. Ин ҷумлаи пайрав бо саволҳои чӣ қадар?, ба қадам дараҷа?, ба қадам андоза?, чӣ тавр? ҷавоб мешавад.

Ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа бо сарҷумла ба воситаи пайвандакҳои «ки», «ба дараҷае ки», «ба қадре ки», «ба андозае ки», «ба ҳаде ки», «ҳар қадар ки», «чи қадар ки» алоқа мебандад.

Баъзан дар ҳаёти сарҷумла калимаю таркибҳои **чунон**, **ончунон**, **он қадар**, **ба дараҷае**, **ба қадре**, **ба ҳаде**... ифода шуда, ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа бар эзоҳи онҳо меояд.

Кори эҷодӣ. Иҷрои машқ. Ҷумлаҳоро пурра карда нависед ва гӯед, ки иловаатон ҷумлаи пайрав аст ва ё қисме аз сарҷумла. Ба зерӣ ҷумлаҳои пайрав хат кашед ва ҷойи онҳоро гуфта диҳед.

Намуна: Ҳавопаймо ба замин чунон мулоим фурумад, ки мо нафаҳмида мондем.

V. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 30.

Ҷумлаи пайрави макон

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути санҷиши машқи дар хона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори мустақилона. Иҷрои машқи китоби дарсӣ. Ҷумлаҳои мураккабро

бо тартиби зайл нависед: 1) бо ҷумлаҳои пайрави тарзи амал 2) бо ҷумлаҳои пайрави миқдору дараҷа..

III. Кор бо саволномаҳо.

IV. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва «баёни мавзӯ»:

1. Онҳо, ба кучоҳ ки мерафтанд, он ҷоро обод мекарданд.

2. Дар ҷоҳ ки интизом ҳаст, дар он ҷо кор пеш меравад

3. Ҳар ҷо ки илму дониш бошад, манзили ман ҳамон аст. (Сотим Улуғзода).

5. Душвории кор дар ин ҷо буд, ки дар он ҷо чим ва лой набуд (Садриддин Айни).

Омӯзгор ба хонандагон супориш медиҳад, ки сарҷумла ва ҷумлаи пайрави ҷумлаҳои ғавқро муайян намоянд ва аз сарҷумла ба ҷумлаи пайрав савол гузоранд. Хонандагон супоришро иҷро намуда, ба кадом савол ҷавоб шудани ҷумлаҳои пайравро мегиранд. Дар мисоли якум ҷумлаи пайрав “ба кучоҳ ки мерафтанд” пеш аз сарҷумла – “Онҳо он ҷоро обод мекарданд” – омада, ба саволи кучо? ҷавоб мешавад. Дар мисолҳои дуюм, сеюм, чорум низ ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла омада, ба саволи “кучо?” ҷавоб мешаванд. Дар мисоли панҷум сарҷумла – дар аввал, ҷумлаи пайрав баъд аз сарҷумла омадааст.

Омӯзгор мефаҳмонад, ки як хусусияту аломати сохтори ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави макон дар он аст, ки аксар таркибҳои “он ҷо”, “ҳамон ҷо”, “дар он ҷо ” дар ҳаёти сарҷумла омада, бо пайвандаки “ки” ё таркибҳои пайвандакии “ҳар ҷо ки”, “дар ҳар ҷо ки”, “ҷоҳ ки”, “ба ҷоҳ ки”, “дар кучоҳ ки”, “он ҷо ки”, “ҳамон ҷо ки” барои робитаи ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ ёрии калон мерасонанд.

Чунончи: Дар ҳар ҷо об ҳаст, офтоб ҳаст, дар он ҷо ҳаёт месабад. (Ҷалол Иқромӣ)

Дигар аз хусусиятҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави макон он аст, ки аксар зарбулмасалу мақол ва суҳанони пандомез дар қолаби ҳамин ҷумлаи мураккаби тобеъ баён мегарданд.

Омӯзгор чанде аз ҳамин гуна зарбулмасалу мақолҳоро ёдовар шуда, супориш медиҳад, ки хонандагон низ зарбулмасалу мақолҳои бо ҳамин қолаб сохташударо гӯянд.

Чунончи: 1. Ҳар ҷо ки об ҳаст, ободист.

2. Он ҷо ки намак хӯрдӣ, намакдон нашикан.

3. Он ҷо ки аён аст, ҳочат ба баён нест.

V. Машқи 99-ум. Мисолҳоро нависед, ҷумлаҳои пайрави макон ва воқиҳои алоқаи онро бо сарҷумла муайян кунед.

VII. Супориши вазифаи ҳонагӣ. Хондани § 25, иҷрои машқи 98.

Ҷумлаҳоро нависед, аломатҳои китобатро гузоред ва онҳоро ба ҷумлаи сода баргардонед.

Ҷумлаи пайрави замон

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути санҷиши машқи дар ҳона иҷрошуда.

II. Кори мустақилона: Иҷрои машқи 92.

Аз гуфтори бузургон намунаҳое биёред, ки ҷумлаи пайравашон замон бошад.

Намуна: То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,

Кас набуд аз рози дониш бениёз.

(Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

III. Кор бо саволномаҳо ва санҷиши кори мустақилона.

IV. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ. Омӯзгор нақшаи аломату нишонаҳои муштарак фарқкунандаи ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави замонро истифода бурда, тавассути он мавзӯро ба хонандагон пешкаш менамояд:

Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави замон	пайвандак	Калимаҳои нисбӣ	Ҷои ҷумлаи пайрав	Савол	Муносибат
1. Дар вақте ки мо аз ағба фуромадем, рӯз торик шуда меомад. (Сотим Улуғзода).	Дар вақте ки		Пеш аз сарҷумла	кай	ҳамзамонӣ
2. Ҳангоме ки кори ба ҳавзаи ГЭС бетонрезӣ сар мешавад, коргарони участкаи дуҷум	Ҳангоме ки		Пеш аз сарҷумла	кай	паси ҳамзамонӣ
3. Чун аз дарвоза даромадам, Қутбия дар роҳрав ба ман рӯ ба рӯ омад. (Садриддин Айнӣ).	чун ки		Пеш аз сарҷумла	кай	ҳамзамонӣ
4. Шамол ором нагирифта буд, ки борони барфолуд ба боридан даромад. (Садриддин Айнӣ).	ки		Пас аз сарҷумла	кай	
5. Духтар, пеш аз он ки ҷавоб диҳад, ба вай нигоҳи табассумомезе кард. (Садриддин Айнӣ).	пеш аз он ки		Дар байни сарҷумла	кай	Пасиҳамзамонӣ
6. Ҳамин ки нотиқ суҳанашро ба охир расонд, садои кафкӯбӣ баланд гардид.	ҳамин ки		Пеш аз сарҷумла	кай	Пасиҳамзамонӣ

Хонандагон аз нишондодҳои нақша бо кумаки омӯзгор чунин натиҷаҳо мебароранд:

Ҷумлаи пайрави замон вукӯъ гардидан ё нагардидани амали сарҷумларо мефаҳмонад. Ин ҷумлаи пайрав ба саволҳои кай?, аз кай?, то кай?, кадом вақт?, аз кадом вақт? ҷавоб мешавад.

Ҷумлаи пайрави замон ба сарҷумла бо ёрии пайвандакҳои “ки”, “вақте ки”, “ҳангоме ки”, “ҳар гоҳ ки”, “пеш аз он ки”, “ҳамин ки”, “чун” ва ғайра тобеъ мешавад.

Ҷумлаи пайрави замон бар эзоҳи калимаҳои ҳамнисбати “вақте”, “дар вақте”, “дар он вақте”, “ҳамон вақте”, “даме”, “он даме”, .. низ омада метавонад.

Дар байни ҷумлаи пайрави замон ва сарҷумла муносибатҳои ҳамзамонӣ ва пасиҳамзамонӣ дида мешавад.

Чумлаи пайрави замон дар се мавқеъ: пеш аз сарчумла, пас аз он ва дар байни сарчумла меояд.

V. Кори эҷодӣ. Иҷрои машқи китоби дарсӣ. Мисолҳоро пурра карда нависед ва чумлаҳои пайравро эзоҳ диҳед.

Намуна: Ҳар гоҳ ки албоми суратҳоро аз назар мегузаронидам...

Ҳар гоҳ ки албоми суратҳоро аз назар мегузаронидам, лавҳаҳои ҳаёти бачагиам пеши назар меомад.

VI. Диктанти эҷодӣ бо супориши грамматикӣ. Дар байни сарчумла ва чумлаи пайрав пайвандаки мувофиқро гузоред ва ба зери чумлаи пайрави замон хат кашед.

1. Барфҳо об мешаванд, замин ҷомаи сабзи маҳмалин ба тан мекунад.

2. Баҳор омад, мо дар боғи назди мактабамон ниҳол мешинонем.

3. Одина ба Туркистон меравад, дар он ҷо ёру дӯст пайдо мекунад.

VII. Супориши вазифаи ҳонагӣ. Хондани § 24 ба намунаи зерин нигоҳ карда, худатон якчанд чумлаи содара ба чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави замон баргardonед.

Намуна: Баробари дидани гандуми сӯхта истодаро дидан ҳамоно Талбақ Лолаев худро ба оташ зад. Талбақ Лолаев, вақте ки гандуми сӯхта истодаро дид, барои начоти гандумзор худро ба коми оташ андохт.

Инкишофи нутқи мурағаб

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути санҷиши машқи дар ҳона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори эҷодии мустиқилона. Иҷрои машқи китоби дарсӣ. Чумлаҳои мураккабро ба сода баргardonида нависед.

Намуна: Мо, пеш аз он ки қозикалон шеърҳои Ҳайратро аз мо талаб кунад, ин воқеаро шунида будем.

Мо ин воқеаро пеш аз шеърҳои Ҳайратро талаб кардани қозикалон шунида будем.

III. Кор бо саволномаҳо (барои пурсиши чумлаи пайрави замон).

IV. Саволу ҷавоб ва мувоҳида оид ба касбу ҳунар.

1. Кадом касбу ҳунаро медонед?

2. Кадом касбу ҳунаро барои зиндагии инсон заруртар мешуморед?

3. Кадом гуфтаҳои адабонро доир ба омӯзиши касбу ҳунар медонед?

4. Байти «Ҳунар омӯз к-аз ҳунаремандӣ,

Даркушай кунӣ, на дарбандӣ» чӣ маъно дорад?

5. Шумо кадом касбу ҳунаро бештар дӯст медоред?

6. Шумо дар оянда кӣ шуданиед?

V. Навиштани нақл. Ба ман бештар касби... маъқул аст...

VI. Хондану мувоҳимаи матни нақли навишташуда.

VII. Таҳрири матн. Ислоҳи хатоҳои услубӣ, имлоӣ, китобатӣ ва лафзии содиршуда дар нақл.

VIII. Супориши вазифаи ҳонагӣ. Такрори мавзӯи «Чумлаи пайрави замон», иҷрои машқи 94.

Чумлаи пайрави мақсад

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути санҷиши машқи дар ҳона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори эҷодии мустиқилона. Иҷрои машқи 106.

Ғазали дар машқ овардашударо азёд кунед ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави мақсадро ҷудо карда, ба дафтаратон нависед. Гӯед, ки пайвандаки «то» чӣ вазифаро адо кардааст ва онро бо кадом пайвандаки дигар иваз кардан мумкин аст?

III. Кор бо саволномаҳо.

IV. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

1. Деҳқонон зимистон ҷӯйхоро кофта тоза мекунанд, то ин ки тобистон дар обёрӣ душворӣ нақашанд.

2. Барои он ки ниҳолҳои анҷиру анор аз сармо эмин монанд, онҳоро аввали зимистон хокпӯш мекунанд.

3. Мо дар мактаб ба машғулиятҳои махфили «Забонорой» бо майли том иштирок мекунем, то ҳарчи бештар дониш ҳосил намоем.

4. Омадам дар Тоҷикистони азиз,

То бубинам рӯи ёрони азиз. (Мирзо Турсунзода)

5. Дуртар парвоз кун аз лона – аз ҷойи баланд,

То ки парвози ту ояд дӯстонатро писанд. (Мирзо Турсунзода)

Зимни таҳлили ҷумлаҳои ғавқ муайян мешавад, ки ҷумлаи пайрави мақсад дар ҳаёти ҷумлаи мураккаби тобеъ мақсади воқеъ шудани амали сарҷумларо ғаммонида, бо саволҳои барои чӣ?, бо чӣ мақсад? ҷавоб мешавад.

Ҷумлаи пайрави мақсад ба сарҷумла бо ёрии пайвандакҳои «ки», «то ки», «то ин ки», «барои он (ин) ки», «бо мақсади он (ин) ки» ва ғайра тобеъ мешавад.

Ҷумлаи пайрави мақсад пеш аз сарҷумла, дар байн ва пас аз он омада метавонад.

Ба ҳонандагон як хусусияти барҷаста ва дар айни ҳол фарқкунандаи ҷумлаи пайрави мақсадро ғаммонидан лозим аст, яъне хабари ҷумлаи пайрави мақсад ҳамеша дар шакли замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-ҳошишмандӣ ифода меёбад.

Ҷумлаи пайрави мақсад дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ гоҳо бар эзоҳи калимаю таркиб ва ё ибораи ҳамнисбат низ меояд. Ҷунончи: Мо ба он кӯшиш мекунем, ки дар синфамон суҷхонҳо набошанд. Дар ин мисол «барои он» воҳиди ҳамнисбат буда, ҷумлаи пайрави мақсад маҳз бар эзоҳи он омадааст.

V. Кори эҷодӣ. Иҷрои машқи 107. Пайвандаки тобеъкунандаи «то ки»-ро бо дигар пайвандакҳо иваз карда, тағйироти рӯйдодаро шарҳ диҳед.

VI. Супориши вазифаи ҳонагӣ. Хондани § 27 ва иҷрои машқи 105.

Ҷумлаи пайрави сабаб

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути машқи дар ҳона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори эҷодии мустақилона. Иҷрои машқи 102.

III. Кор бо саволномаҳо ва санҷиши кори эҷодӣ.

IV. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

1. Азбаски дар ин ҷоҳо ҳозир об баровардан мумкин нест, ба кишти лалмӣ маҷбур шудем. (Садриддин Айнӣ).

2. Ҳадиҷа барои он аз ҳона баромада натавонист, ки дар берун борон беист меборид. (Садриддин Айнӣ).

3. Аз гапи вай ба дилам воҳима афтод, зеро ки дар деҳаи мо мактаби нав набуд. (Сотим Улуғзода).

Ба ҳонандагон супориш дода мешавад, ки онҳо сарҷумла, ҷумлаи пайрав ва пайвандакҳоро ҷудо намуда, дар нақша ҷой диҳанд.

Нақшаро ин тавр кашидан мумкин аст:

Сарчумла	Љумлаи пайрав	Пайвандак
1. Ба кишти лалмй маљбур шудем.	дар ин чољо љозир об баровардан мумкин нест.	азбаски
2. Ҳадиља барои он аз хона баромада натавонист.	дар берун борон беист меборид.	ки
3. Аз гапи вай ба дилам вољима афтод.	дар дељаи мо мактаби нав набуд.	зеро ки

Пас аз ин омӯзгор супориш медиљад, ки љумлаљои зеринро бо пайвандакљои «љунки», «зеро», «зеро ки» ба љам вобаста намуда љонанд ва сарљумлаю љумлаи пайравро муайян љунанд.

1. Солљои охир дар љумљуриамон лимӯпарварй хеле ављ гирифт. Мардум зарурат ва манфиатљои онро фаљмиданд.	Солљои охир дар љумљуриамон лимӯпарварй хеле ављ гирифт, љун ки мардум зарурат ва манфиати онро фаљмиданд.
2. Бобоям ба доруљона рафта барои худаш айнак фармуд. Љашмонаш камљувват шудаст.	Бобоям ба доруљона рафта барои худаш айнак фармуд, зеро ки љашмонаш камљувват шудаст.
3. Модари худро аз љама азиз доред. Ё дар тарбияи шумо заљмати зиёде кашидааст.	Модари худро аз љама азиз доред, зеро ё дар тарбияи шумо заљмати зиёде кашидааст.

Гӯед, ки љумлаљои пайрав ба кадом саволљо љавоб мешаванд ва љиро ифода мељунанд?

Љонандагон дар натиљаи муоинаю фикр кардан ба љунин љулоса меоянд: љумлаи пайрави мисоли яљум ба саволи «љаро» љавоб шуда, бо пайвандак «љунки» ба сарљумла алољаманд гардидааст. Љумлаљои пайрави мисолљои дуљум сељум низ ба саволљои «љаро», «барои љй», «аз љй сабаб» љавоб шуда, бо пайвандакљои «зеро», «зеро ки» ба сарљумла тобељ шудаанд.

Љамин тариљ, омӯзгор ва љонандагон аз таљлили мисолљои фављ ба љунин натиља меоянд: љумлаи пайрави сабаб дар љайати љумлаи мураккаби тобељ сабаби вељељ гардидан ё нагардидани амалу љолати сарљумларо фаљмонида, ба саволљои љаро?, барои љй?, аз љй сабаб? љавоб мешавад.

Ин намуди љумлаи пайрав ба сарљумла тавассути пайвандакљои «ки», «зеро ки», «љунки», «азбаски» тобељ мешавад.

Омӯзгор ба љонандагон савол медиљад, ки онљо боз кадом пайвандакљои тобељљунандаро медонанд, ки љумлаи пайрави сабабро ба сарљумла алољаманд менамоянд.

Љонандагон боз пайвандакљои зеринро номбар мељунанд: «модоме ки», «аз сабаби он ки», «барои он ки», «бинобар он ки» ва ғайра.

V. Машљи шифољй. Љумлаљои мураккаби тобељро љонда, љумлаљои пайравашонро муайян намоед ва хели онљоро гӯед. Пас аз он љумлаи пайрави сабабро бо ибораљои мувофиљ баргардонед. Намуна:

Ваљте ки Ҳаљим месароид, љама мафтун шуда гӯш мекарданд, љунки овози ё ниљоят форами буд.	Ваљте Ҳаљим месароид, бинобар форами будани овози ё љама мафтун шуда гӯш мекарданд.
---	---

VI. Кори мустақилона. Ҷумлаҳоро нависед, ба зери калимаҳои ишоратӣ ва пайвандакҳо хат кашед. Гӯед, ки барои чӣ дар ин хели ҷумлаҳо дигар пайвандакҳо намеоянд. Агар аз ин ҷумлаҳо калимаҳои ишоратиро гирем, кадом пайвандак зарур шуда менамояд?

VII. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 26, иҷрои машқи 103.

Инкишофи нутқи мураттаб. Навиштани маърӯза (реферат)

баҳшида ба рӯзи Артиши миллӣ

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути саволу ҷавоб ва санҷиши машқи дар хона иҷрошуда.

II. Кори эҷодии мустақилона. Иҷрои машқи китоби дарсӣ. Мазмунӣ ҷумлаҳои мураккабро бо ҷумлаи сода ифода кунед ва ба дафтаратон нависед.

III. Кор бо саволномаҳо ва санҷиши кори эҷодӣ.

IV. Суҳбати муқаддимавии омӯзгор доир ба рӯзи ташкилҳои Артиши миллӣ.

V. Саволу ҷавоб ва муҳокимаронӣ доир ба Артиши миллӣ.

1. Артиши миллӣ кай ва бо ташаббуси кӣ ташкил шудааст?

2. Зарурати ташкил намудани Артиши миллӣ чӣ буд?

VI. Супориши вазифаи хонагӣ. Аз рӯзномаю маҷаллаҳо, ва асарҳои гуногун истифода намуда доир ба рӯзи Артиши миллӣ маърӯза (реферат) навиштан.

Ҷумлаи пайрави натиҷа

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта аз рӯйи маърӯзаҳои (рефератҳои) баҳшида ба рӯзи Артиши миллӣ навиштаи хонандагон: хондан ва муҳокимаи маърӯзаҳо.

II. Диктанти эҷодӣ. Пайвандак ва сарҷумларо омӯзгор ба тахта менависад ва хонандагон бояд ҷумлаи пайрави сабаби мувофиқро ба он илова кунанд.

Намуна:

Мо Олиро сардори синфамон интиҳоб кардем, чунки...

- Мо Олиро сардори синфамон интиҳоб кардем, чунки ӯ хонандаи пешқадам ва ташаббускор аст.

1. Рустам имрӯз аз дарси забони тоҷикӣ баҳои панҷ гирифт, зеро ки...

2. Азбаски..., маҷлисоҳои мактаб идона оро дода шудааст.

III. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

1. Як табассуми латиф, бачагона ва маъсумона дар рӯйи ӯ шукуфт, ки ӯро боз ҳам зеботар гардонд. (Раҳим Ҷалил)

2. Деҳқонон имсол ҳосили фаровони пахта рӯёниданд, ки нақша барзиёд иҷро шуд.

3. Моҳ торафт зиёдтар баланд мебаромад, ки ин оромии табиятро мукаммалу мунаввар мегардонад. (Раҳим Ҷалил)

4. Дар манқал ва сандалҳо уду анбар месӯхтанд, ки ҳама ҷо муаттар мегашт. (Ҷалол Иқромӣ)

5. Кӯҳро тарконда, пеши обро бастанд, ки дар кӯҳсор кӯли азиме пайдо шуд.

Хонандагон тавассути таҳлили ҷумлаҳои фавқ ба чунин хулоса меоянд, ки ҷумлаи пайрави натиҷа дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ натиҷаи амали сарҷумла, оқибати онро шарҳ медиҳад.

Моҳияти ҷумлаи пайрави натиҷа хулосаи фикри дар сарҷумла ифодашуда мебошад. Дар байни сарҷумла ва ҷумлаи пайрави натиҷа муносибати сабабу натиҷа мушоҳида мешавад.

Ҷумлаи пайрави натиҷа ба сарҷумла бо ёрии пайвандаки «ки» тобеъ мешавад.

Аксар дар таркиби сарҷумла калимаҳои «чунин», «чунон» меоянд, ки дар ин ҳолат ҷумлаи пайрави натиҷа тобиши иловагии дигар мегирад.

Як хусусияти ҷумлаи пайрави натиҷа дар он аст, ки аксар ин ҷумлаи пайравро ба ҷумлаи пайрави сабабу мақсад баргардондан мумкин аст.

IV. Кори мустақилона бо супориши грамматикӣ.

Ҷумлаҳои нависед, сарҷумла ва ҷумлаи пайрави натиҷаро ишора кунед.

Нақшаи зеринро муқоиса кунед:

Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави натиҷа	Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави сабаб	Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави мақсад
Якуним моҳ боз инҳо хату забони русиро ёд дода истодаанд, ки ҳам дастам ва ҳам забонам ба навиштану гуфтан каме рост шудаанд. (Раҳим Ҷалил)	Азбаски якуним моҳ ин тараф инҳо хату забони русиро ёд дода истодаанд, ҳам дастам ва ҳам забонам ба навиштану гуфтан каме рост шудаанд.	Якуним моҳ ин тараф инҳо хату забони русиро ёд дода истодаанд, то ки ҳам дастам ва ҳам забонам ба навиштану гуфтан каме рост шавад.

V. Машқи шифоӣ. Якҷанд ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави натиҷа гӯед ва сохту маънии онҳоро шифоӣ фаҳмонед.

VI. Супориши вазифаи ҳонагӣ. Хондани § 33, иҷрои машқҳои 131 ва 132.

Ҷумлаи пайрави шарт

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути машқи дар ҳона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори эҷодӣ. Ба ҷойи нуқтаҳо ҷумлаи пайрави натиҷаро навишта, ҷумлаи мураккаби тобеъро пурра кунед.

1. Соли гузашта паhtакорони ҷумҳурии ҳосили баланди «тиллои сафед» рӯёниданд, ки...

2. Парвина вазифаи ҳонагиро хеле хуб иҷро кардааст, ки ...

3. Гулшан шеърро чунон бурро ва ифоданок хонд, ки ...

4. Китоби додагӣ ба ман чунон маъкул шуд, ки, ...

III. Кор бо саволномаҳо (барои пурсиши мавзӯи гузашта).

IV. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

1. Хоҳӣ, ки наёри ба сӯи хеш зиёро,

Аз гуфтаи нохуб ниғаҳ дор забонро. (Носири Хусрав)

2. Агар кас табиати кишвари худро дӯст дорад, халқу ватанашро ҳам дӯст медорад.

3. Ту ҳам метавонӣ хонандаи пешқадам бошӣ, ба шарте ки супоришҳои омӯзгоронро дар вақташ иҷро намоӣ.

4. Агар дар ҷаҳон набвад омӯзгор,

Шавад тира аз беҳирад рӯзгор. (Абдуллоҳи Қомӣ)

5. Фарзанди сазовори давраи замони мегардӣ, ба шарте ки халқу ватанатро дӯст дорӣ.

6. Гар бар сари нафси худ амири, марди,

Бар кӯро кар ар нукта нагирӣ, марди. (Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ)

Хонандагон аз мисолҳои боло пайвандакҳои зеринро чудо мекунанд: «ки», «агар», «ба шарте ки», «гар» (ар).

Аз мисолҳои додашуда омӯзгор бо ҳамроҳии хонандагон ҷумлаи пайрави шарт ва вазифаю мавқеи онро муайян менамоянд.

Ҷумлаи пайрави шарт дар ҳайати ҷумлаи мураккаби тобеъ шартӣ воқеъ гардидани амалу ҳолати сарҷумларо мефаҳмонад ва ба саволҳои «ба кадом шарт?», «ба шартӣ чӣ?» ҷавоб мешавад.

Ҷумлаи пайрави шарт ба сарҷумла бо ёрии пайвандакҳои **агар (гар, ар), ки, ба шарте ки, ба шартӣ он ки** тобеъ мешавад.

Як хусусияти ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави шарт дар он аст, ки бештар зарбулмасалу мақолаҳо, суҳанҳои пандомез дар ҳамин қолаб меоянд.

Мисол: То ранҷ набарӣ – роҳат намебинӣ.

Кор кунӣ – нон меҳӯрӣ. Хоҳӣ наshaw расво – ҳамранги ҷамоат бош.

V. Диктанти эҷодӣ. Омӯзгор ҷумлаи пайравро меҳонад, хонандагон сарҷумлаи мувофиқро ба он илова мекунанд.

1. Бародари ман бошӣ, ...
2. Кор кунӣ, ...
3. Дониш хоҳӣ, ...
4. Агар дар ҷаҳон сулҳ пойдор бошад, ...

VII. Кори эҷодӣ аз рӯи расм

Намуна: Расме овехта ё намоиш дода мешавад, ки дар он манзараи баҳор тасвир ёфтааст.

Хонандагон аз рӯи расм ҷумлаҳои мувофиқро бо ҷумлаи пайрави шарт тартиб дода ба дафтарашон менависанд.

Агар дар шанбегӣ ҳама фаъолона иштирок намоянд, ниҳолҳои зиёде мешинованд.

Мо дар сафи пешқадамон ҷой мегирем, ба шарте ки ниҳолҳои зиёд шинонем.

Агар ёр аҳл бошад, кор сахл бошад.

VII. Кор бо машқи китоби дарсӣ. Машқи 122.

VIII. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 31, иҷрои машқи 123.

Чумлаи пайрави хилоф

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути машқи дар хона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори эҷодӣ аз рӯи расм. Омӯзгор дар тахтаи синф расмро меовезад, ва хонандагон аз рӯи он ҳикояи хурде менависанд. Масалан, омӯзгор метавонад аз ин расм истифода карда ба хонандагон дастур диҳад, ки дар бораи чашмаю рӯдҳои мусалфҳои Тоҷикистон андешаҳои худро дар шакли иншои мухтасар баён намоянд.

Супориш. Дар матни ҳикоя ақаллан ду-се чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаҳои пайрави шарт, сабаб ва натиҷа мавҷуд бошанд.

III. Кор бо саволномаҳо (барои пурсиши мавзӯи гузашта).

IV. Чумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

1. Ҳарчанд ки ҷойи аввал насиби мо нашуда бошад ҳам, ҳамаамон аз натиҷаи қорамон мамнун будем.

2. Агарчанде, ки дар иншои шеър ҳунари воло надошт, шеърғӯйиро дӯст медошт.

3. Бо вучуди он ки рӯз бегоҳ шудааст, мардум аз қор сар намебардоштанд.

4. Ин ҳикоя ҳарчанд кӯтоҳ бошад ҳам, воқеа муфасссал тасвир шудааст.

Ба хонандагон супориш дода мешавад, ки муносибати байни сарҷумлаю чумлаи пайрав ва вазифаи чумлаи пайравро муайян намоянд.

Дар натиҷаи муҳокима хонандагон чунин ҳулосае мебароранд, ки чумлаи пайрави хилоф барои иҷрои амали сарҷумла мамониат мерасонанд, аммо ба инобат гирифта намешаванд ва амали сарҷумла ба вуқӯ меояд.

Баъд омӯзгор ба хонандагон шарҳ медиҳад, ки чумлаи пайрави хилоф ба сарҷумла бо ёрии пайвандҳои тобеъқунандаи **бо вучуди он ки, ҳарчанд ки, агарчанде ки, агарчанде ки, гарчи, ҳарчанд ки, ба ҷойи он ки, сарфи назар аз он ки, қатъи назар аз он ки** ва ғайра тобеъ мегардад.

V. Диктанти эҷодӣ бо супориши грамматикӣ.

VI. Омӯзгор ҷумлаи мураккаби тобеъро бе пайвандак меҳонад, хонандагон пайвандаки мувофиқ ва аломатҳои китобати онро мегузоранд.

1. ... дар очеркнависӣ маҳорат надоштам, ман ин хоҳишро ба хурсандӣ қабул кардам.

2. ... аз қафоятон медавидам, расида наметавонистам.

3. ... шаб аз нисф гузашта буд, аз хурсандӣ касеро хоб намебурд.

VII. Кор бо машқи китоби дарсӣ. Иҷрои машқи 127. Се ҷумлаи аввалро навишта, ба зерӣ ҷумлаҳои пайрави ҳилоф хат кашед, пайвандак ва ҷойи ҷумлаи пайравро шарҳ диҳед.

VIII. Супориши вазифаи ҳонагӣ. Хондани § 32, иҷрои машқи 129.

**Инкишофи нутқи мурағбат нақли муфассали матнҳои ба рӯзи
бонувон бахшидашуда
Равиши дарс:**

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути машқи дар ҳона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори мустакилона. Иҷрои машқи 126.

Ҷумлаҳои 4 – 7-ро навишта, ба зерӣ ҷумлаҳои пайрави ҳилоф хат кашед, пайвандак ва ҷойи ҷумлаи пайравро шарҳ диҳед.

III. Кор бо саволномаҳо (барои пурсиши мавзӯи гузашта).

IV. Матн барои нақл. Матнро хонед ва муфассал нақл кунед.

ЗАНОНИ ДИЛОВАР

Фузайл Махсум аз Ғарм гурехт, вале талафоте, ки вай овард, хунрезие, ки вай кард, қатлу ғорате, ки вай боис шуд, ҳеҷ гоҳ аз хотири мардуми Ғарм фаромӯш намешавад. Ҷӯбаҳои дор, ки дар Ҳоит баланд шуда буд ва ҷасади қаҳрамонзанҳои мардсифатро дар ҳаво алвонҷ медод, ба лавҳи хотири мардуми ин ҷо ба як умр боқӣ мондаанд. Қиссаи ғамангези ин ҷӯбаҳо аз даҳон ба даҳон ва аз авлод ба авлод нақл карда мешавад ва хотири абадзиндаи он занони шердил ва ифтихорманд, он занони озод ва муборизи роҳи саодат бо хатти заррин дар дафтари таърихи муборизаи озодиҳои олам сабт гардидааст.

Дар майдон ба гирдогирди аҳоли, ки зӯран оварда шуда буданд, босмачиҳо қатор меистоданд. Дар рӯ ба рӯи Фузайл се нафар духтарон – омӯзгорон, меистоданд, ки онҳо Маълумбӣ Қосимова, Аъламбӣ Комилова ва Сайрамбӣ Фақирова буданд. Онҳо дар тан куртаҳои шоҳӣ дӯхти фарғона доштанд, ба сар сарбандҳои фарангии хушобуранг баста буданд. Онҳо сарбаландона ва боифтихорона меистоданд. Дидагони равшани онҳо он қадар ҷасорат ва оташ дошт, ки Фузайл ба онҳо рост нигоҳ карда наметавонист.

Вақте ки ҷаллод ба онҳо наздик шуда фармуд, ки дар аснои ба дор кашида шуданашон рӯйҳояшонро пӯшонанд, духтарон ба ӯ гуфтанд:

- Мо озод зиндагӣ мекардем ва меҷоҳед, ки бо рӯи кушод маргро қабул кунем.

Содот Махсуми ҷаллод аз гуфтори онҳо дар ғазаб шуда, бо қамчин ба сари Маълумбӣ саҳт зад. Духтар як қалавиду оҳиста нолид, аммо дар байни мардум ғирев бархост. Маълумбӣ худдорӣ карду сари худро боз ҳам баландтар бардошт ва назари худро ба сӯи халқ равона кард, гӯё ба забони ҳол мегуфт, ки «инро дар хотир нигоҳ доред ва ниқори моро ситонед!»

Ҳамин тавр, муборизони собитқадами роҳи саодат ва хушбахтӣ – омӯзгорон Сайрамбӣ, Аъламбӣ, Маълумбӣ кушта шуданд. (Ҷалол Иқромӣ)

МОДАР

Ин зани солхӯрда, ин пайкари хурди хамида дар назари ман бо чӣ гуна шукӯҳ ва азамати маънавӣ намудор шуда буд!

Бузургии модарони мо, модароне, ки дар баробари ғаму андӯх мефахранд, ки фарзандонашон барои саодати одамизод қурбон шудаанд, дар ин пиразан мучассам гардида буд. Дар ҳақиқат, модарони мо чӣ қадар бузургвор, чӣ қадар меҳрубон, то чӣ андоза тоқатовару устуворанд! Ин хусусияти хосси модарони мост!

Ба модар ордени писарашро, ки вазифаи ватандӯстиро мардона ба анҷом расонида буд, супурданд. Чашмони модар, ҳарчанд бенур шуда бошанд ҳам, ба ордени дараҷаи якуми Ҷанги Ватанӣ, ки медурахшид, дӯхта шуда буданд.

- Ин орденро писари шаҳиди ман ҳанӯз ба сандуки дилаш наовехта ҳалок шуд, аммо, вай ба назари ман зинда аст. Дар ҳақиқат, ҳар касе ки дар дунё аз худ номи неқ монда меравад, хабари мурдани ӯ одамонро ғамнок мекунад, умрбод зинда мемонад. Писари ман ҳамин тавр зиндагӣ кард. Бинобар ин, вай зинда аст. (Раҳим Ҷалил).

V. Супориши вазифаи хонагӣ. Дар бораи модар ва ё занони номдори маҳаллаю ноҳияву (шаҳратон) иншо нависед.

Диктанти санҷишӣ

Омӯзгор барои фаҳмидани савияи дониши хонандагон оид ба ҷумлаҳои мураккаб ва тақмили нутқи хаттии онҳо диктанти санҷишӣ мегузаронад. Ба ин мақсад ду матн пешниҳод мешавад ва интихоби яке аз онҳо ба салоҳияти омӯзгор вогузошта мешавад.

Варианти I

НАВИСАНДАИ ДҶУСТДОШТАИ МО

Боре ману дугонаам аз китобхона яктогӣ повести «Субҳи ҷавонии мо»-и Сотим Улуғзодаро гирифтем. Ба хона омада ба хондани китоб сар кардем. Он рӯз чӣ тавр нисфи китобро хондам, худам ҳам надоништа мондам. Рӯзи дигар китобро хонда тамом кардам. Ман аз ин китоб инсондӯстӣ, рафоқат, далериву ҷасурӣ, меҳнатдӯстӣ ва суботкорӣ барин хислатҳои беҳтарини инсониро омӯхтам. Гоҳо ҳангоми китобхонӣ ба тақдири қаҳрамон раҳмам меомад ва беихтиёр гиря гулӯгирам мешуд.

Асар ба дугонаам ҳам маъқул шудааст. Мо қарор додем, ки дигар асарҳои нависандаро ҳам ёфта меҳонем. Ҳамин тавр ману дугонаам асарҳои «Навобод», «Ривояти суғдӣ», «Восеъ» ва «Достонҳои «Шоҳнома»-и Сотим Улуғзодаро мутолиа кардем. Чанде пеш дар маҷаллаи «Садои Шарқ» романи «Фирдавсӣ»-и нависандаи дӯстдоштаамон ба таъб расид. Ин асарро ҳам бо шавқу завқ хондем. Хеле хурсанд шудем, ки дар бораи шоири оламшумулмон чунин асари барҷаста дастраси мо гардид. (Аз маҷалла).

Супориши вазифаи хонагӣ. Мавзӯи гузаштаро такрор намуда, аз матн ду ҷумлаи мураккаби тобеъро пайдо намоед ва онҳоро таҳлили синтаксисӣ кунед.

Варианти II

НУРУ САФОИ ХОНАДОН

Аз ҳама шахси ба дил наздики ман бибиам мебошанд. Ман бибиамро бисёр дӯст медорам ва ҳурмат мекунам. Биби ман шахси ҳалим ва хоксоранд, ба ману хоҳарам афсонаҳо, ҳикояҳо ва воқеаҳои гузаштаро нақл мекунанд. Нақли бибиам чунон сода, фаҳмост, ки кас меҳодад соатҳо дар наздашон нишаста, гӯш кунад. Ману хоҳарам доимо аз бибиам хоҳиш мекунем, ки бароямон ягон чизи нав нақл кунанд. Вақте ки

бибиам сухан мегӯянд, ҳамаи он воқеаву ҳодисаҳои шудагузашта аз нав дар пеши чашмони мо намоён мегарданд.

Рӯзе модарам нон мепухтанд, хоҳарам тохта рафта як пора нони гарм гирифт, онро як бор газиду мондагиашро ба тарафи сагамон ҳаво дод. Бибиам аз ин кори хоҳарам ба ғазаб омаданд ва ўро коҳиш карда, ба фикр фурӯ рафтанд. Ман ҳайрон шудам, ки барои чӣ бибиам ғамгин шуда ва ба фикр фурӯ рафтанд. Сипас ба наздашон рафта пурсидам:

- Бибиҷон, барои чӣ шумо хафа шудед?

Бибиам маро дар рӯ ба рӯяшон шинонда, дар бораи замони пеш, ки одамон барои ана ҳамин як пора нон чон дода буданд, нақл намуданд. Хоҳарам, ки дар ҳамин вақт омада ба нақлҳои бибиам гӯш мекард, аз кори кардааш пушаймон шуда, аз шарм сурх шуд ва аз он кас узр пурсид, ки нафаҳмида ин корро кардааст ва дигар ҳаргиз такрор намекунад. Баъди ин воқеа ман бибиамро зиёдтар дӯст доштам. (Аз маҷалла).

Такрори хелҳои ҷумлаи пайрави ҳол бо иҷрои машқҳо

Равиши дарс:

I. Кори эҷодии мустақилона. Иҷрои машқи 115.

II. Кор бо саволномаҳо (барои пурсиши ҳамаи намудҳои ҷумлаҳои пайрави ҳол).

III. Саволҳо барои такрор:

1. Ҷумлаҳои пайрави ҳол ба кадом хелҳо ҷудо мешаванд?

2. Ҷумлаи пайрави тарзи амал чиро мефаҳмонад ва пайвандҳои он кадомҳоянд?

3. Ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа бо кадом пайвандҳо ба сарҷумла алоқаманд шуда, чиро эзоҳ медиҳад?

4. Ҷумлаи пайрави макон чиро мефаҳмонад ва ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?

5. Пайвандҳои ҷумлаи пайрави замон кадомҳоянд?

6. Ҷумлаи пайрави мақсад ба кадом саволҳо ҷавоб ва бо кадом пайвандҳо ба сарҷумла тобеъ мешавад?

7. Ҷумлаи пайрави сабаб чиро мефаҳмонад ва бо кадом пайвандҳо ба сарҷумла вобаста мешавад?

8. Моҳияти ҷумлаи пайрави натиҷа чист?

9. Ҷумлаи пайрави шарт бо кадом пайвандҳо ба сарҷумла алоқаманд шуда, онро аз кадом ҷиҳат эзоҳ медиҳад?

10. Ҷумлаи пайрави ҳилоф чӣ гуна фикрро ифода мекунад?

IV. Диктанти эҷодӣ бо супориши грамматикӣ. Пайвандҳои мувофиқро гузошта, ҷумлаи пайравро шарҳ диҳед ва ба зерин хат кашед.

1. ... ранҷ набарӣ, роҳат муяссар намешавад.

2. ... ӯ месароид, мо ҳама хомӯшона гӯш мекардем.

3. Маҷлиси умумӣ сар шуд, ... ҳамаи хонандагони мактаб ҳозир шуданд.

V. Иҷрои машқи 133. Ҷумлаҳои машқро аз ҷиҳати хел ва сохт шарҳ диҳед.

VI. Кори эҷодӣ аз рӯйи расм. Омӯзгор расмеро манзури хонандагон мегардонад, онҳо аз рӯйи мазмун расм ҳикоячае менависанд, ки дорои якчанд ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави ҳол бошад. Масалан, омӯзгор метавонад расми ёдгории таърихиеро ба хонандагон пешниҳод намуда, ба онҳо дастур диҳад, ки дар бораи ёдгориҳои таърихӣ дар сарзамини Тоҷикистон мавҷудбуда мулоҳизаҳои шонро иброз намоянд.

VII. Супориши вазифаи хонагӣ. Такрори §§ 24-33

Инкишофи нутқи мурағбат. Иншои тасвирӣ:

«Наврӯзи дилафрӯз»

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути санҷиши машқи дар хона иҷрошуда ва саволу ҷавоб.

II. Кори мустақилона. Иҷрои машқи 132.

Ҷумлаҳоро нависед ва ҳелҳои ҷумлаи пайравро муайян кунед.

III. Сухбати муқаддимавии омӯзгор оид ба мавзӯи иншо.

IV. Тартиб додани нақшаи иншо (мустақилона).

V. Навиштани иншои тасвирӣ.

VI. Хондани матни иншои навишташуда. Се-чор нафар хонанда (интихобан) матни иншои навишташонро мехонанд ва аҳли синф онро муҳокима менамоянд.

VII. Кор бо хатоҳо. Аҳли синф бо кумаки омӯзгор хатоҳои содиршудаи имлоӣ, услубӣ ва лафзии матнҳоро ислоҳ менамоянд.

8. Супориши вазифаи хонагӣ. Такрори ҳелҳои ҷумлаи пайрави ҳол.

Маълумот дар бораи ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб

Равиши дарс:

1. Сухбати муқаддимавии омӯзгор оид ба ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб.

II. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

1. Нони худамро камтар-камтар шикаста мехӯрам, ки тез тамои нашавад ва лаззаташ дарозтар кашад. (Сотим Улуғзода)

2. Агар зинда монам, агар тақдир тақозо кунад, боз ягон рӯз ҳамдигарро хоҳем дид. (Фотех Ниёзӣ)

3. Ҳама хомӯш буд, чунки вазифаи ягонаи ҳамаи мо ин буд, ки ҳаракати душманро дар зери назорат гирем. (Фотех Ниёзӣ)

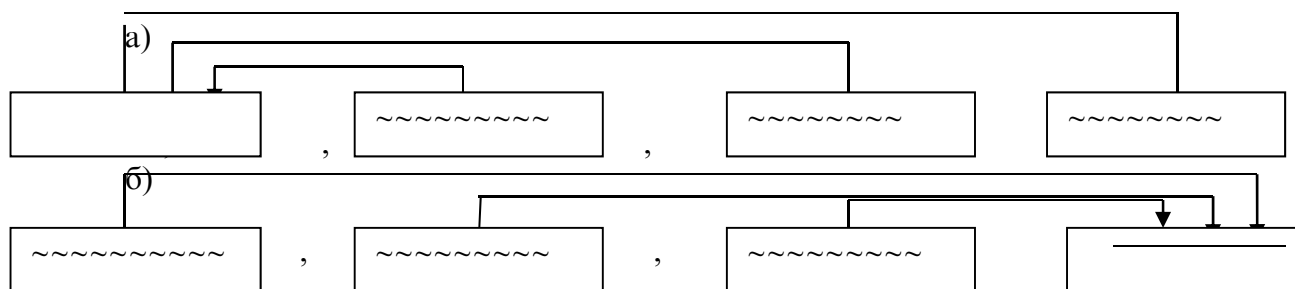
4. Донистам, ки роҳро гум намекунам, чунки он чинор намоён аст. (Сотим Улуғзода)

5. Агар Ҳайдаркулро огоҳ накунам, кор бад мешавад, зеро ҳуду миришав аз ин огоҳ шудааст. (Ҷалол Иқромӣ)

Омӯзгор дар нақша ва ё дар тахтаи синф нақшаи ҷумлаҳои мураккаби сертаркибро кашида, тавассути он сохти ҷумлаҳои мураккаби сертаркибро шарҳ медиҳад.

Нақшаи ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб

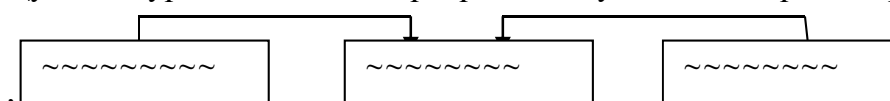
1. Ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои пайрави чида:

Ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои пайрави дараҷа (пай дар пай).

2. Ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои пайрави ҳархела:

IV. Диктанти эҷодӣ. Ба ҷойи нуқтаҳо пайвандакҳои мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро нависед:

1. ... ба онҳо назар кунӣ, мебинӣ, ... Россия дурахшонтарин демократияи рӯи замин хоҳад шуд. (Максим Горький).

2. Ман хеле афсӯс меҳӯрам, ... ин ҷанҷол имрӯз яктарафа нашуд, ... натиҷаашро фаҳмам (Садриддин Айни).

3. Кор бо машқи китоби дарсӣ: Шеърро хонед, сарҷумларо муайян карда гӯед, ки чанд ҷумлаи пайрав ба он тобеъ гардидааст. Онҳо чиро ифода мекунанд.

V. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 35. Навиштани 4-5 ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб аз асарҳои бадеӣ.

Ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои пайрави чида

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути санҷиши вазифаи хонагӣ ва саволу ҷавоб:

II. Кори эҷодӣ аз рӯи расм. Хонандагон аз рӯи мазмуни расм ҳикоячае менависанд, ки дар он як-ду ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб истифода шуда бошад.

III. Кор бо саволномаҳо (барои пурсиши мавзӯи гузашта).

Саволномаи 1.

1. Дар бораи ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб маълумот диҳед.

2. Ҷумларо таҳлил кунед, сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравро муайян намоед ва гӯед, ки онҳо ба кадом савол ҷавоб мешаванд ва кадом хели ҷумлаи пайраванд.

Ман мачбур будам, ки қаламро доим бо худам гирифта гардам ва эҳтиёт кунам, то ки гум нашавам (Сотим Улуғзода).

Саволномаи 2.

1. Хелҳои асосии ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибро номбар кунед.

2. Ҷумларо таҳлил кунед ва гӯед, ки ҷумлаҳои пайрав сарҷумларо аз кадом ҷиҳат шарҳу эзоҳ додаанд:

Ғарази ман аз зиёфати шумоён ин буд, ки мактабдорро бекор кунонам ва ба ҷойи ӯ як мактабдори хубтар ёбем. (Садриддин Айни)

Дигар саволномаҳоро низ ҳамин тавр тартиб додан лозим аст, зеро тавассути ин саволномаҳо ҳам дониши назариявӣ ва ҳам амалии хонандагон санҷида мешавад.

IV. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

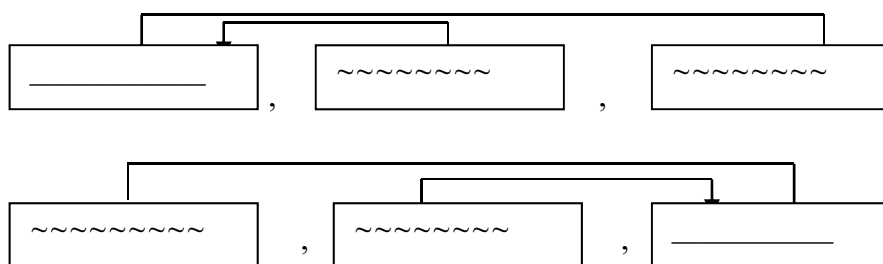
1. Дар ин маҷмӯа шеърҳои ҳастанд, ки ташкил ва тараққиёти

Тоҷикистонро тасвир мекунанд ва инчунин ... насли хушбахти Тоҷикистонро бо илҳами зафар ва ғалабаҳо ба ҷӯшу хурӯши шодӣ оварда, ба рақс меандозанд. (Садриддин Айни).

2. Вақте ки ҳама рафтанду оромии шабонгоҳ барқарор гардид, садои шаршараи чашма ба гӯши Ҳотам расид. (Раҳим Ҷалил).

3. Дар моҳи декабр, вақте ки арифметика маро азоб намедод ва аз дарсҳои дигар ҳам қорам пешрав буд, ман ба дидани Мухтор рафтанро ният кардам (Сотим Улуғзода).

**Нақшаи ҷумлаҳо ин тавр кашидан мумкин аст:
ҷумлаи якум:**

Нақшаи ҷумлаҳои дуёму сеюмро хонандагон бо ёрии омӯзгор мекашанд.

V. Иҷрои машқи 137.

VI. Кори эҷодӣ ё ягон намуни диктант оид ба ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои пайрави чида.

VII. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 35, иҷрои машқи 138

**Ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб бо
ҷумлаҳои пайрави дараҷа**

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта таввасути саволу ҷавоб ва санҷиши машқи дар хона иҷрошуда.

II. Кори мустақилона. Ба хонандагон дастур дода мешавад, ки ду ҷумлаи мураккаби тобеи нависанд, ки дорои ду ва зиёда ҷумлаҳои пайрав бошанд.

III. Қор бо саволномаҳо (доир ба пурсиши мавзӯи гузашта).

IV. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

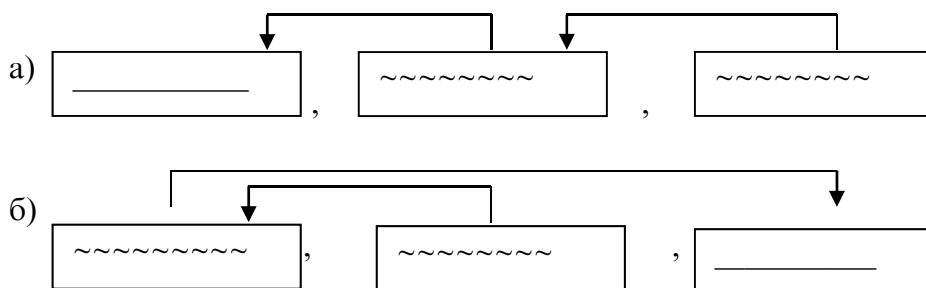
1. Дурӯғ будани гапи туркманро Ятим фаҳмид, зеро ӯ ҳам медонист, ки барои харбузакорӣ шабона намераванд. (Садриддин Айни).

2. Чун огоҳӣ ёфт, ки ман чанд моҳ боз дар Тошкент ҳастам, малул шуд. (Сотим Улуғзода).

3. Боварӣ доштам, ки вай чашми интизорӣ ба роҳи ман дӯхтааст, зеро ман хат карда фиристода будам, ки дар аввали тобистон меравам. (Сотим Улуғзода)

Бо усули проблемагузорӣ муайян карда мешавад, ки дар мисоли якум «Дурӯғ будани гапи туркманро Ятим фаҳмид» сарҷумла буда, ҷумлаҳои «ӯ ҳам медонист» ва «барои харбузакорӣ шабона намераванд», ҷумлаи пайраванд. Ҷумлаи пайрави якум бо пайвандаки тобеи кунандаи «зеро» ба сарҷумла тобеи шуда, сабаби воқеъ шудани амали сарҷумларо мефаҳмонад, ҷумлаи пайрави дуум бо пайвандаки «ки» ба ҷумлаи пайрави якум тобеи шуда, хабари бо феъли «медонист» ифодашудаи онро эзоҳ додааст ва ҷумлаи пайрави пуркунанда аст. Омӯзгор қайд мекунад, ки ҷумлаҳои пайрав пай дар пай омада, яке дигареро эзоҳ додаанд. Ҷумлаҳои дигар низ ҳамин тавр таҳлил меёбанд. Сипас омӯзгор нақшаи ҷумлаҳои болоиро манзури хонандагон гардонид, тавассути он мавзӯро шарҳ медиҳад.

Нақшаи ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои пайрави дараҷа

V. Кори эҷодӣ. Дар байни ҷумлаҳои сода пайвандак ва аломатҳои китобати мувофиқро гузошта, нақшаи ҷумлаҳоро тартиб диҳед.

а) Ман ғалат карда будаам... вай аз амакаш хоҳиш кард... онро ба бозор бурда фурӯшад... пулаш чун обу ҳаво зарур аст (Сотим Улуғзода).

б) Ман ҳаминро гуфтан мехоҳам ..., дӯстонам, донед ... ман рафики содики шумо ҳастам. (Ҷалол Иқомӣ).

VI. Иҷрои машқи 138.

VII. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 35, иҷрои машқи 140.

Инкишофи нутқи мураттаб: таҳлили корҳои хаттӣ

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути саволу ҷавоб ва машқи дар хона иҷрошуда.

II. Кори эҷодӣ. Омӯзгор ба хонандагон супориш медиҳад, ки онҳо дар байни ҷумлаҳои содаи зерин пайвандак ва аломатҳои китобати мувофиқ гузошта, ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб созанд ва нақшаи онро кашанд.

Ман боварӣ дорам ... ҳар як одами поквичдон тарафдори сулҳу осоиш аст ... он нони даҳони мардум, хандаи кӯдакон, ояндаи башарият аст.

III. Таҳлили корҳои хаттӣ: иншо, нақли хаттӣ ва диктантҳо.

VI. Супориши вазифаи хонагӣ. Аз худ намудани қоидаҳое, ки аз тарафи хонандагон дар корҳои хаттӣ риоя нашудаанд, такрори мавзӯҳои марбути ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави якхела.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои пайрави ҳархела

Равиши дарс:

I. Кори мустақилона. Иҷрои машқи 141.

Супориш. Аз мисолҳои додашуда ҷумлаҳои мураккаби тобеи дараҷаро ҷудо карда нависед ва хели ҷумлаҳои пайравро муайян кунед.

II. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

1. Агар кас тарҷумаи ҳоли устод Айниро бодикқат хонда барояд, мебинад, ки ӯ аз хурдӣ ба адабиёт рағбат дошт. (Мирзо Турсунзода).

2. Вақте ки ман машқи аввалини худро ба падар нишон додам, ӯ таҳсин кард, чунки дар он хатои намоёне набуд. (Садриддин Айнӣ).

3. Боз агар як миқдор роҳ равед, ниҳоят ба миёнаҳои дара мерасед, ки дар он ҷо як чашмаи равони шаршарадоре дар ҷавлон аст. (Садриддин Айнӣ).

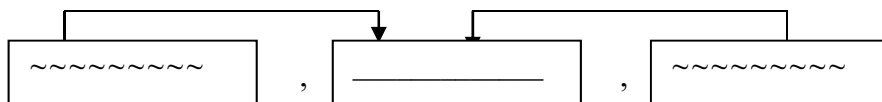
4. Тракторҳое, ки дар ёбон паҳн шуда буданд, монанди парвозоҳое, ки дар истгоҳҳои роҳи оҳан дар маневранд, ғурӯс зада ҳаракат мекарданд. (Садриддин Айнӣ).

Омӯзгор вазъиятеро ба амал оварда, бо қувваи шогирдон ҷой ва мавқеи сарҷумла ва ҷумлаи пайравро муайян мекунад. Дар мисоли якум «мебинад» сарҷумла буда, дар байн омадааст ва ҷумлаи пайрави якум «кас тарҷумаи ҳоли устод Айниро бо диққат хонда барояд» бо пайвандаки «агар» ба сарҷумла тобеъ шуда, шартӣ воқеъ шудани

амали сарчумларо эзоҳ медиҳад ва ҷумлаи пайрави дуюм – «ӯ аз хурдӣ ба адабиёт рағбат дошт» бо пайвандаки «ки» ба сарчумла тобеъ шуда, ҳуди сарчумларо, ки фақат аз хабари бо феъл ифодашуда иборат аст, шарҳу эзоҳ медиҳад.

Ҷумлаи пайрави якум ҷумлаи пайрави шарт буда, ба саволи кадом шарт? ҷавоб мешавад, ҷумлаи пайрави дуюм ба саволи чиро? ҷавоб шуда, ҷумлаи пайрави пуркунанда мебошад. Омӯзгор муҳокимаро ҷамъбаст намуда, қайд мекунад, ки ҷумлаҳои пайрав сарчумларо аз ҷиҳати гуногун шарҳу эзоҳ додаанд. Мисолҳои дигар низ бо ҳамин усул таҳлил ва муҳокима мешаванд.

Нақшаи ҷумлаҳои фавқ чунинанд:

III. Кор бо машқи китоби дарсӣ. Ҷумлаҳоро хонед, сарчумла, ҷумлаҳои пайрав ва воситаҳои алоқаи онҳоро нишон диҳед.

IV. Диктанти эҷодӣ. Пайвандакҳои мувофиқро гузошта ҷумларо пурра кунед.

1) ... касби ронандагиро дӯст медошт, нияташ ин буд ... ронанда шавад.

2) ... эҷодиёти рассом тамошобинро ба ҳаяҷон орад, пас маълум мешавад... асар замонавист.

3) ... соли таҳсил ба охир расид, моро ба урдугӯҳи пешоҳангон мефиристанд ... дам гирем.

V. Кори мустақилонаи шифохӣ. Аз худ намудани қоидаи умумии аломатгузорӣ дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб.

VI. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 35, иҷрои машқи 142.

Ҷумлаҳои мураккаби омехта

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути саволу ҷавоб ва санҷиши машқи дар хона иҷрошуда.

II. Кори мустақилона. Машқи 145.

Аз матн ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркибро ҷудо намуда, ба тарзи зерин нависед: бо ҷумлаҳои пайрави 1) ҷида, 2) дараҷа, 3) ҳархела.

III. Кор бо саволномаҳо (барои пурсиши мавзӯи гузашта доир ба ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои пайрави ҳархела).

IV. Ҷумлаҳо барои таҳлил ва баёни мавзӯ:

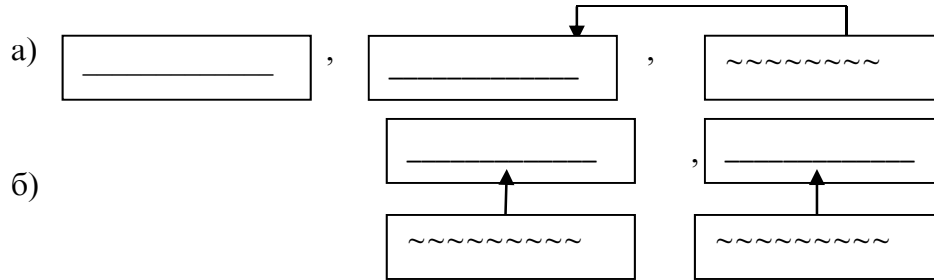
1. Мошине, ки дӯсти моро мебурд, аз назар ғойб шуд, вале овози ӯ ҳанӯз дар гӯшҳои мо садо медод. (Ҷалол Иқромӣ)

2. Вай, ки ҳудаш танҳо зиндагӣ мекард, Гавҳарро фарзанди ҳудаш барин дӯст медошт ва Гавҳар ҳам ўро ба ҷойи бобои худ медонист. (Пӯлод Толис)

3. Ҳар ду ҳам нағз ҳис мекарданд, ки ҳомӯширо барҳам додан зарур аст, аммо ҳеҷ кадоми онҳо ҷуръат намекард, ки аввалин шуда лаб во кунад. (Пӯлод Толис)

Азбаски аз ҷиҳати ҳайат ҷумлаҳои мураккаби омехта низ сертаркибанд, таълими ин мавзӯро омӯзгор бояд алоқамандона бо ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб гузарад. Омӯзгор ҳангоми таҳлилу муҳокимаи ҷумлаҳо ба донишу малакаи доир ба мавзӯи ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб пайдо кардаи хонандагон таъя намуда, бо қувваи онҳо мавзӯро баён мекунад. Сипас нақшаи ҷумлаҳои додашуда тартиб дода мешавад.

Нақшаи ҷумлаҳои мураккаби омехта:

V. Кори эҷодӣ. Омӯзгор ба хонандагон супориш медиҳад, ки ба ҷойи нуктаҳо пайвандак ва аломатҳои мувофиқро гузоранд, сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравро шарҳ диҳанд. Нақшаи ҷумлаҳоро кашанд.

1. Сабаби бисёр шудани ҳосил ин буд ... ҳама коллективона ... аз як гиребон сар бароварда кор мекарданд..., ӯ бошад инро фаҳмида наметавонист. (Пӯлод Толис).

2. Дар дашту саҳро сабзаҳо дамидаанд... гулҳо шукуфтаанд... ҳар бинанда эҳсос мекунад ... табиати кишвари мо чӣ гуна зебост.

VI. Иҷрои машқи 146. Омӯзгор супориш медиҳад, ки хонандагон ҷумлаҳоро хонанд, пайвандакҳои тобеъкунанда ва пайваستкунандаро нишон диҳанд, вазифаи онҳоро муайян кунанд.

VI I. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 36, иҷрои машқи 147.

Ҷумлаи мураккаби бепайвандак (6 соат)

Маълумот дар бораи ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак

Равиши дарс:

I. Такрор ва ба хотир овардани донишу малакаи хонандагон доир ба ҷумлаи мураккаб ва ҳелҳои он (пайвандакдор ва бепайвандак).

II. Ҷумлаҳо барои мушоҳида ва таҳлил:

Ҷумлаҳои зерин дода шудаанд:

1. Баҳор омад. Киштукор сар шуд.

2. Хоби Ятим намебурд. Ҳаво гарм ва дилгир буд.

Супориш: Аз ҷумлаҳои додашуда аввал ҷумлаҳои мураккаби пайвандакдор ва баъд бепайвандак созед. Гӯед, ки дар кадом намуди ҷумлаҳо муносибати байни ҷумлаҳои сода аз ҷиҳати мазмун пурратар ва равшантар ифода ёфтаанд.

III. Диктанти огоҳӣ. Матн пурра хонда мешавад, аммо танҳо ҷумлаи охир барои навиштан дикта карда мешавад. Хонандагон аломатҳои китобатро дар байни ҷумлаҳои сода мустақилона мегузоранд.

Ниҳолҳои пахта то миёни одам мезананд. Дар байни мавҷҳои баҳри сабз духтароне, ки дар тан куртаҳои гулдор доранд, монанди заврақҳои байраки сурхдор метобанд. Дастони аз нурҳои офтоб мисрангшудаи духтарон беист дар ҳаракатанд. Онҳо чеканка мекунанд, яке аз духтарон месарояд, дигарҳо ўро мешунаванд ва гоҳе ҳама якбора меҳанданд. (Аминҷон Шукӯҳӣ).

IV. Диктант бо супориши грамматикӣ. Ҷумлаҳоро таҳлили синтаксисӣ намоед. Баҳор омад, давҷаҳо аз гул баромаданд, навдаҳои балхӣ ғӯра бастанд, дарахтони ҳасактут барои хӯроки кирмакҳои пила каллак шудан гирифтанд, ҷӯи Мазрангон бо лойоби селҳои баҳорӣ пур аз сурхоб шуда мешорид, деҳқонон ҷуфт мебастанд, заминро шудгор мекарданд, мола мекарданд... (Садриддин Айний).

V. Кори эҷодӣ. Се ҷумлаи сода дода шудаанд; аз онҳо хонандагон ҳелҳои гуногуни ҷумлаҳои мураккаб месозанд аввал – бепайвандак, баъд – пайвандакдор (пайваст ва тобеъ) ва шарҳ медиҳанд.

Офтоби оламтоб баромад. Дашту саҳро ва шаҳру боғот равшан гардид. Мардум ба кори саҳро шурӯъ намуданд.

VI. Ҷамъбаст ва мустаҳкамкунии мавзӯ бо роҳи саволу ҷавоб.

VII. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 37; иҷрои машқи 148.

Ба ҷумлаҳои мураккаби бепайвандаки зерин худатон пайвандакҳои мувофиқ гузошта, ғӯед, ки пас аз илова кардани пайвандак дар қироати онҳо чӣ тафовуте пайдо мешавад.

Аломати вергул ва нуктавергул дар ҷумлаи мураккаби бепайвандак
Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта бо роҳи саволу ҷавоб ва санҷиши вазифаи дар хона иҷрошуда.

II. Кори эҷодӣ: калимаҳои зеринро истифода бурда ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак созад.

1. Об, ҳаёт. 2. Баҳор, дарахтон. 3. Занг, бачаҳо. 4. Хонандагон, дарс. 5. Абр, офтоб.

Ғӯед, ки дар байни ҷумлаҳои сода кадом пайвандакҳоро гузоштан мумкин аст?

III. Машқи шифоӣ. Матнро бодикқат ғӯш кунед ва муайян намоед, ки аз чанд ҷумла таркиб ёфтааст. Ғайр аз ин сохти ҷумлаҳо (сода ва мураккаб) ва воситаи алоқаи онҳоро (пайвандакдор ва бепайвандак) муайян кунед. Матнро омӯзгор ва ё ягон хонанда меҳонад.

Рӯзе аз рӯзҳои баҳорон кӯхистон бо вазидани бодҳои баҳорӣ аз фаровонии сабзаи навхез монанди дарёи пуроб мавҷ мезад, мавҷҳои сабзагиро танҳо харсангҳое, ки ҷо-ҷо аз камари кӯҳ барҷаста истода буданд, ҳалал мерасониданд. Лекин ин гуна сангҳо бо вучуди нотарошидагӣ, азбаски ба сабаби боронҳои баҳорӣ покиза ва мусаффо шуда буданд, дар хусн ва зебӣ сабззорро меафзуданд. Агарчи барфҳои камарҳои кӯҳ аз таъсири офтоби баҳор об шуда, ба ҷойи барфи сафед гиёҳҳои кабуд рӯида буданд, вале қуллаҳои кӯҳ ханӯз қулоҳҳои барфии худро аз сар бадар накарда буданд, ки ин ҳол низ ба чашми бинанда олами дигареро ҷилвагар мекард. (Садриддин Айний).

2. Ҷумлаҳо барои мушоҳида ва таҳлил:

1. Офтоб кайҳо ба пушти кӯҳ фуру рафт, торикӣ фаромад. (Сотим Улуғзода)

2. Дар осмон ҳоло ҳам абрҳо сайругашт мекарданд, аҳён-аҳён ситораҳо милтос мезаданд.

3. Дарс сар шуд, хонандагон ба суҳанони омӯзгор бодикқат ғӯш мекарданд; ҳушу ёди Салим ба олами ҳаёлот фуру рафта буд.

Омӯзгор аввал ҷумлаҳои ғавқро дар шакли сода пешкаши хонандагон месозад ва супориш медиҳанд, ки онҳо аввал ҷумлаҳои мураккаби пайвандакдор ва баъд бепайвандак созанд.

IV. Хулосабарорӣ аз мушоҳида. Омӯзгор бо ҳамроҳии хонандагон мавқеъ ва моҳияти вергул ва нуктавергулро дар ҷумлаи мураккаби бепайвандак муайян месозад.

V. Кори мустақилона. Хондан ва аз худ намудани қоидаи гузоштани аломатҳои вергул ва нуктавергул дар ҷумлаи мураккаби бепайвандак муқоисаи он бо мушоҳида ва хулосаи аз ҷумлаҳои болоӣ баровардашуда.

VI. Диктанти эҷодӣ. Дар ҷойҳои зарурӣ аломатҳои вергул ва нуктавергул гузоред. Офтоб аз назар пинҳон шуд ҳаво торик шудан гирифт ба ягон ҳавлӣ рафта ҷойи хоб пурсидан лозим буд вале ҷуръат намекардам (Мирсаид Миршакар).

VII. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 38, иҷрои машқи 150.

Аломати баён дар ҷумлаи мураккаби бепайвандак
Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта бо роҳи саволу ҷавоб ва санҷиши машқи дар хона иҷрошуда.

II. Кори эҷодӣ аз рӯи расм. Расме бо тасвири манзара ё қору амалиёт манзури хонандагон гардонида мешавад. Онон аз мазмуни расм 2-3 ҷумлаи мураккаби бепайвандак месозанд. Омӯзгор метавонад аз расми зерин истифода кунад.

III. Кор бо саволномаҳо.

IV. Диктант бо супориши грамматикӣ. Дар байни ҷумлаҳои сода аломатҳои китобати мувофиқро гузоред.

Зимистон намерафт баҳор намеомад гумон мекардем ки хунукӣ, рутубат, барфу борону шамол поён надоранд нимторикии козаи мо, гиряи Мухтори хурдак, дуди беҳи макка, хобҳои воҳиманоки модарам поён надоранд сарсонҳои падарам дар ҷустуҷӯи ризки аёлу фарзанд поён надоранд (Сотим Улуғзода)

V. Ҷумлаҳо барои мушоҳида ва таҳлил:

1. Офтоби пагоҳӣ онҳоро дар ҷойи дишаба пайдо менамуд: онҳо рафта буданд. (Пӯлод Толис)

2. «Қариндошқалам»-и одӣ хатти нозеби маро нозебтар мекард: ҳарфҳо бенур ва бесалиқа мебароманд. (Сотим Улуғзода)

3. Ман ба дили худ гуфтам: ин аҳволро ислоҳ кардан лозим аст. (Садриддин Айний)

VI. Хулосабарорӣ аз мушоҳида. Омӯзгор ҳамроҳи шогирдон мавридҳои гузоштан ва вазифаи аломати баёнро дар ҷумлаи мураккаби бепайвандак муайян месозад.

VII. Диктанти эҷодии озод. Ҷумлаҳои содаро ба мураккаб табдил дода нависед. Кӯшиш намоед, ки дар байни ҷумлаҳои сода пайвандак нагузошта, ба ҷойи он аломатҳои китобат гузоред.

1. Аз сабаби бад будани роҳ мо омада натавонистем.

2. Бинобар бевақт шудани рӯз мо ба тарафи хона давидем.

3. Ҷамшед барои шавқовартар шудани бозӣ ба майдон баромад.

VIII. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 38, иҷрои машқи 153.

Инкишофи нутқи мураттаб. Тартиб додани тезис дар мавзӯҳои ҷамъиятию сиёсӣ

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта бо роҳи саволу ҷавоб ва санҷиши машқи дар хона иҷрошуда.

II. Кори эҷодӣ. Ҷумлаҳои сода дода шудаанд. Онҳоро аз ҷиҳати маъно ва муносибат алоқаманд кунонида, ҷумлаи мураккаб созед ва аломатҳои китобати мувофиқро гузоред.

1. Мо аз падар чор нафар мондем. Акаам Муҳиддинхӯҷа ном дошта, аз ман ҳашт сол калон буд. Ман ёздаҳ-дувоздаҳсола будам. Додари калонам Сирочиддин ном дошта, 9-сола буд. Додари хурдиам Киромиддин ном дошта, чор сола буд (Садриддин Айний).

2. Гунҷишкон чиқиррос мезаданд. Куркурикарокҳо кур-кур мекарданд. Мусичагон ва фоҳтагон ку-ку, мегуфтанд. Зоғон ва зоғчаҳои аз киштзори нав кишташуда барои худ дона мекофтанд. Мӯрчагон хӯроквории бо оби борон таршудаи худро аз хонаҳояшон бароварда шамол медоданд. (Садриддин Айний).

III. Кор бо саволномаҳо (барои пурсиши мавзӯҳои омӯхташудаи ҷумлаи мураккаби бепайвандак).

IV. Қироату гуш кардани яке аз мақолаҳои рӯзмарраи рӯзномаҳои «Ҷумҳурият», «Омӯзгор», «Ҷавонони Тоҷикистон» ва ё ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» дар мавзӯҳои ҷамъиятию сиёсӣ ба воситаи сабти компютерӣ.

Супориш. Бодикқат ҳифз намудани мазмуни мақола, додани диққати махсус ба сохти композитсионии мақола, масъалаҳои асосии пешниҳод намудаи мақола; ба назар гирифтани калимаҳои душворфаҳм ва душворнависи мақола, мавқеъ ва аҳамияти онҳо.

Баъд хонандагон рӯзномаро кушода (мувофиқи супориши пешакии омӯзгор онҳо шумораи даркориҳои рӯзномаро пайдо намуда ба синф меоранд), матни ҷопшудаи мақоларо аз назар мегузаронанд. Натиҷаи мушоҳида бо суҳбати мухтасар ҷамъбаст карда мешавад.

V. Тартиб додани тезис ба мақола. Хонандагон аз рӯйи мазмуни матн онро ба қисмҳои хурд-хурд тақсим намуда, ба онҳо сарлавҳаҳо мегузоранд. Сарлавҳаҳо бояд тамоми мазмуни матнро дарбар гиранд.

VI. Нақли мазмуни мақола аз рӯйи тезис (интихобан 2-3 хонанда пурсида мешавад).

VII. Таҳрири тезис. Хатоҳое, ки ҳангоми тартиб додани тезис содир шудаанд, ислоҳ карда мешаванд.

VIII. Супориши вазифаи хонагӣ. Тартиб додани тезиси яке аз мақолаҳои рӯзномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» (мувофиқи интиҳоби хонанда).

Аломати тире дар ҷумлаи мураккаби бепайвандак

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта аз рӯйи тезиси дар хона тартиб додаи хонандагон доир ба ягон мақолаи рӯзномаи «Ҷавонони Тоҷикистон».

II. Таҳлили синтаксисии ҷумлаҳо:

1. Деҳқон бошӣ – шудгор кун (фолклор)
2. Ман аз бозор – шумоён ба бозор (Сотим Улуғзода)
3. Дарро задам – девор кафид (зарбулмасал).

III. Ҷумлаҳо барои мушоҳида ва баёни мавзӯ:

1. Ҳаво хунук набуд – аз осмон барфи калон-калони лаклакӣ меборид.
2. Ранҷ набарӣ – роҳат намебинӣ (фолклор)
3. Фасли тирамоҳ расид-ҳаво аз рӯзҳои тобистон фарқ намекард.
4. Хоҷагӣ ҳосили фаровон гирифт- плани пахтасупорӣ барзиёд иҷро шуд.

IV. Кор бо машқи китоби дарсӣ. Хонандагон машқро меҳонанд ва сабаби гузоштани аломати тиреро шарҳ медиҳанд. Омӯзгор ба тарзи хониш ва оҳанги қироати шогирдон диққат медиҳад.

V. Кори эҷодӣ аз рӯйи машқи китоби дарсӣ.

Аз ҷумлаҳои ҷуфти зерин ҷумлаҳои гуногуни мураккаби пайваст, тобеъ ва бепайвандак созад. Намуна дар китоби дарсӣ нишон дода шудааст.

VI. Кор бо саволномаҳо (доир ба ҳелҳои ҷумлаи мураккаби бепайвандак бо аломати тире).

VII. Ҷамъбаст ва мустаҳкамкунии мавзӯ бо роҳи саволу ҷавоб.

VIII. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани § 40; иҷрои машқи 155.

Иҷрои машқҳо доир ба ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак

Равиши дарс:

1. Пурсиши мавзӯи гузашта бо роҳи саволу ҷавоб ва санҷиши иҷрои машқи дар хона иҷрошуда.

II. Кори эҷодӣ аз рӯйи расм. Расми рангае пешниҳоди хонандагон мегардад, онҳо аз рӯйи мазмуни расм ҷумлаҳои мураккаб месозанд. Ба хонандагон таъкид намудан лозим аст, ки дар навишташон бояд ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак истифода шуда бошад. Масалан ба сифати намуна расми зерин тавсия мешавад.

III. Супориш. Чумлаҳоро нависед, аломатҳои китобатро шарҳ диҳед ва гӯед, ки онҳоро бо кадом пайвандакҳо иваз кардан мумкин аст.

Намуна: Фарзандонам ҳастанд, бародарам ҳаст,
Фарзандонам ҳастанд, инчунин бародарам ҳаст.

IV. Диктанти эҷодӣ бо супориши грамматикӣ. Омӯзгор аз матн чумлаҳоро бо пайвандакҳо меҳонад, хонандагон ба ҷойи пайвандакҳо аломатҳои китобати мувофиқ гузошта, чумлаҳоро менависанд. Шакли ҷумларо тағйир додан лозим меояд.

1. Бобоям пир шуда бошад ҳам, ханӯз боғайрат аст.
2. Бо вучуди он ки шаб аз ним гузашта буд, аз хурсандӣ касеро хоб намебурд.
3. Падарам ба шаст даромада бошад ҳам, лекин ҳоло боқувват ва бардам аст.

Намуна: Падарам ба шаст даромадааст – ҳоло боқувват.

V. Кор бо машқи китоби дарсӣ. Матнро хонед, мавҷеъ ва вазифаи вергулу нуқтавергулро шарҳ диҳед. Омӯзгор ба тарзи хониши ифоданоки хонандагон диққат медиҳад.

VI. Супориши вазифаи хонагӣ. Такрори мавзӯҳои марбут ба чумлаҳои мураккаби бепаивандак, иҷрои машқҳо. Ба ҷойи пайвандакҳо аломатҳои китобати мувофиқро истифода бурда, чумлаҳоро нависед ва таркибашонро муайян кунед.

Диктанти санҷиш

Варианти 1.

БОҒИ СУЛҲ

Бахтиёр нақли падарашро дар хусуси таърихи мактабашон шунида, ба як нукта диққати махсус дод: падараш гуфт, ки охири солҳои 50-уми асри XX мактабашон боғи овозадоре дошт. Онро дар саросари шаҳр медонистанд. Рӯзҳои таътил мактаббачагон дар боғ кор мекарданд. Вақте ки Бахтиёр ба ин гапҳо шубҳа кард, падараш ҳамон сафедорони азамату сарсабзи дар гирду атрофбударо нишон дода, таъкид кард, ки сафедорон хусни боғ буданд.

Рӯзи дигар Бахтиёр ин гапро ба сармураббии пешоҳангони мактаб Фароғат Воҳидова расонда мақсадашро низ гуфт:

– Омӯзгор, чӣ мешавад, ки боғи мактабро аз нав барқарор кунем?

Ин фикр ба сармураббии ҳам писанд омад. Бо роҳбарии вай бачаҳо таърихи боғи мактабро омӯхта, аз кӯхансолони шаҳр маълумоти барояшон навро доништа гирифтанд.

Аз ҷумла фаҳмиданд, ки соли 1924 баъди сохтани бинои мактаб Шокирҷон ном ҷавонмарде замини назди мактабро ҷӯяк кашида, ниҳоли гул мешинонад. Ҳамчунин чанд наздаи сафедорро, ки алакай барг карда буданд, қаламча намуда, канори ҷӯйи пеши бино мешинонад.

Дар андак вақт ниҳолҳои боғча калону сояфкан шуданд, гулбуттаҳо низ ба воя расида, бори нахуст ғунча кушоданд, боғи мактаб дар ҳақиқат ба гулистон табдил ёфт. Ҳамаи ин дар солҳои аввали мавҷудияти мактаб буд.

Бачаҳо ҳамчунин муайян карданд, ки баъд аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ боғи мактабашон «Боғи сулҳ» ном гирифта будааст.

Варианти 2 Наврӯзи дилафрӯз

Нафаси тозаю рӯҳбахше ба димоғ мерасад. Ин нафаси бедоршавии замин, табиати озодаю афсунгар аз ҳоби зимистон аст. Ба ҳама мавҷудоти зинда вай аз суруди нави обшор, шукуфтани муғчаҳо, мавҷи сабзаҳои маҳмалин ва ҳусни дилфиреби бойчечаку сиёҳгӯш мужда аст. Замину одамон тӯй доранд. Арӯси нозанини сол—Баҳорро, истиқбол мекунанд.

Бо пою қадами неки баҳор Наврӯз мешавад. Рӯзи нав - нури нав, шодию умеди нав ба ҳар оstonу манзил мерасаду замини замон аз нав ҷавон мешавад. Ҳар Наврӯз ба диёри мо, ба диёре, ки мардумаш хуррам аст, мудом бо пайки фаровонӣ, бо файзу фоли нек меояд. Аз нав падару бобои деҳқон бо суруду шодмонӣ ба замин дона мепошанду аз ҳосили фаровон дилпуранд. Пунбадонаҳои умед кишт мекунанду медонанд, ки албатта хирмани «тиллои сафед»-ашон боло мешавад ва ба ҳамааш шукри беадад мекунанд, шукри меҳнати озод, шукри серию осудагӣ, шукри хушбахтии фарзанду наберагон, шукри истиқлолият.

Ин хушбахтӣ хушбахтии ҳақиқии туст. Зеро ту ба насл тааллуқ дорӣ, ки ҷӣ будани ғаму гуруснагӣ, даҳшати ҷангро фақат аз қиссаҳои таърих меҳонад. Дар ҷамъияте зиндагӣ мекунӣ, ки эътибори инсон аз ҳама баланд аст. Ту соҳиби Ватан, замин, соҳиби Баҳори гулафшону Наврӯзи худ ҳастӣ. Шояд ин баҳор аввалин ниҳоли шинондаи ту мева диҳад, донаи бо муҳаббат киштаат хӯшаи пурбор шавад. (Аз маҷалла).

Инкишофи нутқи мураттаб. Навиштани иншои мақоламонанд дар мавзӯи «Нон - асоси зиндагии инсон»

Равиши дарс:

- I. Сухбати муқаддимагии омӯзгор
- II. Саволу ҷавоб ва мувоҳида доир ба арзиши нон.
 1. Нон дар зиндагии инсон.
 2. Чаро нонро «асоси зиндагии инсон» меноманд?
 3. Нон ҷӣ тавр ҳосил мешавад?
 4. Барои он ки нон дар рӯйи дастархони мо бошад, меҳнати кӣҳо сарф мешавад?
 5. Чаро «нон ҳам нону нонреза ҳам нон» мегӯянд?
 6. Доир ба гуруснагии солҳои инқилоб ҷанги дуҷониба ҷаҳон кадом лаҳзаҳои шундад ва ё ҳондад?
 7. Чаро баъзеҳо нонро хор мекунанд?

8. Шумо дар маҳаллаатон, мактабатон, синфатон, хонаатон нисбат ба хоркунандагони нон чӣ гуна муносибат мекунед?

9. Оё дар замони мо низ гуруснагӣ вучуд дорад?

III. Хулосабарорӣ ва ҷамъбасти мубоҳиса.

IV. Тартиб додани нақшаи иншо: «Нон - асоси зиндагии инсон».

1. Муқаддима

2. Қисми асосӣ.

3. Хулосабарорӣ ва ҷамъбаст.

V. Навиштани иншо

VI. Хондан ва муҳокимаи матни иншои навишташуда.

VII. Таҳрири матни иншо: ислоҳи хатоҳои услубӣ, имлоӣ, китобатӣ ва лафzii содиршуда.

VIII. Супориши вазифаи хонагӣ. Такрори бобҳои «Ҷумлаи мураккаб», «Ҷумлаи мураккаби пайваст», «Ҷумлаи мураккаби тобеъ» ва «Ҷумлаи мураккаби бепайвандак».

Маълумоти умумӣ дар бораи забон (4 соат)

Хонандагон ханӯз дар синфҳои 5 - 8-ум доир ба баъзе масъалаҳои забоншиносӣ дониш андӯхта буданд. Дар аввали барномаҳои таълимии ҳар як синф дар ҳаҷми 1 соат «Аҳамияти забон ҳамчун воситаи муҳими алоқа», «Оилаи забонҳои эронӣ», «Тағйир ва тақмили забон бо мурури замон» барин мавзӯҳо пешниҳод шудаанд. Ин маводҳо аз рӯи усули аз сода ба мураккаб пай дар пай омӯзонида мешавад. Дар синфи 9-ум бошад, ба масъалаҳои пайдоиш ва инкишофи забон, вазифаи забон дар ҷамъият, саҳми забони адабии тоҷик ва мавқеи он, фонди асосии луғавӣ ва таркиби луғавӣ, услубҳои забони адабии тоҷик диққати махсус дода мешавад. Дар барномаи таълимӣ ба омӯзиши ин мавзӯҳо 4 соат ҷудо карда шудааст. Ин мавзӯҳоро ин тавр тақсим кардан мумкин аст:

Дарси якум – «Забон ҳамчун воситаи муҳимтарини мубодила. Вазифаи забон дар ҷамъият».

Дарси дуюм – «Пайдоиш ва инкишофи забон. Забон ва ҷомеа».

Дарси сеюм – «Забони адабии тоҷик – забони миллати тоҷик».

Дарси чорум – «Услубҳои забони адабии тоҷик».

Дар рафти ин дарсҳо маълумот оид ба сохти забон ба таври мухтасар такрор меёбад. Дар чараёни омӯзиши ин мавзӯҳо бобҳои фонетика, графика, орфоэпия, имло (қоидаҳои асосии имлои забони тоҷикӣ) низ ёдрас карда мешаванд.

Қоидаҳои имло дар алоқамандӣ бо такрори морфология ва синтаксис такрору мустаҳкам карда мешаванд.

Қор бо меъёрҳои талаффуз низ давом меёбад, чунки бе он инкишофи нутқи шифоҳӣ ғайриимкон аст.

Фонетика ва графика дар рафти омӯзиши ин боб бояд пурра такрор ёбанд.

Омӯзгорро лозим меояд, ки ба мундариҷаи дарсҳо таҳлили фонетикиро низ дохил намояд.

Бо мақсади мустаҳкам намудани дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон инчунин инкишофи нутқи хаттӣ шифоҳии онон баъзе машқҳо низ гузаронида мешавад. Чунончи, таҳрири матни навишташуда; ҷавоби хаттӣ ба саволҳо; конспект кардани мақолаҳои илмӣ доир ба забон; таҳлили ҷавобҳои хаттӣ ба саволҳо; навиштани иншо дар мавзӯи лингвистӣ ва ғайра.

Забон ҳамчун воситаи муҳимтарини мубодила, вазифаи забон дар ҷамъият
Равиши дарс:

I. Сухбати муқаддимагии омӯзгор.

II. Таҳлили синтаксисии ҷумла

1. Забон воситаи муҳимтарини муоширати одамон аст.

2. Забон таърихи халқ аст. Забон ба халқ тааллуқ дорад, халқ офаридгор ва соҳиби забон мебошад.

III. Сухбат доир ба забон ҳамчун воситаи муҳимтарини мубодила.

IV. Диктанти луғат бо супориши грамматикӣ.

1. Дарё, албом, ошёна, маъданӣ, шуъла, маданӣ, аъло, шашяк.

Супориш. Муайян кунед, ки а) калимаҳои зерин чанд ҳарфу чанд овоз доранд?; б) кадом ҳарфҳо ду овоз доранд?; в) кадом ҳарфҳо дар кадом калимаҳо овозро ифода намекунад?

2. Фан, муҳим, тиб, сир, маҳал, ҳис.

Супориш. Калимаҳои додасударо тарзе тағйир дода нависед, ки ҳамсадои охиринашон шадда шавад.

Намуна: сирру асрор.

3. Мисраъ, мавзӯъ, васеъ, манбаъ, тулӯъ.

Супориш. Калимаҳоро давом дода нависед ва шарҳ диҳед, ки кадом вақт ҳарфи «ъ» ҳазф мешавад ва кадом вақт мемонад.

V. Сухбат доир ба вазифаи забон дар ҷамъият.

VI. Сухбат доир ба фарқи овоз ва ҳарф дар талаффуз ва навишт.

Калимаҳои зерин навишта мешаванд: мағфират, касб, якҷоя, кафгир, асбоб.

Супориш. Шарҳ диҳед, ки ҳангоми хондани ин калимаҳо кадом овозҳо аз навишт фарқ доранд.

VII. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани сах. 123-127, иҷрои машқи 163.

Пайдоиш ва инкишофи забон

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути саволу ҷавоб.

II. Такрори йотбарсарҳо.

Саволҳо: 1. Дар забони тоҷикӣ чанд садонок мавҷуд аст ва онҳо кадомҳоянд?

2. Ҳарфҳои йотбарсар кадомҳоянд?

3. Ҳарфҳои йотбарсар чӣ тавр ҳосил мешаванд?

4. Кадом йотбарсар дар кадом маврид як овозро ифода мекунад?

5. Ҳамсадои «й»-ро шарҳ диҳед.

III. Диктанти луғавӣ:

Супориш: имло ва талаффузи калимаҳоро муқоиса намуда, шарҳ диҳед.

Хайём, аёс, айём, аён, сайёҳ, тайёр, ҳаёл, ҳаёт, муҳайё, сайёр, Сураё, шоён.

IV. Таҳлили фонетикӣ калимаҳои **сайёд, аҳаммият, Юсуф, маъюс, лаёқат**.

V. Сухбат доир ба инкишофи забон.

VI. Супориши вазифаи хонагӣ. § 123 - 127, иҷрои машқҳои 164 ва 165

Инкишофи нутқи мураттаб: суҳбат доир ба санаҳои муҳими моҳи май
Равиши дарс:

- I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути саволу ҷавоб.
- II. Кори эҷодӣ. Супориш. 10 калимаи мураккабро навишта, имлои онҳоро шарҳ диҳед.
- III. Суҳбати муқаддимавии омӯзгор доир ба мавзӯ.
- IV. Саволҳо барои мусоҳиба:
 1. Кадом санаҳои таърихӣ моҳи майро медонед?
 2. Чаро 1-уми Майро рӯзи якдилии меҳнаткашони дунё меноманд?
 3. Доир ба таърихи чашни 1-уми Май чиҳо медонед?
 4. Дар бораи рӯзи матбуот чӣ медонед?
 5. Аз чӣ сабаб 7-уми Май рӯзи Радио ном гирифтааст?
 6. 9-уми Май дар тақдирӣ оламиён чӣ дигаргуниҳо овард?
 7. Дар бораи қаҳрамоноҳои фарзандони Ватан кадом лаҳзаҳо ба хотиратон нақш бастааст?
- V. Таҳлили матне оид ба ягон санаи таърихӣ ба мавзӯ дахлдошта.
- VI. Супориши вазифаи хонагӣ. Навиштани иншои начандон калон дар мазӯҳои «Онҳо барои Ватан ҷангидаанд» ё «Корнамои падарон ҷовидонист».

Забони адабии тоҷикӣ – забони миллии тоҷикон

Равиши дарс:

- I. Муҳокимаи иншои дар хона навиштаи хонандагон (интихобан 2-3 иншо муҳокима карда мешаванд).
- II. Таҳлили фонетикии калимаҳо: пахтакорӣ, шуълавар, ваҳдатофарин, соҳибэҳтиром.
- III. Таҳлили синтаксисии ҷумла: Ҳоло маҳсулоти заводи рангҳои шаҳри Исфара на танҳо дар ҷумҳури, балки берун аз он низ маълуми машҳуранд.
- IV. Суҳбати муқаддимавии омӯзгор. Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадимтарин ва бойтарин мебошад. Асосҳои забони тоҷикӣ хеле пеш ташаккул ёфтааст. Аҷдод халқи тоҷик бо забони худ адабиёти бадеии шифоҳӣ ва китобатӣ бузурге эҷод кардаанд. Ҳанӯз дар давраи Сомониён забони дарӣ забони давлатӣ қабул шуда буд. Асарҳои безаволи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавӣ, Ибни Сино, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ ва дигарон бо ҳамин забон эҷод шудаанд. Имрӯз низ забони – тоҷикӣ – забони Ҷумҳурии Тоҷикистон – басо инкишоф ёфта рӯ ба тараққӣ ниҳодааст.
- Доираи истифода, вазифа ва мавқеи иҷтимоии забони тоҷикӣ васеъ ва баланд гардида, дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва маишӣ халқ роҳ ёфтааст. Забони тоҷикӣ на танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки берун аз ҳудуди он низ маълуми машҳур аст. Бо ин забон ҳамаи мардуми тоҷикзабон сухан меронанд.
- V. Диктанти луғавӣ. Супориш. Ба имлои ин калимаҳо диққат диҳед: муваффақият, муассиса, тааҷҷуб, сайёҳ, муҳайё, яхмолакбозӣ.
- VI. Ба саволҳо ҷавоб диҳед, супоришҳоро иҷро кунед:
 1. Овозҳои садонок ва ҳамсадо аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?
 2. Ҳамсадоҳои ҷарангдор ва бечарангро номбар кунед.
 3. Калимаҳои номбар кунед, ки навишташон аз талаффузашон фарқ дошта бошад.
 4. Дар кадом ҳиссаи нутқ бадалшавии овозҳо бештар мушоҳида мешавад?
- VII. Супориши вазифаи хонагӣ. Хондани саҳ. 125 - 127. Такрори боби «Лексика».

Услубҳои забони адабии тоҷик

Равиши дарс:

I. Пурсиши мавзӯи гузашта тавассути саволу ҷавоб.

II. Такрори боби «Лексика».

Савол ва супоришҳо:

1. Лексика чиро меомӯзад?
2. Калимаҳо аз ҷиҳати маъно ва вазифа чанд хел мешаванд?
3. Луғат чист?
4. Луғатҳо чанд хел мешаванд?
5. Чӣ гуна калимаҳоро сермаъно меноманд?
6. Калимаҳо чӣ тарз маъноӣ маҷозӣ мегиранд?
7. Омонимҳо чиро мефаҳмонанд?
8. Синонимҳо дар нутқ чӣ аҳамият доранд?
9. Бо кадом мақсад истифода шудани антонимҳоро шарҳ диҳед.
10. Дар бораи калимаҳои сермаъно бо овардани як мисол маълумот диҳед.
11. Ба калимаҳои зерин дутоӣ синоним ёфта, ба ҳар кадоми онҳо ҷумла гӯед (нависед). Ватан, сулҳ, дунё.

III. Кори мустақилона. Дар асоси як хабари хурд аз рӯзнома вижагиҳои услуби публисистиро нишон додан.

IV. Сухбат доир ба услубҳои забони адабии тоҷик.

V. Таҳлили синтаксисии ҷумлаҳо.

1. Ман образи зани часур Зайнаббиро дар кино дидам ва хостам, ки бо ҳаёти ӯ амиқтар шинос шавам.

2. Ҳама бо ҳавсала каланд мезаданд, аз ҳарорати навозишгари офтобаки баҳор хун дар рағҳо ба ҷӯш меомад. (Абдулҳамид Самад).

VI. Супориши вазифаи ҳонагӣ. Хондани саҳ. 126 - 131, конспекти мухтасар доир ба ҳар як услуби забон. Такрори мавридҳои гузашта шудани аломатҳои китобат.

Диктанти санҷишӣ

Варианти I.

Дар ҳама кор – намуна

Хонандагоне, ки ба дарсхонӣ чандон майлу рағбат надоранд, ба корҳои ҷамъиятии мактаб ва синф ҳам хунуқназарона рафтор мекунанд. Аммо Бахтиёр дорои хислатҳои, ки баръакси гуфтаҳои болоянд. Вай мувофиқи речаӣ муайян кор мекунад ва ба ҳама кор вақт меёбад. Дар ҳақиқат ҳам Бахтиёр ба номи пуршарафи хонанда сазовор аст. Вай мекушад, ки ҳар як дақиқааш босамар гузарад, бинобар ин дар корҳои ҷамъиятии мактаб низ фаъолона иштирок мекунад ва ҳамчун ташкилотчи фаъол шинохта шудааст...

Соли 1985 дар ҳаёти Бахтиёр нақши фаромушнавандае боқӣ гузошт. Дар ин сол вай ҳамроҳи бехтарин ҷавонони ҷумҳурӣ дар Фестивали XII умумиҷаҳонии ҷавонон ва донишҷӯён дар шаҳри Москва иштирок намуд... (Аз маҷалла).

Варианти II.

Кӯхи Муғул

Маҳалли мо дар наздикии кӯхи хушманзари Муғул ҷой гирифтааст. Қуллаҳои сарсабз ва сабзу хуррами ин кӯҳ айёми баҳорон маҳалли моро бағоят зебо мегардонанд.

Айёми баҳорон ҳамин ки шуълаҳои нарму ҳаловатбахши хуршед бистари сафеди барфро аз рӯи замин мебардорад, замин саросемавор чомаашро нав мекунад ва пирохани сабзи махмалиро дар бар мегирад.

Садои хуши чаҳчаҳи парандагони гуногун, гиёҳҳои шифобахшу чашмаи мусалфои доимо аз кӯҳ чоришаванда, лолаҳои сурху гулҳои зебову хушбӯи Муғул ба кас ҳаловат мебахшад.

Поёнтар аз маҳалли мо дарёи калону ороми Сир чорист. Таърихи дарёи Сайхун (Сир) дар китобҳои гуногуни таърихӣ аз ҷумла «Таърихи ҷаҳонкушо»-и Атомалики Ҷувайнӣ ба тариқи амиқу равшан инъикос ёфтааст... (Аз маҷалла).

Инкишофи нутқи мурағбат. Иншои даҳонӣ ва маъруза дар мавзӯи забоншиносӣ.

Равиши дарс:

I. Таҳлили диктант ва ислоҳи хатоҳо.

II. Иншои шифоҳии хонандагон дар мавзӯи «Ман доир ба калимаҳои **хушбахтона, албатта, масалан, ростӣ** чиро медонам?

Интиҳоби калима озод аст. Мазмуни асосии иншо: таҳлили ҳаматарафаи калима (фонетикӣ, этимологӣ, морфологӣ, синтаксисӣ); алокаи грамматикӣ; вазифаи нахвӣ (ҷумлаҳои гуногун, ки калимаи дӯстӣ ба вазифаи аъзои гуногуни ҷумла ояд).

III. Маърузаи хонанда дар мавзӯи «Алокаи калимаҳо дар ибора ва ҷумла».

Мазмуни мухтасари маъруза

1. Воҳидҳои синтаксисии забон: ибора ва ҷумла.
2. Алокаи калимаҳо дар ибора (алокаи калимаи асосӣ бо калимаи тобеъшаванда). Хелҳои алокаи тобеъ: изофӣ, вобастагӣ, ҳамроҳӣ ва мувофиқат.
3. Тарзҳои алокаи калимаҳо дар ҷумла:
 - а) пайваст (дар байни аъзои ҷида);
 - б) тобеъ;
 - в) тарзи махсуси алокаи байни мубтадо ва хабар (тире): Китоб – манбаи дониш.
4. Пайвастшавӣ ва тобеият – тарзи асосии алокаи байни қисмҳои (ҷумлаҳои сода) ҷумлаҳои мураккаби пайвандқдор.
5. Тавсияҳо дар бораи тайёри ба имтиҳон.

* * *

Дар булурунсадафи чархи куҳан
Нест волоғуҳаре беҳ зи суҳан.
(Абдурахмони Ҷомӣ)

Мундариҷа

Сарсухан.....	3
Нақшаи тақвимӣ – мавзуии фанни забони тоҷикӣ барои синфи IX.....	4
Шарҳи мухтасари нақшаи тақвими мавзӯӣ.....	17
Дарсҳо.....	20

РОҲНАМОИ ФАНИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ СИНФИ 9-УМ

**Барои омӯзгорони
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ**

Мухаррир
Мусахҳеҳ
Мухаррири техникӣ
Тарроҳ

М. Мунавваров
М. Саидова
Н. Зайниддинов
И. Сатторов

Ба чоп 23.07.2017 иҷозат дода шуд. Андозаи 60x84 1/8.
Коғази офсет. Чопи офсет. Ҷузъи чопӣ – 10,0
Адади нашр – 4000 нусха.
Супориши № 143/2017

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш, 50
Тел.: 222-14-66
E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи ҶДММ «Офсет»
бо супориши №52 аз 26.08.2017
ба таърифи расидааст.